

ISSN 2311-844X

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія економічна

Випуск 2

ЛЬВІВ
2018

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
НЗ4 **Серія економічна** / головний редактор Р. І. Благута. Львів: ЛьвДУВС, 2018.
Вип. 2. 216 с.

Виходить двічі на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України з економічних наук
(постанова президії ВАК України № 1-05/6 від 16 грудня 2009 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21091-10891ПП від 14.11.2014 р.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ (*протокол від 26 грудня
2018 р. № 5*).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Р. І. Благута, кандидат юридичних наук, доцент (*головний редактор*);
Р. І. Тринько, доктор економічних наук, професор, академік НААНУ,
заслужений діяч науки і техніки України (*заступник головного редактора*);
І. О. Ревак, доктор економічних наук, доцент (*відповідальний секретар*).

Члени редколегії: **Г. Я. Аніловська**, доктор економічних наук, професор;
С. В. Васильчак, доктор економічних наук, професор; **Я. А. Гончарук**,
доктор економічних наук, професор; **З. Б. Живко**, доктор економічних
наук, професор; **І. П. Мойсєєнко**, доктор економічних наук, професор;
Я. Я. Пушак, доктор економічних наук, професор; **В. І. Франчук**, доктор
економічних наук, професор; **Н. В. Медвідь**; *за згодою:* **С. А. Охрименко**,
доктор економічних наук, професор; **В. Ю. Прокопенко**, доктор економічних
наук, професор; **Єлена Радович-Стоянович (Jelena Radovic-Stojanovic)**,
доцент, доктор філософії (PhD); **М. І. Флейчук**, доктор економічних наук,
професор; **М. М. Тесля**, старший оперуповноважений УДСБЕЗ ГУМВС
України у Львівській області.

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна коле-
гія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного
матеріалу покладається на авторів та рецензентів.

При передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове. Рукописи
не повертаються.

Розділ 1

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

УДК 336.051

М. В. Бодрецький

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ: БОРІТЬБА З ШАХРАЙСТВОМ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕКТРОННОГО ОБЛАДНАННЯ (ПТКС)

Доведено, що розвиток електроніки в світі зумовив перехід готівково-грошового обігу в безготівкову форму не тільки серед суб'єктів господарювання, а й фізичних осіб. Визначено, що основним засобом здійснення безготівкових розрахунків фізичними особами залишається пластикова картка. Подано результати останніх досліджень у сфері методів і принципів, що застосовуються кібершахраями в Україні, описано обладнання шахраїв, надано науково обґрунтовані рекомендації для забезпечення мінімізації витрат банківської установи як складової антикризових дій у сфері управління банком.

Ключові слова: кіберзлочин, ПТКС, шахрайство, кібершахраї, антикризове управління, банкомат, захист від шахрайства.

Постановка проблеми. Антикризове управління охоплює методи та механізми протидії всім можливим подіям та/чи процесам, що можуть негативно впливати на банківську установу. Складовими потенційно небезпечних подій є більшість процесів банку. Що більше операцій здійснюється організацією, в тому чи іншому напрямі, то більша вірогідність збоїв і втрат. У ході аналізу можливостей забезпечення ефективного антикризового управління банківською установою автор аналізує різні процеси, які проводять банківські установи. В цій статті викладено результати дослідження питання створення механізмів захисту банківської установи від кіберзлочинців та шахрайських дій, пов'язаних із використанням електронного обладнання банку, такого, як банкомат, електронний кіоск тощо [1; 2].

Розвиток електроніки в світі обумовив переведення готівкового обігу в безготівковий не тільки серед суб'єктів господарювання, а й серед фізичних осіб. Основним засобом здійснення безготівкових

розрахунків фізичними особами залишається пластикова картка. Вона як «ключ» до рахунку фізичної особи (клієнта банку) є основною ціллю шахраїв, які за допомогою картки, або інформації, що міститься на ній, намагаються заволодіти грошовими коштами клієнтів банківських установ [3–5].

Стан дослідження. Науковцями, що активно займаються питаннями кіберзлочинів та протидії шахрайствам із використанням пластикових карток та електронного обладнання, є: Т. С. Вайда, Д. О. Губська, М. В. Ішук, О. В. Косаревська, О. І. Олійничук, О. М. Сарахман, В. Ю. Чуприна тощо. Науковий пошук у зазначеному напрямі ведеться не достатньо активно.

Метою цієї статті є збір, аналіз та донесення до фахівців (науковців і практиків) даних про методи роботи та обладнання шахраїв, які спеціалізуються на кіберзлочинах зі залученням ПТКС.

Виклад основних положень. Банки вимушені дедалі більше приділяти уваги протидії кіберзлочинцям та шахраям, що націлені на високотехнологічні злочини. Насамперед це пов'язано зі зростанням важливості для банків операцій, що здійснюються з використанням пластикових карток (далі – ПК, БПК, платіжна катка або картка). Чимраз більше банківських продуктів продається й обслуговується з використанням ПК. Нині з використанням ПК та системи Інтернет-банку клієнти мають можливість отримувати кредити, розміщати депозити, здійснювати платежі тощо. Банк, що не приділяє уваги емісії власних банківських ПК, майже виштовхується з ринку банківського обслуговування фізичних осіб, а це відображається на прибутках [6–10].

Окрім уваги до емісії як такої, важливою частиною роботи банківської установи є підтримання якості обслуговування ПК (або рахунків / карткових рахунків клієнтів). Важливе значення має впевненість клієнтів у захищеності їх коштів. А цей показник у довгостроковій перспективі погіршується. Хоча необхідно відзначити, що заходи, які здійснюються банківськими установами, регуляторами локальних банківських ринків, міжнародними платіжними системами та правоохоронцями майже всіх країн світу, значно стримують зростання шахрайських операцій в зазначеній сфері.

Так, 2017 року, за даними Національного банку України, кількість злочинів, у зіставленні з 2016 роком, знизилась. Однак загальний довгостроковий тренд спрямований на підвищення кількості кіберзлочинів та шахрайства з банківськими пластиковими картками [11; 12].

Значна частина випадків шахрайства з картками здійснюється із використанням точок контакту картки з обладнанням, спрямованим

на зчитування інформації з неї і здійснення платежів, оплат, переказів тощо. До такого обладнання відносяться банкомати, POS-термінали, електронні кіоски тощо. Зазначене обладнання має загальну назву – програмно-технічні комплекси самообслуговування. В ході дослідження питань боротьби з шахрайськими діями основна увага приділялась кіберзлочинам, що пов'язані саме з програмно-технічними комплексами самообслуговування [13–16].

У визначеному напрямі зусилля шахраїв зосереджені на отриманні даних магнітної смуги платіжної картки та ПІН-коду до неї, зловмисниками використовуються пристрої для незаконного зчитування інформації, які загалом іменують скімери або скімінгові пристрої. Для виявлення цих пристроїв при огляді банкоматів необхідно запам'ятати принципи та можливі місця їх встановлення.

Оскільки для будь-якої операції по отриманню готівкових коштів у банкоматі необхідні дані, що містяться на магнітній смузі та дані ПІН-коду, будь-який пристрій для незаконного зчитування цієї інформації можна умовно поділити на два окремі пристрої, які можуть бути і пов'язані між собою, і ні:

- пристрої для отримання даних магнітної смуги;
- пристрої для отримання даних ПІН-коду.

Такі пристрої містять магнітну головку зчитування, елементи живлення та елементи, що накопичують (або передають) отриману інформацію.

Властивістю встановлення таких пристроїв є те, що магнітна головка, яка завжди має бути на пристрої зчитування, має бути встановлена вздовж осі, по якій картка потрапляє в картоприймач або рухається в картоприймачі. Тобто магнітна головка має мати контакт із магнітною смугою картки під час проведення операції клієнтом.

Розрізняють два типи установки таких пристроїв:

- зовні банкомата;
- зсередини банкомата.

Зовнішні пристрої монтуються на лицьовій панелі банкомата, добре підібрані і по кольору, і по фактурі матеріалів із яких виготовляються. Шахрайське обладнання може встановлюватися на штатні картоприймачі, або замість них, а також імітувати їх передню частину. Головне завдання шахраїв виробити і встановити пристрій так, щоб клієнт уважав його стандартним елементом банкомата. З розвитком 3D-друку виготовити або придбати такі види «накладок» стає дедалі простішим. Якість пластику майже завжди висока. Виявити їх можливо при візуальному огляді банкомата з лицьової сторони. Пристрої можуть бути і приклеєні, і закріплені якісніше та жорсткіше. Основне

завдання при огляді виявити магнітну головку зчитування в разі зміни зовнішнього вигляду місця входу картки в картоприймач.

У ході дослідження вдалося виявити декілька видів (типів) скімерів, які використовуються для отримання інформації з ПК. В якості досліджуваного ПТКС використовувалися банкомати виробництва NCR Corporation.

Отримання доступу до коштів клієнтів на банківських рахунках за допомогою ПК є отримання даних про ПІН-код та ідентифікаційних даних ПК (її номер, строку дії, CVV-коду). Для отримання інформації про ПІН-код від картки використовуються такі види пристроїв:

- відеокамери;
- накладки на ПІН-клавіатуру.

Відеокамери розміщуються в різних місцях, але вони завжди направлені на ПІН-клавіатуру. Варіанти розміщення розмаїті. Ці пристрої можуть бути виконані і як фрагменти панелей, і мати вигляд лотка для розміщення рекламної продукції тощо. Будь-які зміни в зовнішньому вигляді лицьової панелі банкомата можуть свідчити про встановлення камери. Такі пристрої містять відеокамеру (найчастіше використовуються готові плати від мобільних пристроїв), накопичувач інформації (найчастіше використовуються флеш накопичувачі) та елементи живлення. Зазвичай від відеопристрою вимагається функціонування від 24-х годин. Однак нині трапляються й довгодіючі пристрої, і навіть пристрої, що передають інформацію на відповідний приймач, а також до мережі Інтернет. Особливістю цих пристроїв є доволі значні розміри, порівняно з іншими, оскільки енергоспоживання відеокамер порівняно з фальш-накладками на ПІН-клавіатуру або скімерами, які встановлюються на картридер, є значно більшим. Тому при виготовленні накладок зловмисники змушені використовувати акумуляторні батареї (наприклад, від мобільних телефонів) та інші джерела струму, які мають доволі габаритні розміри.

Окрім варіантів встановлення камер на банкомат зафіксовані випадки монтажу камер на стелю/стіни приміщення розташування банкомата, що утруднює їх пошук та виявлення.

Для отримання даних про ПІН-код власника рахунку з коштами використовується накладка на ПІН-клавіатуру, яка є фальш-панеллю, що монтується на справжню клавіатуру та імітує її. Така накладка фіксує ПІН-код при вводі його клієнтом. Може бути використана і як накладка тільки над ПІН-клавіатурою, і закривати собою всю нижню панель, де встановлена ПІН-клавіатура.

Потрібно зазначити, що першим і головним етапом виявлення пристроїв для незаконного зчитування (отримання) інформації є вияв-

лення саме пристрою для отримання даних магнітної смуги, оскільки місце його встановлення завжди локалізовано біля картридеру. Головка для зчитування даних завжди встановлена в місці, де є контакт з магнітною смугою картки, яка вставляється в банкомат. Теж саме відноситься до отворів через які проводиться підключення до плати картридеру. В разі виявлення пристрою для отримання даних магнітної плати, або характерних пошкоджень лицьової панелі тощо, наступним етапом є виявлення пристрою для фіксації ПІН-коду, оскільки одразу зрозуміти де встановлена фальш-панель з камерою або накладка на ПІН-клавіатурі не завжди вдається, особливо якщо камера добре замаскована або накладка на ПІН-клавіатуру виконана дуже якісно.

Джерелами отримання інформації про встановлення шахрайського обладнання на банкомати можуть виступати:

- працівники банку (інкасатори, відповідальні працівники за робочий стан ПТКС, працівники служби безпеки банку тощо);
- підрозділи інкасації інших банківських установ (юридичних осіб перевізників), з якими укладено договір на послуги з інкасації;
- клієнти банку;
- правоохоронці;
- інші особи.

За результатами проведеного обговорення з фахівцями банків сформовано такі рекомендації для уникнення (або зменшення) витрат від шахрайських дій.

Після отримання інформації (чи самостійного виявлення) про встановлені скімінгові пристрої та накладки на ПТКС, необхідно негайно проінформувати керівництво банку (або службу безпеки банку).

Керівництву банку, після отримання інформації щодо виявлення шахрайського обладнання на ПТКС банку, доцільно:

- забезпечити інформування місцевого підрозділу правоохоронних органів про дану подію;
- надати доступ до ПТКС та можливість його огляду правоохоронцям, які задокументують факт виявлення шахрайського обладнання;
- здійснити фотофіксацію виду та способу встановлення шахрайського обладнання.

В разі виявлення пошкоджень банкомата, що характерні для підключення скімерів типу «зовнішня плата», доцільно розглянути питання віднесення пошкодження до страхового випадку. Задля чого необхідно проінформувати відповідного страховика.

Висновки. Проведене дослідження питань організації антикризових дій при боротьбі з шахрайством із використанням електронного

обладнання (ПТКС) надає якісний матеріал для вивчення варіантів шахрайського обладнання, їх видів та методів встановлення. Ознайомлення зі зібраними даними фахівців банків можуть бути як дієві антикримінальні заходи, що підвищують швидкість та вірогідність виявлення шахрайського обладнання. Сформовані рекомендації щодо реагування допоможуть виграти час та знизити вірогідні збитки.

1. Сарахман О. М., Шурпенкова Р. К. Аналітичні аспекти операцій з платіжними картками для розвитку сфери послуг. *Туристичні послуги на світовому ринку як фактор розвитку міжнародного туризму*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10 травня 2018 р.). Львів, 2018. С. 210–215.

2. Водовозов Є. Н., Палант О. Ю. Економіко-правові аспекти забезпечення електронних розрахунків на громадському транспорті. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії* / ред. О. В. Коваленко. Запоріжжя, 2018. Вип. 1 (13). С. 92–98.

3. Губська Д. О. Правові питання забезпечення інформаційної і кібернетичної безпеки платежів. *Інформаційні технології та безпека*: матер. XVII Міжнар. наук.-практ. конференції. К., 2017. С. 52–62.

4. Косаревська О. В., Олексієнко Д., Дарвін О. Кіберзлочини у фінансово-банківській сфері: скімінг та способи його викоринення. *Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання*: матер. Всеукр. наук.-практ. конференції. Одеса, 2017. С. 101–102.

5. Олійничук О. І. Банківські картки як об'єкт шахрайства: стан і протидія явищу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 1 (9). С. 91–94.

6. Мельник С. С. Типологія фінансового шахрайства в українських комерційних банках. *Вісник Університету банківської справи*. 2017. № 1 (28). С. 65–70.

7. Олійничук О. І. Шахрайство з банківськими картками та шляхи протидії. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф.: *Економічна думка*. 2017. С. 374–377.

8. Вайда Т. С. Фішинг як сучасний вид інтернет-шахрайства з банківськими платіжними картками та заходи з профілактики цього кримінального злочину. *Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання*: матер. Всеукр. наук.-практ. конференції. Одеса, 2017. С. 61–65.

9. Лаврик С. С. Тенденції тіньової економіки України у розрізі схем і негативних факторів. *Фінанси, облік, банки*. 2017. № 1 (22). С. 241–249.

10. Ішук М. В. Безпека діяльності комерційних банків у мережі Інтернет: диплом. робота за освіт.-кваліф. рівнем «магістр»: спец. 8.18010014 «Управління фінансово-економічною безпекою магістер. програма – управління фінансово-економічною безпекою». Тернопіль, 2017. 104 с.

11. Некрасов В. Соціальна інженерія збагатила кібершахраїв на півмільярда: як українці стають жертвами. *Економічна правда*. 2018. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/01/31/633572/>

12. Збитки українських банків від незаконних дій з платіжними картками зменшилися вперше з 2015 року / Прес-реліз Національного банку України від 31.01.2018. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=63383127&showTitle=true

13. Степанова Н. М., Білошкурський М. В. Особливості управління міжнародним рухом фінансового капіталу у формі ІРО. *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції молодих учених і студентів «Фінансово-кредитні механізми розвитку національної економіки»*. 2017. С. 91–92.

14. Чуприна В. Ю., Соболева А. Ю., Буряков Г. А. Безналичные расчеты и платежи в разрезе качественных изменений национальной платежной системы. *Инновационные технологии в науке и образовании*: материалы IX Междунар. науч.-практ. конф.: в 2 т. Т. 2. 2017. № 1. С. 195–201.

15. Чуприна В. Ю., Зайцева Т. В. Тенденции и перспективы развития рынка банковских продуктов и услуг в Российской Федерации. *Экономическая наука сегодня: теория и практика*: материалы IV Междунар. науч.-практ. конф. 2016. С. 163–166.

16. Сергеева О. С., Матвієнко С. О. Перспективи розвитку Cashless Economy в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. Вип. 3 (08). 2017. С. 313–316.

Bodretskiy M. V. Anti-crisis management: combating fraudsters which using electronic equipment (payment terminals and ATMs)

The development of electronics in the world led to the transfer of cash circulation to non-cash form, not only among business entities, but also among individuals. The main tool for the implementation of cashless payments by individuals, since its inception, remains a plastic card. A plastic card as a «key» to an account of an individual (a bank client) is the main purpose of fraudsters who, using a card or information contained on a card, try to seize funds from customers of banking institutions. The article reflects the results of recent research in the field of methods and principles of actions by cyber-cheaters in Ukraine, describes the equipment of fraudsters and provides scientifically based recommendations to ensure minimization of costs for a banking institution as a component of anti-crisis actions in banks.

The study found that banks are forced to increasingly focus on countering cybercriminals and fraudsters targeting high-tech crime. This is due to the growing importance of plastic cards for banks. More and more banking products are sold and serviced using plastic cards. Today, with the use of plastic cards and the Internet Bank system, customers have the opportunity to receive loans, place deposits, make payments, etc. The bank, which does not pay attention to the issue of its own bank plastic cards, practically does not have the opportunity to work in the market of banking services of individuals.

The maintenance of the quality of service of plastic cards is an important part of the work of a banking institution. And here the role of the customer's confidence in the security of their funds plays a huge role. This indicator is deteriorating in the long run. Although it has been determined that measures taken

by banking institutions, central banks, international payment systems and law enforcement in almost all countries of the world significantly restrain the growth of fraudulent operations in this area. It was established that in 2017, according to the National Bank of Ukraine, the number of crimes has decreased (in comparison with 2016). However, the overall long-term trend is aimed at increasing the number of cybercrime and fraud with bank plastic cards.

Key words: *Cyber-crime, Payment terminals, Fraud, cyber-cheaters, anti-crisis management, ATM, fraud protection*

Стаття надійшла 29 жовтня 2018 р.

УДК 336.1

**Т. Г. Васильців,
С. М. Лихолат, О. О. Гудзовата**

СТАН ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ СФЕРИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Наведено результати аналізу стану грошово-кредитної сфери України та його впливу на фінансову безпеку держави. Визначено напрями удосконалення державної політики формування грошово-кредитних засобів забезпечення фінансової безпеки України на сучасному етапі функціонування її грошово-кредитної сфери та фінансової системи держави. Обґрунтовано пропозиції для органів державного управління щодо реалізації дієвих грошово-кредитних інструментів, спрямованих на зміцнення фінансової безпеки України.

Ключові слова: *фінансова безпека держави, грошово-кредитні інструменти, фінансова система.*

Постановка проблеми. В умовах дестабілізації фінансово-економічної ситуації в Україні внаслідок воєнних дій постають нові виклики щодо інтенсивного освоєння нових підходів державного управління грошово-кредитною сферою, виклики щодо застосування на практиці інноваційних механізмів та засобів стимулювання розвитку грошового обігу і кредитних відносин як передумови забезпечення фінансової безпеки держави. Метою статті є аналіз функціонування вітчизняної грошово-кредитної сфери, визначення пріоритетних напрямів удосконалення грошово-кредитної політики в системі зміцнення фінансової безпеки України, а також розроблення інноваційних

стратегічних підходів й інструментів розвитку грошового обігу і кредитних відносин як передумови забезпечення фінансової безпеки держави. Найважливішими викликами для фінансової безпеки держави, обумовленими недоліками функціонування вітчизняної грошово-кредитної сфери, нині залишаються: нестабільність національної грошової одиниці та волатильні темпи інфляції; незбалансована структура грошової пропозиції; критично високий рівень монетизації національної економіки та значна частка готівки в структурі грошової маси; зростання рівня доларизації грошового обігу; неефективний трансмісійний механізм грошово-кредитної політики; висока вартість банківського кредитування; негативна динаміка залучених банками депозитів, скорочення кредитного портфеля банків та погіршення його якості; збільшення частки іноземного капіталу в банківській системі. З огляду на визначені виклики, пріоритетними напрямками удосконалення грошово-кредитної політики в системі зміцнення фінансової безпеки України на інноваційних засадах мають стати: розвиток вторинного ринку цінних паперів, вдосконалення внутрішньої боргової політики держави, збільшення пропозиції довгострокових кредитних та інвестиційних ресурсів, розвиток альтернативних банківських механізмів нагромадження та заощадження коштів громадянами, вдосконалення страхування життя та колективного інвестування, підвищення ефективності державного регулювання фінансових інститутів. Для досягнення зазначених пріоритетів розроблено грошово-кредитні інструменти.

Стан дослідження. Стан фінансової безпеки України на сучасному етапі розвитку держави нестабільний та характеризується суттєвими кризовими процесами, зокрема критичним зростанням зовнішнього, внутрішнього та загальнодержавного боргів, девальвацією національної валюти та обмеженістю резервів НБУ, високим рівнем тінізації економічних відносин та активізацією процесів виведення капіталу за кордон, посиленням залежності вітчизняного банківського сектору від зовнішнього капіталу та зниження обсягів кредитування банками реального сектору економіки, низькою фінансовою стійкістю суб'єктів господарювання, високим рівнем перерозподілу ВВП через бюджетно-податкову систему, зростанням обсягу трансфертів із державного бюджету, низьким рівнем проникнення страхування тощо [1–12].

Метою статті є обґрунтування напрямів удосконалення грошово-кредитної політики держави в системі забезпечення фінансової безпеки України.

Виклад основних положень. В умовах дестабілізації фінансово-економічної ситуації в Україні внаслідок військових дій, торговельної війни з країною-агресором, несприятливих макроекономічних передумов, загострення дисбалансів у фінансовій та монетарній сферах

посилюється проблема забезпечення фінансової безпеки держави. Політико-економічна криза 2014–2016 рр. наочно продемонструвала структурну вразливість економіки України та нестійкість її фінансової системи. Значною мірою дисбаланси вітчизняної фінансової сфери обумовлені впливом грошово-кредитних чинників, пов'язаних із девальвацією національної грошової одиниці та посиленням інфляційних процесів, стагнацією кредитно-депозитного ринку, викривленою структурою грошової пропозиції, постійно високим рівнем доларизації тощо. Без їх подолання неможливо відновити позитивні темпи соціально-економічного розвитку вітчизняної економіки.

Важлива роль у забезпеченні фінансової безпеки держави належить державній політиці у грошово-кредитній сфері як інструменту монетарного стимулювання структурної модернізації економічної і фінансової систем. Відомо, що стан грошово-кредитної системи держави відображає міру стабільності її грошової одиниці, доступність кредитних ресурсів, а також рівень інфляції, зокрема в контексті впливу цих параметрів на економічне зростання та підвищення реальних доходів населення [1; 2].

Водночас грошово-кредитна система протягом всього періоду незалежності нашої держави функціонує недостатньо ефективно та не реалізує багатьох своїх базових функцій у підтриманні макроекономічної стабільності, економічного зростання та зміцнення конкурентоспроможності національної економіки в контексті забезпечення фінансової безпеки держави [3]. Ба більше, накопичені в попередні роки дисбаланси на тлі ускладнення ситуації в реальному секторі економіки, підвищення негативних очікувань через суспільно-політичні події та військовий конфлікт призвели до ще більшого загострення ситуації у грошово-кредитній сфері (табл. 1).

Таблиця 1

**Інтегральні індекси грошово-кредитної безпеки України
у 2000, 2005, 2010–2016 рр.**

Індикатори	Фактичні значення за роками								
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	19,0	43,9	55,2	52,4	54,8	62,5	61,1	50,2	46,3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату M2 (швидкість обігу), кількість обертів	5,4	2,3	1,9	1,9	1,9	1,7	1,6	1,9	2,2
Обсяг готівки до ВВП, %	7,5	13,6	16,3	14,3	13,9	15,8	18,1	14,3	13,1
Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	125,8	110,3	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4
Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	17,0	21,2	29,3	25,4	21,6	19,1	21,3	21,8	26,2
Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції, %	5,7	5,3	6,9	6,6	8,0	10,5	9,3	15,2	15,4
Інтегральні значення показника грошово-кредитної безпеки	0,701	0,639	0,613	0,634	0,610	0,566	0,568	0,571	0,498

Найсуттєвішими викликами для фінансової безпеки держави, обумовленими недоліками функціонування вітчизняної грошово-кредитної сфери, нині залишаються:

1. Нестабільність національної грошової одиниці та волатильні темпи інфляції. У 2011–2013 рр. важливим завданням грошово-кредитної політики в Україні була підтримка цінової стабільності з метою забезпечення сприятливих структурних зрушень в економіці. Значний вплив на забезпечення низьких темпів інфляції мало підтримання стабільного курсу гривні, залучення коштів на депозити, а також насичення продовольчого ринку (внаслідок зростання виробництва у сільському господарстві) на тлі зниження світових цін на продовольство [4]. Але, загострення накопичених упродовж 2012–2013 рр. макроеко-

номічних дисбалансів і кризових процесів у суспільно-політичному житті призвело до стрімкого зростання інфляції в 2014 р. (до 24,9%), спричиненого девальвацією гривні в умовах зниження валютних надходжень та наростання панічних настроїв серед населення через військовий конфлікт на сході України. Девальваційний шок наприкінці 2014 р. – на початку 2015 р. (30,01 грн/дол. США на офіційному та 40 грн/дол. США на тіньовому ринках) призвів до інтенсивного зростання внутрішніх цін і розвитку галопуючої інфляції (у квітні 2015 р. річний рівень інфляції сягнув 60,9%). На кінець 2016 р. унаслідок скорочення доходів населення, зниження платоспроможного споживчого попиту через жорстку монетарну та фіскальну політику, а також зниження цін на світових продовольчих та сировинних ринках темпи зростання цін знизилися до 12,4%, проте залишалися у фазі галопуючої інфляції. У вересні 2017 р. інфляція прискорилося до 16,4% (із 13,5% у травні 2017 р.), що зумовлено насамперед прискоренням зростання цін на сирі продовольчі товари, підвищенням виробничих витрат, а також певним поживанням споживчого попиту. Так, інфляція в Україні має, переважно, монетарний характер, пов'язаний зі зростанням грошової маси на тлі скорочення виробництва та ВВП [1; 4; 5].

2. Незбалансована структура грошової пропозиції. У розвинутих країнах світу частка готівки в структурі грошової маси не перевищує 4–7%, тоді як в Україні майже четверта частина грошової маси обертається поза банками і не контролюється вітчизняною банківською системою [6]. Починаючи з 2008 р., в Україні простежується постійне зростання цього показника. Так, у 2012 р. частка грошової маси, що оберталася поза банками і не контролювалася банківською системою, становила 26,3%, у 2013 р. зросла до 29,6% і станом на 2016 р. зберігалася на рівні 28,5%, що свідчить про системне погіршення структури грошової маси. Така ситуація пояснюється зниженням рівня довіри з боку населення до наявної банківської системи, критично високим рівнем інфляції в період політико-економічної кризи 2014–2016 рр., посиленням інфляційних очікувань, нерозвиненістю безготівкових розрахунків, що призвело до осідання готівки на руках у населення.

Частка готівки у ВВП України 2016 р. становила 13,1%, що перевищувало гранично прийнятне значення цього показника у понад 3,2 раза. У 2013–2017 рр. простежується й поступове зростання співвідношення М1/М3: якщо у 2013 р. показник становив 42,2%, то у першому півріччі 2017 р. зріс до 49,2%, що пояснюється масовим відпливом капіталу з країни та залучених банками вкладів населення внаслідок погіршення ситуації на грошово-кредитному ринку [7].

Окрім значного вмісту готівки в структурі грошової маси в Україні, її недосконалість також виявляється у формуванні, змісті та обсягах грошового агрегату М3, до якого належать кошти клієнтів за довірчими операціями банків та цінні папери власного боргу банків, сума яких становить менше 1% грошової маси. Так, у першому півріччі 2017 р. грошова маса М3 зросла на 4,8% і досягла 1115,02 млрд грн, водночас показник М2 становив 1114,65 млрд грн. Отже, на кошти клієнтів у довірчому управлінні та цінні папери власного боргу банків у складі агрегату М3 припадало лише (0,03%), що свідчить про нестабільність стану грошово-кредитної системи. Класичним наслідком такої ситуації є випереджувальна динаміка рівня монетизації економіки та посилення інфляційних процесів.

3. Критично високий рівень монетизації національної економіки та значна частка готівки в структурі грошової маси. У період 2010–2016 рр. темпи приросту грошової маси перевищували темпи приросту ВВП, що, з одного боку, призвело до підвищення рівня монетизації (з 43,9% у 2005 р. до 46,3% у 2016 р.), а з іншого – обумовило невпинне падіння купівельної спроможності грошей з 0,91 до 0,89. Варто також відзначити падіння швидкості обігу грошової маси з 2,3 2005 р. до 2,1 у першому півріччі 2017 р., що пов'язано з посиленням кризових явищ і зниженням економічної активності суб'єктів реального сектору економіки в Україні. Це свідчить про наявність значних диспропорцій у розвитку вітчизняної грошово-кредитної системи, зокрема грошового обігу [8].

4. Зростання рівня доларизації грошового обігу. Дисбаланси грошового обігу в Україні пов'язані також із незбалансованою структурою грошової пропозиції, коли зростання грошової маси в обігу здійснюється за рахунок випуску коштів НБУ через фондний та валютний канали, канал рефінансування та викупу ОВДП під цінні папери уряду. Тривалий час основним каналом випуску грошей в обіг був валютний канал, що обумовлювалося станом платіжного балансу – за припливу спекулятивних капіталів або значних обсягів надходжень експортної виручки емісія грошової маси зростала, що призвело до зростання рівня доларизації вітчизняної економіки [9].

Це пов'язано з високим рівнем недовіри до національної грошової одиниці та вітчизняної банківської системи, що спонукає населення нагромаджувати готівкову валюту. У кризовий період 2014–2017 рр. доларизація активів та обсяги іноземної готівки в обігу в Україні зросли. Якщо 2010 р. рівень доларизації становив 29,1%, то у першому півріччі 2017 р. підвищився до 45%, тобто на 20,1 в.п. За оцінками НБУ, станом на кінець 2015 р. запаси готівкової іноземної валюти поза бан-

ками становили близько 84 млрд дол. США, що зіставно з річним ВВП України за 2015 р. Однак у першому півріччі 2017 р. внаслідок укріплення національної валюти зафіксовано скорочення обсягів готівкової валюти поза банками до 553 млн дол. США, що є найвищим значенням з серпня 2016 р. і є важливим фактором формування профіциту фінансового рахунку.

5. Неєфективний трансмісійний механізм грошово-кредитної політики. У 2014–2017 рр. структура грошової пропозиції значною мірою формується активним викупом НБУ державних цінних паперів, що, з одного боку, становить приховану внутрішню емісію для фінансування дефіциту бюджету, а з іншого – підтримку ліквідності банків та стабілізацію їх функціонування [7]. Тобто емісійний ресурс спрямований на фінансування дефіциту бюджету та рефінансування банків і має короткостроковий, непродуктивний характер, оскільки поточна структура грошової емісії формує монетарні чинники прискорення інфляції, забезпечує фінансування споживчого попиту, проте не сприяє активізації економічної та інвестиційної діяльності й не стимулює кредитування реального сектору економіки. За таких умов структурні проблеми економіки лише загострюються, посилюються інфляційні та девальваційні ризики.

6. Висока вартість банківського кредитування. З початку розгортання світової фінансово-економічної кризи 2008 р. до початку 2014 р. НБУ поетапно знижував облікову ставку та удосконалював засади проведення процентної політики через посилення дієвості коридору процентних ставок овернайт із метою активізації кредитування реального сектору економіки [10]. Проте в умовах стагнації зниження вартості кредитних ресурсів виявилось недостатнім інструментом активізації попиту на кредити. Водночас під впливом негативних політико-економічних процесів і посилення девальваційного тиску з початку 2014 р. облікова ставка НБУ послідовно підвищувалася з 9,5 до 30% 2015 р. з метою забезпечення тривалої курсової стабільності та уповільнення темпів зростання цін. Окрім того, політика «дорогих грошей» унеможливила валютні спекуляції на міжбанківському ринку. В період поступової стабілізації на валютному ринку та уповільнення темпів інфляції облікова ставка НБУ почала знижуватися і станом на жовтень 2017 р. становила 13,5%, що мало на меті стимулювання кредитної активності за рахунок здешевлення вартості кредитних ресурсів.

7. Негативна динаміка залучених банками депозитів, скорочення кредитного портфеля банків і погіршення його якості. Протягом 2014–2017 рр. динаміка залучених банками коштів фізичних осіб, що є базою для активізації кредитної діяльності банків, характеризувалася негативними тенденціями. Відплив вкладів із банків у декілька

разів перевищував показник кризового 2009 р., а в окремих банках вкладники вилучили до 50% депозитів [7]. Лише за 2014 р. обсяг коштів фізичних осіб у банках зменшився на 126 млрд грн, або на 29%, зокрема в національній валюті – на 53 млрд грн (на 21%), в іноземній валюті – на 9 млрд дол. США (на 40%). У 2016 р. темпи вилучення депозитів фізичних осіб із банківської системи хоча і продовжувалися, але значно уповільнилися порівняно з попередніми кризовими роками. Водночас поетапне скасування обмежень на зняття вкладів 2016–2017 рр. позитивно вплинуло на рівень довіри населення до банків та динаміку депозитів. Так, у першому півріччі 2017 р. вклади фізичних осіб у національній валюті зросли на 12,8% порівняно з аналогічним періодом 2016 р., тоді як вклади в іноземній валюті – на 4,6% порівняно з аналогічним періодом 2016 р.

8. Збільшення частки іноземного капіталу в банківській системі. Треба зауважити, що негативною рисою грошово-кредитної сфери в Україні є надмірний рівень доларизації кредитів і депозитів банків, що становить загрозу фінансовій, а через неї економічній безпеці держави, у разі значних девальваційних коливань національної валюти. Якщо 2012 р. загальна сума кредитного портфеля банківської системи в іноземній валюті становила близько 29 млрд дол. США, а рівень доларизації кредитів – 36,7%, то у першому півріччі 2017 р. кредитний портфель в іноземній валюті зріс до 49 млрд дол. США, а рівень доларизації кредитів – до 44,7%. Відповідно загальний обсяг депозитів в іноземній валюті, залучених у банківську систему 2012 р. становив близько 25 млрд дол. США, у першому півріччі 2017 р. він зріс до 38 млрд дол. США, а рівень доларизації депозитів зріс до 45,1%.

Висновки. З огляду на визначені виклики, пріоритетними напрямками удосконалення грошово-кредитної політики в системі зміцнення фінансової безпеки України на інноваційних засадах мають стати: розвиток вторинного ринку цінних паперів для підвищення ефективності механізму перерозподілу фінансових ресурсів у межах фінансової системи та в системі національного господарства; вдосконалення внутрішньої боргової політики держави для зменшення темпів інфляції та надлишкової грошової маси в обігу; збільшення пропозиції довгострокових кредитних та інвестиційних ресурсів за рахунок більш активного залучення в інвестиційну сферу потенціалу венчурних інвестиційних фондів; розвиток альтернативних банківських механізмів нагромадження та заощадження коштів громадянами за рахунок «запуску» другого рівня обов'язкової та розвитку третього рівня добровільної накопичувальної пенсійної системи, вдосконалення страхування життя та колективного інвестування; підвищення ефективності державного регулювання фінансових інститутів для забезпечення

стабільності їх функціонування та недопущення кризових явищ в їх діяльності.

1. Аналіз ефективності монетарної політики Національного банку України. URL: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/FEAO_Analysis-of-the-NBU-Monetary-Policy-Effectiveness_A5_03.pdf

2. Проблемна заборгованість як чинник неплатоспроможності українських банків. URL: <http://elitfactoring.com.ua/Publication/Problemna-zaborgovanist-chinnik-neplatospromozhnosti-ukrayinskih-bankiv.aspx>

3. Шляхи вирішення проблем, пов'язаних з високим рівнем присутності іноземного капіталу в банківській системі України. Аналітична записка. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/inozemn_kapital-cbb0a.pdf

4. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». К.: НІСД, 2016. 688 с.

5. Fiscal Monitor: Acting Now, Acting Together / International Monetary Fund, World Economic and Financial Surveys. April. 2016. P. 87–88. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fm/2016/01/fmindex.htm>

6. Актуальні проблеми фінансової безпеки України в умовах посткризової трансформації: монографія / О. С. Власюк. К.: НІСД, 2014. 432 с.

7. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60. URL: <http://zakon.nau.ua>

8. Сухоруков А. І., Мошенський С. З., Петрук О. М. Національна економічна безпека / за ред. А. І. Сухорукова. Житомир: ПП «Рута», 2010. 384 с.

9. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / В. М. Гесць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін.; за ред. В. М. Гесця. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. 239 с.

10. Харазішвілі Ю. М. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України. Аналітична записка / Ю. М. Харазішвілі, А. І. Сухоруков, Т. П. Крупельницька. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358>

11. Шевчук В. О. Платіжний баланс, економічне зростання і стабілізаційна політика: монографія. Львів: Кальварія, 2008. 734 с.

12. Баранецька О. В. Фіскальна безпека держави: концептуальні засади та шляхи забезпечення: автореф. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук: спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави (економічні науки)». К.: НІСД, 2014. 20 с.

Vasylytsiv T. G., Lykholat S. M., Gudzovata O. O. The state and directions of improvement of state regulation of the monetary sphere in the system of ensuring the security of financial security of Ukraine

It was established that the state of financial security of Ukraine at the present stage of development of the state is not stable and is characterized by

significant crisis processes, in particular the critical growth of external, domestic and national debt, devaluation of the national currency and the limited reserves of the NBU, high level of shadowing of economic relations and activation of processes of capital withdrawal abroad., an increase in the dependence of the domestic banking sector on foreign capital. To a large extent, these shortcomings are due to the negative aspects of the functioning of the monetary sphere of the state, where the basic functions for maintaining macroeconomic stability, economic growth and strengthening the competitiveness of the national economy are not sufficiently implemented.

According to the results of the integrated assessment of the level of financial security in Ukraine, it has been established that the most impact on the change of the integral index of Ukraine's financial security is made by monetary and security security, which directly affects macroeconomic processes in the country, the level and rates of inflation, the state of the financial and currency markets.

The priority directions of improvement of monetary policy in the system of strengthening of financial security of Ukraine is the development of the secondary market of securities to increase the efficiency of the mechanism of redistribution of financial resources within the financial system and in the system of national economy; improvement of the country's internal debt policy to reduce inflation and surplus money supply in circulation; increasing the supply of long-term credit and investment resources through more active investment in the potential of venture capital investment funds; development of alternative banking mechanisms for accumulation and savings of citizens by improving life insurance and collective investment; increase the efficiency of state regulation of financial institutions to ensure the stability of their functioning and prevent the occurrence of crisis phenomena in their activities.

Key words: *financial security of the state, monetary instruments, financial system.*

Стаття надійшла 21 жовтня 2018 р.

УДК 351.863 (477):351.84

**С. В. Васильчак,
О. Р. Жидяк, Л. М. Лояк**

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ

Розглянуто актуальні підходи до визначення поняття «соціальне забезпечення», обґрунтовано його сутність, визначено методи соціального захисту та особливості побудови національної системи соціального захисту в різних країнах. Досліджено проблеми і перспективи розвитку сучасної пенсійної системи України як важливої складової соціального забезпечення населення. Акцентовано на тому, що вдосконалення чинної пенсійної системи

має багатоаспектний характер та розраховане на тривалу перспективу, що полягає у втіленні в життя прийнятих законодавчих актів, виявленні їх недоліків і розробці пропозицій щодо вдосконалення системи державного регулювання у цій сфері.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, пенсійна система, пенсійна реформа, пенсійне забезпечення, соціальна сфера, система соціального захисту, соціальна політика.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільства характеризується посиленням процесів, пов'язаних із глобалізацією соціальної політики. Це призводить до того, що ця проблема виходить на наддержавний рівень, актуалізується питання ефективного регулювання розвитку країн в інтересах підвищення добробуту населення.

Головною складовою системи соціального захисту населення є пенсійне забезпечення. Тому подальший розвиток пенсійної системи як елементу соціального захисту населення, не може здійснюватися ізольовано від реформування суспільно-політичних та соціально-економічних процесів. Це обумовлює необхідність комплексного державного управління реформами в системі пенсійного забезпечення та соціальної політики й удосконалення відповідних організаційно-економічних механізмів у цих сферах.

У контексті майбутнього розвитку системи соціальних прав, меж їх поширення загалом і соціального забезпечення зокрема можна дійти однозначного висновку, що Україна перебуває під впливом сучасних загальносвітових тенденцій. Євроінтеграційні орієнтири розвитку України вимагають, щоб соціально-економічна політика держави була направлена на досягнення європейських стандартів якості життя. Це передбачає надійний соціальний захист населення і належне пенсійне забезпечення. Пенсійне забезпечення є фрагментом економічної системи України. Пенсійні права – одні з основних соціальних прав, визначених Конституцією України та законами України, які не тільки проголошені чи задекларовані, а й реалізуються і стосуються кожної особи як активного учасника суспільного життя.

Стан дослідження. Питання розвитку соціального захисту населення завжди були актуальними. Проблематику розвитку пенсійного забезпечення як складової соціального захисту в Україні досліджували: Л. Ткаченко, Е. Лібанова, М. Шумило, Л. Єлісєєва, Т. Калита, З. Смутчак тощо. Проте доцільно зауважити, що є необхідність подальшого дослідження особливостей побудови системи соціального захисту в Україні.

У наукових дослідженнях вирішення проблеми забезпечення реформування пенсійної системи порушено багато різних актуальних

питань і напрямів. Зокрема, питання розвитку системи соціального захисту населення європейських країн, підвищення пенсійного віку, вдосконалення солідарної системи і недержавного пенсійного забезпечення, а також запровадження накопичувальної пенсійної системи. Однак, актуальним залишається питання розширення та застосування методів соціальної політики з врахуванням досвіду інших країн.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності системи соціального забезпечення населення шляхом реформування пенсійної системи, а також визначення основних напрямів її вдосконалення.

Виклад основних положень. Соціально-економічні реформи, що проводяться в Україні, зумовили радикальні зміни в житті суспільства. Одночасно відбуваються кардинальні зміни і в його соціальній структурі. У більшості населення формуються принципово нові ціннісні орієнтири, змінюється комплекс соціальних умов життя людей. Необхідність докорінних змін у забезпеченні якісних характеристик життя людей є сьогодні чи не найголовнішим питанням, що стоїть на порядку денному і перед державною владою, і перед нацією загалом.

Одним із основних атрибутів соціальної політики будь-якої цивілізованої держави є соціальний захист населення. Складна макроекономічна ситуація в країні, спад економічного розвитку призводять до значного зростання соціальних негараздів. Протистояти цим явищам може лише суспільство, в якому створено надійну систему соціального захисту населення [1, с. 95].

Саме пенсійне забезпечення розглядається як особливий складовий елемент соціальної функції держави і водночас як сукупність методів задоволення матеріальних потреб тих верств населення, які, відповідно до чинного законодавства, мають право на отримання пенсії. Пенсійне забезпечення є однією з основних гарантій матеріального забезпечення непрацездатних громадян, оскільки для непрацездатних пенсіонерів пенсія фактично стає основним джерелом їх існування [2, с. 66].

Нині майже у всіх країнах існують у тій чи іншій формі інституційні системи соціального забезпечення. Проте є значні відмінності між різними групами країн, регіонами та окремими країнами щодо типів страхових випадків, охоплення населення, рівнів допомоги, а також ефективності та дієвості наявних програм.

Провідні експерти Міністерства соціальної політики України та Міжнародної організації праці (МОП) відзначають, що системи соціального забезпечення, що охоплюють формальний сектор, а також універсальні програми, що фінансуються із державного бюджету, постраждали внаслідок економічного занепаду, що простежується у краї-

нах, що розвиваються, протягом останніх десяти років, а також іноді від програм структурної перебудови економіки.

Міжнародна організація праці (МОП) традиційно визначає соціальне забезпечення з погляду громадських заходів, необхідних для задоволення трьох типів потреб або непередбачуваних життєвих обставин: потреба в медичній допомозі; втрата або суттєве скорочення доходу через хворобу, вагітність та пологи, виробничу травму, старість, інвалідність, смерть годувальника або безробіття, а також витрати, пов'язані з вихованням дітей [3].

Термін «соціальне забезпечення» вперше офіційно використано у назві закону Сполучених Штатів Америки, Закону про соціальне забезпечення 1935 року, хоча цей законодавчий акт заснував програми лише для допомоги за віком, у разі смерті, інвалідності та безробіття. Він знову з'явився в законі, прийнятому в Новій Зеландії 1938 року, в якому поєднано низку наявних і нових видів соціальної допомоги. Міжнародна організація праці (МОП) швидко прийняла цей термін, який був потім широко використаний в різних конвенціях та рекомендаціях МОП, що прийняті протягом декількох років після першого всеохоплюючого стандарту зі соціального забезпечення, Конвенції про соціальне забезпечення (мінімальні норми), 1952 (№ 102) [4].

Для забезпечення соціального захисту населення використовується різноманіття методів. У промислово розвинених країнах найбільш використовуваним методом є соціальне страхування. У багатьох інших країнах роботодавці за законом зобов'язані надавати допомогу безпосередньо своїм працівникам. Це називається відповідальністю роботодавця, варіантом якої є вимога до роботодавців заключити договір приватного страхування або брати участь у фінансуванні фонду конкретного ризику від імені своїх працівників. Інші допомоги можуть надаватися на всеохоплюючій основі для всіх жителів, здебільшого вони фінансуються за рахунок державного бюджету.

Техніка адресної соціальної допомоги використовується, коли необхідно приділити увагу певній цільовій групі, наприклад, особам із низькими доходами. Ці допомоги фінансуються за рахунок податків і потребують перевірки права на допомогу кожної особи.

Обов'язкові програми накопичення заощаджень, згідно з якими кожна людина володіє особистим рахунком, складають інший підхід. Національні накопичувальні фонди, присутні у деяких країнах, що розвиваються, є найбільш відомим прикладом цього підходу. Кожна техніка соціального забезпечення пов'язана зазвичай з певним методом фінансування: наприклад, програми соціального страхування фінансуються за рахунок внесків і від роботодавців, і від працівників.

Всеохоплюючі програми фінансуються за рахунок оподаткування, однак, існують приклади всеохоплюючих програм, що фінансуються за рахунок внесків, наприклад, державна пенсія за віком у Японії. Основні характеристики різних методів соціального забезпечення наведені в таблиці. У разі програм, пов'язаних зі зайнятістю, тобто подібних до соціального страхування, відповідальності роботодавця та державних накопичувальних фондів, участь є обов'язковою відповідно до вимог законодавства. Однак, це не стосується всеохоплюючих програм та адресної соціальної допомоги, оскільки допомога доступна лише тим, хто відповідає конкретним умовам, також зазначеним у законі (або правилах). Кожна система знаходиться під наглядом уряду; також загальноприйнятим є громадське управління програмами (окрім видів допомоги, що засновані на відповідальності роботодавця) [3, с. 11].

Таблиця

Методи соціального захисту

	Соціальне страхування	Всеохоплюючі програми	Обов'язок роботодавця (1)	Адресна соціальна допомога	Національний накопичувальний фонд
Фінансування	внески	податки	роботодавцем	податки	внески
Розподіл	так	так	ні	так	ні
Підстава для права на допомогу	робота	місце проживання	робота	особиста потреба	робота

(1) У деяких країнах працівники повинні власноруч забезпечувати свою безпеку (мандат працівника): медичне страхування (Швейцарія), пенсії за віком, за інвалідністю та у зв'язку із втратою годувальника (Чилі).

Подано за джерелом [3].

Як відзначають міжнародні експерти у сфері соціального захисту, система соціального захисту повинна мати принаймі три основні цілі та необхідні ресурси для їх досягнення (рис.).

Ресурси, необхідні для досягнення головних цілей, поступають за трьома каналами: прямі трансфери з державного бюджету, що фінансуються за рахунок податків, допомоги, що надаються зі систем соціального забезпечення, пов'язаних із роботою і фінансованих за рахунок внесків, а також доходи, отримані шляхом заощаджень протягом трудовою життя.

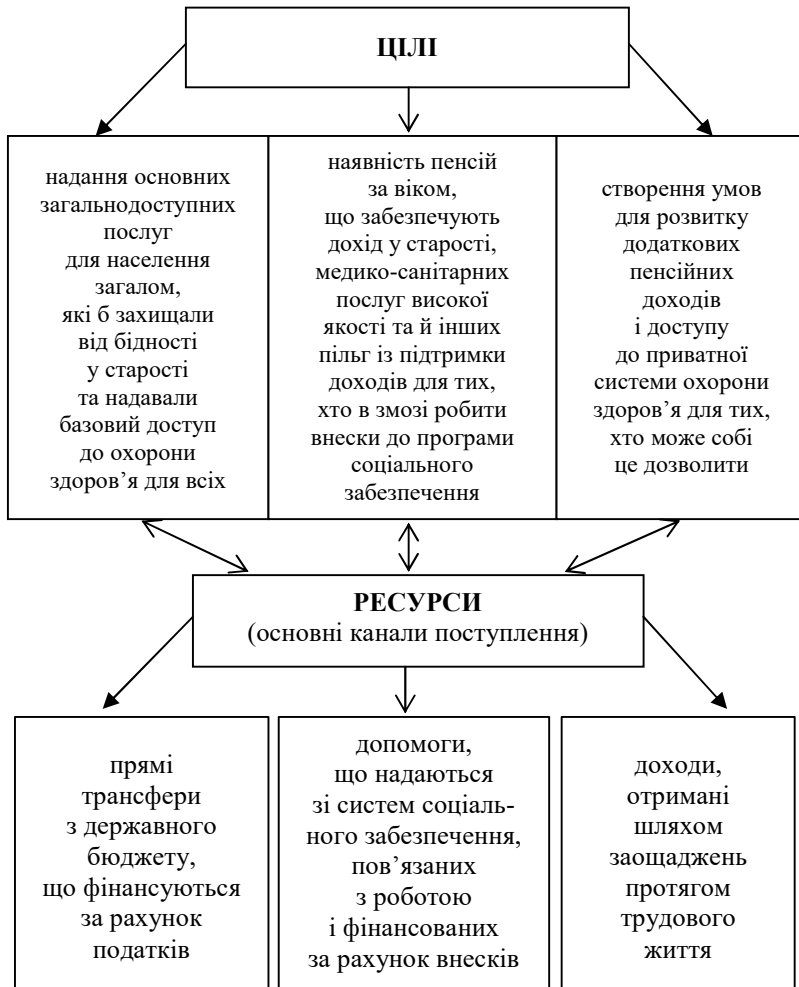

Рис. Структура системи соціального захисту

* Розроблено автором на основі джерела [3].

Це може бути досягнуто шляхом впровадження багаторівневої системи, за якої різні цілі фінансуються за рахунок різних джерел, а саме:

– всеохоплюючий рівень, що надає допомогу за єдиною ставкою й основні послуги охорони здоров'я та фінансується на щорічній осно-

ві за рахунок податків (для яких у деяких випадках може знадобитися перевірка права на допомогу);

- рівень, пов'язаний зі зайнятістю, що фінансується за рахунок роботодавця, а також здебільшого за рахунок внесків працівників, і надає широкий спектр допомог із підтримки доходів та медичні послуги для учасників;

- додатковий рівень, що ґрунтується на індивідуальних і додаткових програмах, пов'язаних зі зайнятістю на добровільній або обов'язковій основі, та зазвичай знаходяться в управлінні приватних компаній. Що стосується пенсій, то фонди мають бути повністю профінансованими, тобто внески накопичуються у резервах для забезпечення майбутніх виплат [3, с. 11].

Важливість додаткових програм, пов'язаних із зайнятістю, відрізняється від однієї країни до іншої і залежить від рівня допомог, що надаються державними системами соціального забезпечення.

Основними складовими соціальної сфери, через які виявляється рівень забезпечення соціального захисту, є, зокрема, добробут, рівень доходів населення, оплата праці, стан здоров'я, зайнятість, демографічна ситуація, соціально-класова диференціація, пенсійне забезпечення. Вона залежить від соціально-економічного розвитку, наявності людських, матеріальних, природних ресурсів [2, с. 66].

Науковці відзначають, що ХХ ст. було періодом закріплення та утвердження права на соціальний захист. Фактично тоді сформувався основний індекс соціальних прав, який не є вичерпним і доповнюватиметься з розвитком суспільства. Базові соціальні права не просто закріплені у конституціях країн світу, а й стали звичними у масовій свідомості громадян. У ХХ ст. також закладено високі стандарти соціального захисту, яких Україна тільки намагається досягти. У ХХІ ст. виникають нові виклики (економічні кризи, глобалізація, старіння населення, безробіття, міграція, війни, біженці, внутрішньо переміщені особи тощо).

Погоджуємося з думкою О. Данилюк [5], про те, що Україні в контексті євроінтеграційних перетворень, зокрема пенсійної системи, необхідно дослідити кращий європейський досвід та імплементувати його.

Слід зазначити, що пенсійна система будь-якої розвинутої країни буває двох рівнів. Так, перший рівень пенсійної системи становить державна пенсія, яка формується залежно від трудового стажу та сплачених до Пенсійного фонду страхових внесків, тобто солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий рівень – загальнообов'язкова накопичувальна система. Суть її в тому,

що всі громадяни в обов'язковому порядку сплачуватимуть внески із зарплати, загалом це формуватиме для кожного працівника своєрідний депозит. Людина у такий спосіб заощаджує кошти, їх обліковують на її особистому рахунку, на них нараховують відсотки, і коли працівник досягне пенсійного віку, із цієї системи отримуватиме ще одну частину пенсії, розмір якої залежатиме від суми коштів, акумульованих на персональному рахунку, разом із виплатами зі солідарної системи [5, с. 774].

Більшість вітчизняних науковців у своїх дослідженнях акцентували на тому, що для України виходом із проблем є спочатку частковий, а згодом повний перехід пенсійної системи на другий рівень, і це дасть змогу більш справедливо здійснювати пенсійні нарахування та сприятиме участі в цьому процесі громадян.

Як гадає М. Шумило [6], загальносвітовою тенденцією, яку можна простежувати і в Україні, є відхід від концепції патерналістичної соціальної держави, згідно з якою основні труднощі зі соціального захисту є на державі. Він вважає, що ця проблема є гострою для країни, тому неминучою є зміна концепції. Держава, хоча й доволі повільно, але відходить від патерналізму, що трактується як матеріальне забезпечення всіх без винятку громадян, які перебувають у скруті, у формі прямих виплат із державного бюджету. Сьогодні в Україні можна спостерігати зародження неопатерналістичної держави, в умовах якої соціальна функція здійснюється через ширше застосування і розширення методів реалізації соціальної політики, спрямованих на запобігання соціальним ризикам. Майбутні отримувачі соціального захисту мають усвідомлювати те, що наявність і розмір соціальних виплат залежать від їхньої активної трудової діяльності та участі в соціальному страхуванні. В основу нового підходу до розбудови соціальної держави має бути передусім покладено принцип особистої відповідальності громадян. Кожен повинен робити все можливе для підтримки свого життєвого рівня і зараз, і в майбутньому [6, с. 77].

Саме впровадження до трудового та соціально-забезпечувального законодавства принципу особистої відповідальності за своє матеріальне забезпечення у старості та в разі втрати працездатності буде визначальним при формуванні нової парадигми країни соціального добробуту. Держава за таких умов перетворюється зі забезпечувача соціального захисту на його гаранта, регулятора й організатора ефективного функціонування соціального захисту громадян [6, с. 79].

Основними факторами, які впливають на формування та трансформацію фінансових механізмів пенсійної системи з урахуванням соціальної складової, є: старіння населення, зміна демографічного

складу, глобалізація ринків товарів і робочої сили, зростання зайнятості в неформальному секторі економіки та неповна зайнятість. Тому пенсійне забезпечення потрібно розглядати не тільки як напрям соціального захисту, а як важливу складову фінансової системи, що забезпечує відтворення і розвиток населення та економічне зростання й конкурентоспроможність країни [7, с. 186].

Висновки. Пенсійна система завжди залишається базовим складником системи соціального забезпечення через систему соціальних гарантій та суттєвим чинником, який безпосередньо впливає на стан економіки держави. Соціальна та економічна роль політики пенсійного забезпечення у сучасному суспільстві визначається надійністю пенсійного забезпечення, що є основою соціальної стабільності держави, а також економічної. Завданням України є утримання соціальних стандартів і підвищення їх до стандартів Європейського Союзу та Міжнародної організації праці.

1. Кириленко О. П., Малиняк Б. С., Петрушка О. В. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи: монографія / за ред. О. П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 350 с.

2. Смутчак З. В. Система пенсійного забезпечення як складова соціального захисту населення. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 5–2 (15). С.66–69.

3. Пенсійна система і фінансування системи соціального забезпечення. URL: komspip.rada.gov.ua/uploads/documents/30079.pdf (дата звернення: 15.09.2018).

4. Конвенція № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення, 1952 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011

5. Данилюк О. І. Стан пенсійного забезпечення населення України в контексті євроінтеграційних перетворень. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 14. С. 772–776.

6. Шумило М. М. Сучасний стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. *Вісник НАН України*. 2017. № 2. С. 76–87.

7. Нога І. М. Розробка концепції соціальної політики держави через механізм реформування системи пенсійного забезпечення в Україні. *ДонДУУ «МЕНЕДЖЕР»*. 2014. № 2 (68). С. 180–188.

Vasylchak S. V., Zhydyak O. P., Loyak L. M. Social welfare in the context of pension reform

The subject of the study is the theoretical and methodological principles of formation of the social welfare system in the context of current development of pension reform in Ukraine. The objective of the study is the theoretical research of the essence of the system of social welfare of the population by means of reforming the pension system, as well as defining the main directions of its

improvement. The study uses a number of scientific methods and approaches (logical generalization, systematic, comparison, graphical) which allowed to ensure the conceptual unity of the research.

The article deals with actual approaches to the definition of the concept «social welfare», determines its essence, defines the methods of social protection and peculiarities of construction of the national system of social protection in different countries. The problems and prospects of development of the modern pension system of Ukraine as an important component of social welfare of the population are explored. The emphasis is placed on the fact that the improvement of the current pension system has a multidimensional character and is designed for a long-term perspective which is to implement the previously adopted legislative acts, to identify their downsides and to develop propositions concerning improvement of the system of state regulation in this sphere.

The results of the research are applied in the field of economics and in the practical activity of structural departments of the Pension Fund of Ukraine.

The main findings of the research and its theoretical and methodological results can lead to the following statement: the study of the Ukrainian pension system is an important element of scientific research in the field of social welfare; the pension system in each country is an important component of social protection of the population; the effectiveness of the pension system will result in well-being of the population and the level of stability in the society; social welfare in Ukraine is far from being perfect both in form and content; the pension system of Ukraine does not meet the requirements of the present day due to the complicated problems caused by the downsides of the current pension system and by the inadequacy of the mechanism of its financing.

Key words: social protection, social welfare, pension system, pension reform, pension, social sphere, social protection system, social policy.

Стаття надійшла 21 жовтня 2018 р.

УДК 368.025

**І. Б. Висоцька,
О. В. Нагірна**

СУЧАСНИЙ СТАН СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА

Досліджено сутність понять «страховий ринок» та «безпека страхового ринку». Підкреслено актуальність дослідження безпеки страхового ринку. Проаналізовано основні показники функціонування страхового ринку України протягом періоду 2010–2017 рр. Проведено розрахунок індикаторів рівня фінансової безпеки страхового ринку України.

Встановлено проблеми функціонування страхового ринку, а саме: залежність від глобальних економічних подій, політичних домовленостей, дотаційних програм держави, політичної нестабільності, демографічної структури населення, його доходів та інших чинників. Розроблено та запропоновано заходи, спрямовані на усунення наявних проблем.

Ключові слова: *страховий ринок, безпека страхового ринку, страхові компанії, валові премії, індикатори безпеки страхового ринку.*

Постановка проблеми. Важливим чинником розвитку соціально-економічної сфери є стан страхового ринку. Страхування суттєво впливає на соціально-економічну стабільність суспільства, оскільки страховий ринок є механізмом захисту матеріальних та нематеріальних цінностей суспільства. З огляду на значущість страхування у соціально-економічному розвитку держави, у діяльності господарюючих суб'єктів та громадян виникає необхідність детальніше розглянути стан та проблеми розвитку страхового ринку. Сучасні умови функціонування страхового ринку характеризуються такими негативними явищами: обмеженість ресурсів, відтік капіталу, нагромадження ризиків. За таких умов, актуальним є визначення рівня фінансової безпеки страхового ринку та розробка заходів із її забезпечення.

Стан дослідження. Дослідження стану та проблем функціонування страхового ринку є не новим для фінансової науки. Питання формування та розвитку страхового ринку у своїх працях розглянули В. Бабенко, В. Базилевич, О. Вовчак, О. Гвозденко, В. Гомеля, А. Дегтяр, Ю. Журавльов, Л. Орланюк-Малицька, С. Осадець, Т. Ротова, О. Філонюк, М. Свічинський тощо.

Визначенню рівня фінансової безпеки страхового ринку, її зовнішніх та внутрішніх загроз присвячені праці багатьох вітчизняних учених, серед яких В. Адамович, В. Виговська, О. Жабинець, Б. Карпінський, В. Пластун та ін.

Метою статті є дослідження поняття «страховий ринок», «фінансова безпека страхового ринку», визначення рівня фінансової безпеки страхового ринку та розробка заходів її забезпечення.

Виклад основних положень. Сучасні умови функціонування суб'єктів господарювання характеризуються масою наявних і потенційних загроз, виявити й нейтралізувати які незавжди можливо. За таких умов вагомим значення набуває питання створення дієвої системи захисту. Економічна історія виокремила страхування як найефективніший спосіб покриття можливих матеріальних збитків. Тому формування в Україні досконалого, фінансово стійкого страхового ринку дасть можливість підвищити рівень економічної безпеки суб'єктів господарювання. Страхові компанії мають відігравати суттєву роль в

акумулюванні вільних коштів, проведенні активної інвестиційної політики. Задля виконання цих завдань необхідно забезпечити передусім належний рівень фінансової безпеки вітчизняного страхового ринку.

Для дослідження рівня фінансової безпеки страхового ринку та розробки заходів, спрямованих на її забезпечення, доречно з'ясувати сутність основних понять. Зазначимо, що поняття «страховий ринок» нині немає єдиного, універсального визначення. У науковій літературі існує чимало підходів до розуміння поняття «страховий ринок» (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до розуміння поняття «страховий ринок»

Автор	Визначення «страховий ринок»	Джерело
1	2	3
Базилевич В. Д.	Страховий ринок – це система економічних відносин, що виникають у процесі купівлі-продажу специфічного товару – страхового захисту, і в межах якого (страхового ринку) виникає попит і пропозиція, встановлюється ціна на певний товар.	[2, с. 38]
Навроцький Д. А.	Страховий ринок є – складовою фінансового ринку, яка являє собою особливе соціально-економічне середовище, де об'єктом купівлі-продажу є страховий захист, формується попит і пропозиція на нього, а сукупність усіх його суб'єктів функціонує в системі економічних, фінансових, договірних, інформаційно-консультаційних та інших відносин, які обумовлені необхідністю страхової послуги і виникають між ними на всіх етапах її надання.	[6]
Говорушко Т. А.	Страховий ринок – сфера фінансово-економічних відносин між страховиками та страхувальниками з надання страхових послуг і захисту майнових інтересів юридичних осіб і громадян, а також із здійснення відповідної фінансової діяльності в межах чинного законодавства з боку комерційних страхових компаній і фірм чи державних організацій.	[3]

Продовження таблиці 1		
1	2	3
Осадець С. С.	Страховий ринок – економічний простір, у якому взаємодіють страхувальники (формують попит на страхові послуги), розмаїті за формами організації страхові компанії (страховики, котрі задовольняють попит на послуги), страхові посередники (агенти і брокери), а також організації страхової інфраструктури, асоціації страховиків, консалтингові фірми, навчальні центри.	[10]
Фурман В. М.	Страховий ринок – це система стійких економічних відносин між покупцями, посередниками і продавцями, а також страховиками й регуляторними органами, пов'язаними із формуванням попиту, пропозиції та ціни на прямий страховий захист і перестраховування, які матеріалізуються у страхових, перестраховальних та супутніх послугах у певній країні, групі країн чи міжнародному масштабі, що піддається регулюванню.	[11]
Говорушко Т. А. та Стецюк В. М.	Страховий ринок – сукупність економічних відносин щодо купівлі-продажу страхових послуг, тобто ринок забезпечує органічний зв'язок між страховиками та страхувальниками, і тут здійснюється обов'язкове визнання страхової послуги як товару страхового ринку.	[3]
Волокова В. В.	Страховий ринок – це система економіко-правових відносин між покупцями (споживачами, вигодонабувачами), продавцями послуг зі страхування й перестраховування та їхніми посередниками, у результаті яких здійснюється мобілізація, розподіл і перерозподіл грошових коштів із метою реалізації сталого розвитку.	[4]
Жабинець О. Й. та ін.	Страховий ринок – це частина фінансового ринку, де об'єктом купівлі-продажу є страховий захист, формується попит і пропозиція на нього.	[9]

Страховий ринок України має певну історію розвитку. Становлення вітчизняного страхового ринку вченими умовно поділяється на такі етапи:

Перший етап (1991–1995 роки) – це період створення і прийняття перших нормативно-правових актів у сфері страхування. Кількість страхових компаній зросла за період з 1991–1995 рр. з 28 до 655.

Другий етап (1996–2001 роки). Вагомі корективи у діяльність страхового ринку вніс Закон України «Про страхування», прийнятий Верховною Радою України 7 березня 1996 р.

Третій етап (2002 рік і дотепер). Це якісно новий етап розвитку ринку, який розпочався з прийняття нової редакції Закону України «Про страхування» 4 жовтня 2001 р. Законом внесено низку позитивних змін: збільшення мінімального розміру статутних капіталів; визначено умови сплати статутного фонду виключно у грошовій формі; розширено межі інвестування тимчасово вільних коштів страховиків; наближено страхове законодавство до національних стандартів бухгалтерського обліку та звітності.

За період функціонування страховий ринок України пройшов певний етап розвитку, проте не став достатньо стабільним і за своїми характеристиками не відповідає сучасним завданням розвитку економіки України. Актуальність розвитку страхового ринку потребує вивчення його стану, що дасть змогу визначити чинники, які впливають на безпеку страхового ринку, дати їм якісну оцінку і спрогнозувати динаміку їх впливу на ринок. Стан безпеки страхового ринку є головним критерієм оцінки ефективності діяльності страхових компаній, регулюючих державних органів у процесі формування та становлення страхового ринку країни. Розглянемо наявні підходи до поняття «фінансова безпека страхового ринку» (табл. 2).

Враховуючи вказані визначення фінансової безпеки та страхового ринку, категорію «фінансова безпека страхового ринку» можна сформулювати так.

Під фінансовою безпекою страхового ринку потрібно розуміти такий його фінансовий стан, який характеризується збалансованістю на усіх рівнях фінансових відносин та сприяє його постійному розвитку.

Фінансова безпека страхового ринку залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників (і внутрішніх, і зовнішніх) та визначається, насамперед, станом його розвитку, фінансовою результативністю та ефективністю діяльності. Дослідження стану страхового ринку доцільно розпочати із розгляду основних параметрів його розвитку. Проведемо аналіз основних показників функціонування страхового ринку України за період 2010–2017 рр.

Таблиця 2

**Підходи до розуміння поняття
«фінансова безпека страхового ринку»**

Автор	Визначення «фінансова безпека страхового ринку»	Джерело
Барановський О. І., Говорушко Т. А.	Фінансова безпека ринку страхових послуг загалом і конкретної страхової організації зокрема – такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав змогу би їм у разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування.	[3]
Бабець І. Г., Жабинець О. Й.	Безпека страхового ринку – такий стан системи страхування, який забезпечує формування стійкого попиту на страхові послуги, фінансову надійність страхових організацій та гарантованість ними виплат за укладеними договорами страхування.	[1]
Єрмошенко А.	Фінансова безпека страховика – стан його фінансів, що характеризується збалансованістю системи фінансових показників та інструментів, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, дає можливість їй своєчасно та у повному обсязі брати на себе зобов'язання, а також забезпечує ефективний розвиток страхової компанії.	[6]

Початковим критерієм стану страхового ринку є кількість страхових компаній та розмір активів страховиків. Ринок страхових послуг є другим за рівнем капіталізації серед інших небанківських фінансових ринків. Загальна кількість страхових компаній станом на 31.12.2017 р. становила 294, зокрема страхових компаній «life» – 33 компанії, «non-life» – 271 компанія (рис. 1). Кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення, так за 2017 рік порівняно з 2016 роком, кількість компаній зменшилася на 16, а з 2015 роком – на 67 [1]. За період, що аналізується, кількість страхових компаній зменшилася на 172 компанії, зокрема зі страхування життя – на 54, а ризикового страхування – на 118 компаній.

Такі зміни кількості страхових компаній свідчать про незначні якісні зміни на ринку. Страхові компанії, що припинили діяльність на ринку, виявилися менш конкурентоспроможними, не здатними

відповідати за взяті на себе зобов'язання та надавати якісні страхові послуги.

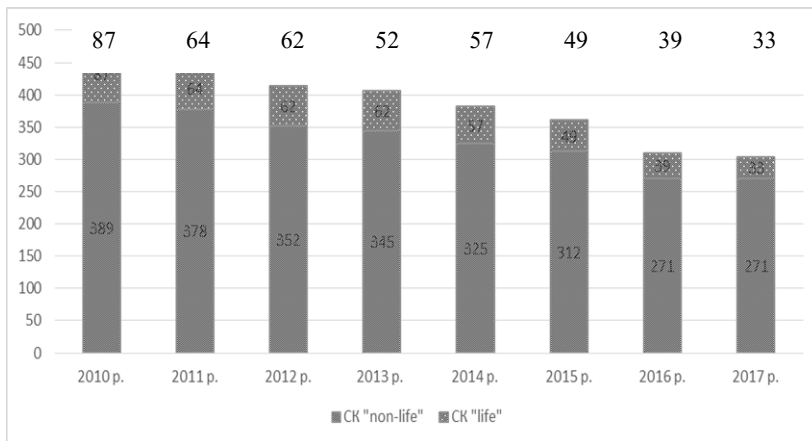

Рис. 1. Кількість страхових компаній в Україні протягом 2010–2017 рр.

Важливе значення у формуванні конкурентоспроможності страхових компаній має розмір капіталу (рис. 2).

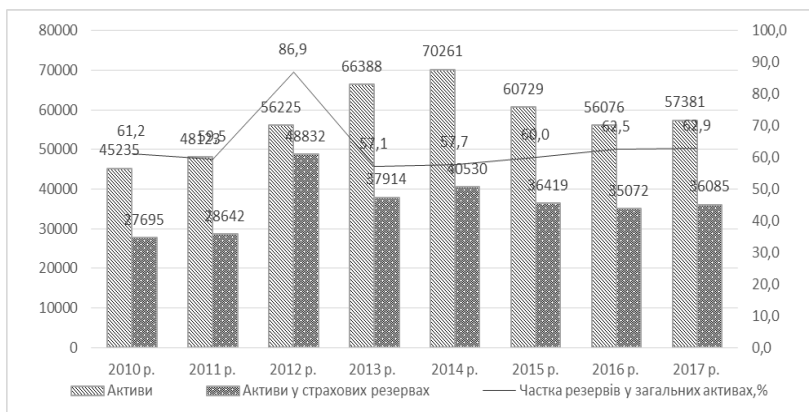
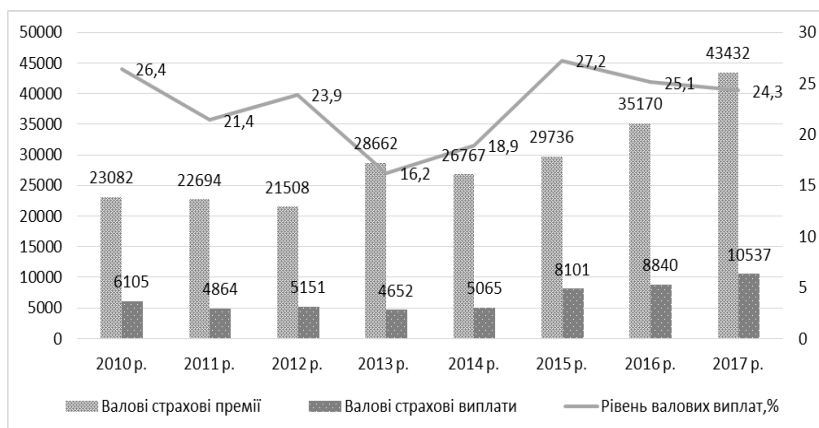

Рис. 2. Склад активів страховиків України протягом 2010–2017 рр.

Як видно з рисунка 2, загальною тенденцією розвитку страхового ринку України є нарощування його обсягів із 2010 до 2014 року. У цей період простежують збільшення розміру активів страховиків та обсягів сформованих страхових резервів. У 2015–2017 рр. активи вітчизняних страховиків скоротилися, що пов'язано зі скороченням кількості страхових компаній. Проте оцінка якості цих активів свідчить, що значна частина коштів страхових компаній знаходиться у резервах. Так, на кінець 2017 р. майже 63% активів зосереджено у так званих запасах, що визначаються ст. 31 ЗУ «Про страхування». Така структура активів неприйнятна, оскільки є високоризиковою. Більше третини запасів (33,9%) розміщено у банківських вкладах, 18,4% – у акціях, 18,2% – у цінних паперах, емітованих державою [7].

Одним з основних показників, що характеризує розвиток страхового ринку, є обсяг зібраних страхових премій (рис. 3). Нещодавно відбулося зростання валових страхових премій. Так, за період, що аналізується сума валових страхових премій збільшилася на 20350 млн грн, валових виплат – на 4432 млн грн.

Рис. 3. Основні показники страхової діяльності на страховому ринку України протягом 2010–2017 рр.

Важливим обов'язком страхових організацій при настанні страхового випадку є здійснення страхових виплат. Як свідчать дані статистики, страховиками виплачено населенню та організаціям країни 2017 р. 10537 млн грн, що більше як 2010 р. майже у двічі. Загалом показники страхових виплат віднедавна зростають і ріст тут нижчий, ніж по зібраних страхових преміях, але стабільніший.

Незважаючи на номінальне зростання головних показників рівня розвитку страхового ринку, доцільно визначити рівень фінансової безпеки страхового ринку. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, фінансову безпеку страхового ринку розглядають як складову фінансової безпеки держави, що входить до розділу «9.2. Безпека небанківського фінансового ринку» [5]. Відповідно до методичних рекомендацій фінансову безпеку страхового ринку України визначають за двома індикаторами:

- рівнем проникнення страхування – характеризує відношення загального обсягу валових страхових премій до обсягу ВВП;
- часткою надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя). Це показник концентрації страхового ринку за преміями.

Таблиця 3

**Індикатори фінансової безпеки страхового ринку України
протягом 2010–2017 рр.**

Показники	Рівень	Нормативне значення	Роки							
			2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1. Рівень проникнення страхування, %	критичний	1	2,13	1,74	1,52	1,97	1,69	1,50	1,48	1,46
	небезпечний	2								
	незадовільний	4								
	задовільний	6								
	оптимальний	8								
2. Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загально-	критичний	30	13,6	13,7	9,9	13,5	15,6	14,7	18,9	21,33
	небезпечний	20								

му обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), %	незадовільний	15								
	задовільний	12								
	оптимальний	10								
3. Рівень безпеки страхового ринку за ступенем проникнення	небезпечний	небезпечний	небезпечний	небезпечний	небезпечний	небезпечний	небезпечний	небезпечний	небезпечний	небезпечний
4. Рівень безпеки страхового ринку за часткою надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній	задовільний	задовільний	оптимальний	задовільний	небезпечний	незадовільний	незадовільний	небезпечний	небезпечний	небезпечний

Проведемо розрахунок індикаторів рівня фінансової безпеки страхового ринку України за вказаною методикою (див. таблицю 3). Отримані результати свідчать про небезпечний рівень фінансової безпеки страхового ринку України.

Основними причинами такого рівня фінансової безпеки страхового ринку є його залежність від глобальних економічних подій, політичних домовленостей, дотаційних програм держави, політичної нестабільності, демографічної структури населення, його доходів та інших чинників. Важливим моментом у досягненні безпечного розвитку страхового ринку є державний нагляд за діяльністю страхових організацій.

На основі проведеного дослідження, можна зробити такі висновки:

1) розвиток страхового ринку пов'язаний із законодавчим забезпеченням держави. Занепокоєння спричинює недосконалий рівень державного регулювання страхової діяльності та недосконалість нормативно-правової бази;

2) економічними проблемами розвитку страхового ринку є: низька платоспроможність населення; низький попит на страхові послуги; відсутність надійних інвестиційних джерел вкладення коштів страховика тощо;

3) розвиток страхового ринку стримують також проблеми, пов'язані з його функціонуванням, а саме: висока конкурентність із банківськими установами щодо залучення коштів від фізичних та юридичних осіб; відсутність довіри до страхових компаній, некваліфікований персонал тощо.

Висновки. Для ефективного та повноцінного функціонування страхового ринку державі необхідно увідповіднити чинне законодавство з вимогами ЄС, підвищити захист споживачів страхових послуг, забезпечити умови для розвитку конкуренції, вдосконалити державний страховий нагляд.

Зростання показника рівня проникнення страхування є позитивною тенденцією, оскільки що більше його значення, то вищий рівень фінансової безпеки страхового ринку. Зростання показника частки надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя) навпаки свідчить про зниження рівня фінансової безпеки страхового рівня. Проведене нами дослідження вказує, що рівень безпеки страхового ринку є небезпечним. Перспективою подальших досліджень є роль державних органів у процесі управління фінансовою безпекою страхових компаній, мінімізації загроз для прибуткової роботи страховиків та протидії недобросовісній конкуренції.

1. Бабець І. Г., Жабинець О. Й. Інтегральна оцінка безпеки страхового ринку України. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2015. № 2. С. 223–225.
2. Базилевич В. Д. Страховий ринок України. К.: Знання, КОО, 1998. 374 с.
3. Говорушко Т. А. Страхові послуги: підручник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 376 с.
4. Волкова В. В. Тенденції розвитку страхового ринку в умовах нестійкого ринкового середовища. *Економіка і регіон*. 2016. № 1 (56). ПолтНТУ. С. 17–24.
5. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=08U1H409F0>
6. Навороцький Д. А. Формування страхового ринку України: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук / Інститут економічного прогнозування НАНУ. К., 2005. 16 с.
7. Підсумки діяльності страхових компаній за 2017 рік. URL: <https://forinsurer.com/files/file00634.pdf>
8. Страхування: навч. посібник / Т. А. Говорушко, В. М. Стецюк; за ред. Т. А. Говорушко. К.; Львів: «Магнолія-2006», 2014. 328 с.
9. Страхування: навч. посібник / О. Й. Жабинець, І. В. Цюпко, Л. М. Томаневич. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 260 с.
10. Страхування: підручник / керівник авт. кол. і наук. ред. С. С. Осадець. К.: КНЕУ, 2006. 528 с.
11. Фурман В. М. Страховий ринок в Україні: проблеми становлення та стратегії розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра економічних наук / Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАНУ». К., 2006. 36 с.

Vysotska I. B., Nahirna O. V. The current state of the Ukrainian insurance market and its financial security

The article explores the essence of the concepts «insurance market» and «insurance market safety». The urgency of the study of safety of the insurance market is emphasized. It is established that the state of safety of the insurance market is the main criterion for assessing the effectiveness of insurance companies, regulating state bodies in the process of forming insurance market of the country. The main indicators of functioning of the insurance market of Ukraine during the period of 2010-2017 are analyzed. The initial criterion for the state of the insurance market is the number of insurance companies and the size of the assets of insurers. It has been determined that for the period analyzed, the number of insurance companies decreased to 172 companies, including life ensuring to 54 companies and risk insuring – to 118 companies is carried out

The calculation of indicators of the level of financial security of the insurance market of Ukraine – the insurance penetration rate and the share of insurance premiums received by the three largest insurance companies in the total amount of insurance premium receipts (except life insurance).

The problems of functioning of the insurance market are identified, including: dependence on global economic events, political agreements, state subsidy programs, political instability, demographic structure of the population, its income and other factors. The measures aimed at eliminating existing problems: the development of the insurance market is closely linked with the legislative provision of the state, low solvency of the population; low demand for insurance services; lack of reliable investment sources of investment of the insurer, etc.; high competition with banking institutions in attracting funds from individuals and legal entities; lack of confidence in insurance companies are developed and proposed.

Key words: insurance market, insurance market safety, insurance companies, gross premiums, safety indicators of insurance market.

Стаття надійшла 13 листопада 2018 р.

УДК 351.863(477):351.84

М. В. Вінчук

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Визначено основні проблемні аспекти соціально-економічного розвитку України крізь призму зміцнення соціальної безпеки держави. Проведено компаративний аналіз соціально-економічних трансформацій економіки України. На основі емпіричних досліджень із використанням програмних пакетів MS Excel, Сихрт 5,0 проведено дослідження середньомісячної номінальної зарплатної плати та індексу якості життя населення з метою пошуку шляхів

виходу з фінансово-економічної кризи та зміцнення соціальної безпеки держави. Встановлено основні фактори, які впливають на рівень життя населення.

На основі економіко-математичних розрахунків оцінено рівень життя й соціальне забезпечення населення, а також доведено зниження купівельної спроможності населення України. З метою дослідження сучасних тенденцій трансформації глобального та національного характеру запропоновано використання економіко-математичних методів та моделей аналізу комплексу відповідних принципів, методів, чинників та інструментів забезпечення соціальної стабільності при формуванні стратегічних перспектив виходу зі соціально-економічної кризи.

Ключові слова: *соціальна безпека держави, компаративний аналіз, соціально-економічний розвиток, економіко-математичні методи й моделі, рівень життя населення, трансформація економіки.*

Постановка проблеми. Соціально-економічна неефективність державного регулювання економіки, негнучкість і низька адаптованість командно-адміністративної системи до умов науково-технічного прогресу та постіндустріальних перетворень, вичерпання екстенсивних факторів економічного зростання, зниження життєвого рівня населення на тлі зростання їх номінальних доходів та ціла низка інших гальмівних процесів, які відбувалися в народному господарстві на початку 1990-х років та мали негативні наслідки і в економічній, і в соціальній сферах, спричинили об'єктивну необхідність ринкової трансформації економіки України. Існування Європейського Союзу як розвиненого інтеграційного об'єднання, економічні взаємозв'язки між країнами-членами ЄС та країнами Центрально-Східної Європи обумовлюють пріоритети економічної політики та характер економічних реформ.

В умовах глобалізації успішне проведення реформ дає змогу подолати кризові явища, досягти стійкого економічного зростання, здійснити трансформацію економіки та увійти до складу ЄС [1, с. 124], а неуспішність реформування провокує виникнення проблем макроекономічної дестабілізації, що присутні у будь-яких економічних системах. Для пошуку шляхів їх розв'язання державою повинна здійснюватися політика, яка допомагає підтримувати на достатньому природному рівні головні макроекономічні пропорції, забезпечуючи економічну рівновагу. В цьому контексті актуальною є проблема розгляду та дослідження трансформаційної перебудови суспільства та переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки.

Стан дослідження. Дослідження трансформаційної перебудови в Україні тривалий час здійснюють провідні науковці-економісти нашої країни. Вагомий внесок у висвітлення цієї проблеми зробили

В. Базилевич, З. Варналій, Т. Васильців, В. Геєць, Я. Гончарук, Л. Гринів, О. Іляш, С. Кіреєв, М. Кічурчак, Е. Лібанова, Є. Панченко, В. Савчук, В. Сікора, М. Флейчук, Л. Яремко та ін. [1–6]. Проте на сучасному етапі недостатньо розкрито аспекти соціально-економічного розвитку України в контексті забезпечення її економічної безпеки методами введення стабілізаційної політики.

Метою статті є проведення компаративного аналізу соціально-економічного розвитку з позиції економічної безпеки держави.

Виклад основних положень. У сучасних умовах глобалізації світової економіки національні економіки інтегруються у глобальний економічний механізм, адже економічний прогрес кожної держави в таких умовах пов'язаний із характером її взаємодії з іншими країнами світу. Тому інтернаціоналізація національної економіки є важливою проблемою її розвитку. Включення економіки країни у світовий економічний простір дасть можливість значно посилити позиції України в міжнародному співтоваристві [2, с. 286–287].

Протягом 70 років економіка України була складовою жорсткої радянської господарської системи без жодних ознак ринкової економіки. Трансформаційний перехід до останньої розпочався у момент розколу радянського соціалістичного господарства і саме криза радянської економіки спричинила і сформувала платформу для переходу від однієї економічної системи до іншої. Варто зазначити, що командно-адміністративна система господарювання передбачала одержавлення економічних процесів і централізовано-планове задоволення суспільних потреб, тобто можна стверджувати, що провадилася політика монополізації та дефіцитності. В таких умовах робоча сила поєднувалася зі засобами виробництва, а виробництво взаємопов'язувалося зі споживанням.

Командна економіка змогла розвинути індустриальні продуктивні сили країни, але виявилася неспроможною опанувати можливості постіндустріального суспільства [3, с. 23], що і слугувало причиною політичної та економічної кризи. Складна соціально-економічна ситуація, що виникла в економіці СРСР, супроводжувалася зростанням антисоціальних процесів та вимагала негайного вирішення і радикальних змін. Висока ресурсомісткість економіки за наявності механізмів перерозподілу та адміністративних обмежень провокували швидке зростання інфляції прихованого типу, за якого населення було позбавлене можливості витрачати грошові доходи і нагромаджувався відкладений попит, що виявлялося у зникненні товарів із вільного продажу. Накопичені проблеми вимагали переорієнтації економіки з командно-адміністративної на ринкову.

Початок 1990-х років характеризувався необхідністю зміни державного регулювання економіки, посиленням напруженості у відносинах пролетаріату і селянства та загостренням невдоволення робітників, обмеженням використання виробничого і соціального потенціалу країни, дефіцитністю та надмірною монополізацією радянської економіки у поєднанні зі зниженням якості виробленої продукції та витісненням товарів високої якості товарами низької якості, жорсткою системою ціноутворення, яка не дозволяла збалансувати попит і пропозицію; стійким макроекономічним дисбалансом. В цей час швидкими темпами розвивалися процеси роздержавлення. Науково-технічна революція та перехід до інноваційного підприємництва, уповільнення темпів економічного зростання, різке скорочення динаміки капітальних вкладень та низький рівень їх ефективності спричинили необхідність структурної перебудови економіки України. Варто зазначити, що оновлення машин, обладнання та продукції на діючих підприємствах відбувалося на рівні 2–3% за рік, а темпи зростання робочої сили різко знизилися.

Так, 1970 р. простежувалося зростання робочої сили на 1,5% на рік, а 1980-х відбулося зниження на 8% [3, с. 32]. Працівники були зайняті ручною працею, а умови праці – надто низькими. Суттєвий вплив на руйнування СРСР як держави мала жорстка боротьба нових органів влади, які конститувалися в союзних республіках, з союзним центром. Основні передумови трансформації економіки України доцільно систематизувати та періодизувати, відобразивши за допомогою таблиці 1.

Процес ринкової трансформації пострадянських країн, перехід до нових форм державного управління, а також глибокі соціальні перетворення, які були спрямовані на переорієнтацію адміністративно-планової системи господарювання до становлення ринкового середовища, необхідного для ефективного функціонування економіки, спричинили велику кількість ризиків і загроз економічній безпеці держави [4, с. 424–425].

Так, стагнація економіки, загострення різниці між платоспроможним попитом та його покриттям, відсутність демократичних засад, втрата керованості економікою і державою загалом у поєднанні з передкризовими явищами та падінням темпів зростання та ефективності виробництва відобразилася на розвитку соціальної сфери [3, с. 32].

У процесі трансформації економічної системи України важливого значення набув структурний аспект економічного розвитку, який виявився у вигляді кількісних і якісних змін в економіці [5].

Таблиця 1

**Етапи соціально-економічних
трансформацій економіки України**

№ з/п	Період трансформації	Етап трансформації	Номінальна сутність
1.	1918–1921 рр.	Політика військового комунізму	Швидкий перехід до соціалізму і комунізму на основі максимально можливого одержавлення економіки, широкого використання примусових методів, директив пролетарської держави, а також соціальної зрівнялівки, організації руху суспільного продукту у вигляді його прямого, нетоварного розподілу під жорстким державним контролем з метою переборення складних військово-політичних умов та зубожіння в країні. У промисловості прискорена націоналізація, у сільському господарстві – запровадження продрозкладки; у сфері мобілізації трудових ресурсів – трудова повинність і трудові армії; у сфері трудових відносин – натуралізація заробітної плати; у сфері управління – заборона приватної торгівлі, система «главкізму», централізованого керівництва
2.	1921–1927 рр.	Нова економічна політика (неп)	Широке використання товарно-грошових відносин, збереження до певних меж, приватного підприємництва, застосування концесій, оренди, кооперації та інших форм господарювання. Поєднання особистих інтересів із суспільними і забезпечення економічного піднесення зі зміною продрозкладки продподатком у сільському господарстві; у промисловості – створення трестів (об'єднання однорідних і взаємопов'язаних між собою підприємств на основі повної господарської і фінансової самостійності), виникнення синдикатів (об'єднання трестів на засадах кооперації), у діяльності яких запроваджувався господарський розрахунок

3.	1927–1929 рр.	Командна система (тотальне одержавлення)	Утвердження одержавленої моделі створеного суспільства, характер якого запечатував можливість альтернативності та багатоваріантності розвитку. Спрощення та уніфікація господарських форм, заміна економічних зв'язків на зв'язки наказового характеру; створення адміністративно-командної системи управління; виключення з відносин власності широких прошарків трудящих та заміну їх прошарком розпорядників (номенклатурою), які діяли за дорученням та від імені держави; несумісність із підприємництвом; установки на форсовану індустріалізацію. Соціально-економічні відносини ґрунтуються на декларованій революцією меті – перетворення суспільства, зокрема ліквідація системи приватної власності
4.	1927–1990 рр.	Директивне планування	Головні процеси визначає плануючий економічний орган, що домагається реалізації основних економічних цілей за допомогою обов'язкових планів (п'ятирічних) розподілу ресурсів та обсягів виробництва; чітка господарська логіка, внутрішня єдність та відлагодженість усіх елементів і ланок системи згори–донизу; бюджетна форма фінансування витрат, централізована система ціноутворення і оплати праці; скорочення некоординованої економічної діяльності (ринкової стихії), зниження надмірного ступеня диференціації продукту і як наслідок, тотальне одержавлення економічних процесів та централізованого планування народного господарства, дефіцитність та монополізація радянської економіки
5.	Початок 1990-х рр.	Адміністративно-командний монополізм	Порушення економічної рівності виробників і створення диспропорцій, які викликані боротьбою господарських ланок за економічні привілеї. Тотальне одержавлення економічних процесів, централізоване планування народного господарства і, як наслідок, деформація структури економіки, за якої виникає дефіцит та знижується якість товарів. Зростання концент-

			рації та спеціалізації виробництва в умовах ліквідації конкуренції та поява монополістів, а також виникнення стійкого макроекономічного дисбалансу, що спричинено нееластичністю попиту і пропозиції. Відомчість і бюрократизм призвели до адміністративного закріплення, штучного створення економічно привілейованого стану окремих виробничих ланок
6.	1992–1997 рр.	Кланово-олігархічні угруповання	Розвал валютно-фінансової системи держави, інфляційний шок, призупинення платежів і взаєморозрахунків, розрив кооперованих зв'язків між підприємствами країн колишнього СРСР, деформація цінових паритетів і валютних курсів, невпорядкованість податкової та зовнішньоекономічної політики і, як наслідок, різке падіння мотивації підприємництва і праці, загострення дефіциту державного бюджету і платіжного балансу, припинення інвестиційної та інноваційної діяльності виробництва і внутрішнього ринку, різке соціальне розшарування населення, зuboжіння його основної частини з низькими та середніми середньодушовими доходами, загострення криміногенної обстановки, роздержавлення та приватизація суспільного майна
7.	1998–2003 рр.	Утвердження незалежної України	Незначне економічне зростання не давало економічного ефекту, а було спрямоване на збагачення кланів, багатовекторність зовнішньої політики (геополітична невизначеність та балансування між Росією та Заходом), незавершеність формування української політичної нації, не сформованість середнього класу, інформаційна блокада олігархів, тотальна фальсифікація виборів
8.	2004–2005 рр.	Помаранчева революція	Об'єднання політичних партій, моральна та політична підтримка демократичних процесів в Україні світовою громадськістю та демократичними державами, мирний характер масових протестів, усвідомлення людьми своєї гідності, здатність до громадянського єднання, формування

			громадського суспільства, вияв свободи та прагнення жити в демократичному суспільстві
9.	2006–2012 рр.	Економічна криза	Глибока політична криза, зниження показників соціально-економічного розвитку, падіння виробництва, скорочення валютної виручки, девальвація гривні, недорозвиненість внутрішнього ринку з експортною орієнтацією, інерційність суспільства та еліти, недосконалість податкового законодавства, що призвело до знищення малого бізнесу
10.	2013–2015 рр.	Революція Гідності	Військові дії на сході країни, деформація валютних курсів, невпорядкованість зовнішньоекономічної політики, загострення дефіциту державного бюджету, різке соціальне розшарування населення, зuboжіння населення з низькими та середніми середньодушовими доходами, реальне зниження соціальних стандартів, знищення малого бізнесу

Розраховано за: [3].

Як відомо, необхідність трансформаційних перетворень обумовлена низькими показниками соціально-економічного розвитку, проте, проведені реформи не дали потрібного результату і сьогодні характеризуються недостатнім рівнем ефективності, потребують системного підходу і врахувань викликів глобалізації та інтеграції національної економіки у світовий економічний простір. Досвід останніх десятиліть недостатньо переконливо свідчить про успішну трансформацію пострадянських суспільств, оскільки більшість перехідних країн європейського регіону за 10 років трансформації не досягнули рівня свого розвитку 1990 року, проте все-таки з'явилися окремі вектори ефективної політики у цих країнах. На шляху до стійкого економічного розвитку Україна зазнала сильних гальмівних та деструктивних змін, які спричинили ерозію позитивних економічних, політичних та культурно-психологічних передумов розвитку ринково-демократичної, соціально-орієнтованої економічної системи і суспільства, що перебували на етапі початку трансформації.

На сучасному етапі необхідним стає стабільний соціально-економічний розвиток, який повинен ґрунтуватися на регулюванні

макро- та мікроекономічних процесів, включно з політикою регулювання ринкової лібералізації та кон'юнктури, бюджету і платіжного балансу, доходів і податків, формування інвестиційних фондів, фінансово-кредитних ресурсів, фондів нагромадження і споживання, споживчих сімейних бюджетів різних соціальних верств населення, загальногрошового обігу і курсу грошової одиниці, з одночасним забезпеченням достойного життя населення, ринковим динамізмом та конкурентоспроможною економікою соціальної спрямованості.

Учені-економісти по-різному оцінюють й визначають тип та характер новоствореної посттрансформаційної української економіки. У наукових колах панує думка, що «... ця економіка не є бажаним ринковим, ефективним, гнучким, підприємницьким типом економічної системи європейського, американського чи південно-східного, азійського кшталту» [6].

Окремі економісти вважають, що в Україні виник новий тип неопланової неринкової економіки, відмінної від польської, словенської, чеської та економік країн Центральної Європи, особливістю якої є капіталізм-кроунізм (капіталізм кумівства, приятельського фаворитизму та блату) з елементами грабіжницького капіталізму [6]. Крім того, однією із найважливіших відмінностей у розвитку економіки України та інших центрально-європейських країн є те, що наша держава не була сформована як нація-держава та перебувала на етапі будівництва та національно-культурного українського відродження, а сили колоніалізму, імперіалізму та українофобії протистояли державно-демократичному, ринковому прогресу України та потребували політико-економічної та духовно-культурної «демілітаризації».

Із середини 90-х років XX ст. відбувалися радикальні зміни і у структурі та функціях суспільства, і в економіці і, як наслідок, процеси руйнування старої економіки набагато швидше випереджали процеси створення нової ринкової. За таких умов почалося погіршення матеріального стану основної частини населення – так званого середнього класу, перехід економічної, політичної влади та інших суспільних благ у руки обмеженої кількості осіб (олігархів), що призвело до зuboжіння більшості населення та до руйнування людського та соціального капіталу України – рушію стійкого економічного розвитку. Водночас призупинився економічний розвиток та посилилося економічне, регіональне та політичне напруження.

Традиційна програма радикальних реформ, яку пропонував Україні Міжнародний валютний фонд та Світовий банк із початку 90-х років передбачала, насамперед, впровадження формальних ринкових правил, прав власності і внаслідок цього мав запрацювати ринковий

механізм як творець багатства [3], проте такий підхід був відчужений від істотних особливостей складної української реальності в економіці, культурі, політиці, а тому був непрацездатним, неефективним для українських умов.

Тому в кінці 90-х років виникла нова проблема перегляду наявних засад соціально-економічного розвитку і потреба у зменшенні нерівності та бідності шляхом справедливого перерозподілу державних і приватних благ і послуг не лише для соціального захисту, а й для підвищення ринкової ефективності.

Із метою пом'якшення ортодоксальних економічних реформ та політичного напруження уряд почав надавати пільги та привілеї окремій маленькій частині населення (багатіям), що спричинило початок процесу поляризації суспільства. Збільшення розриву між невеликою меншістю надбагатих та більшість зuboжілого населення поступово ставав нормою соціально-економічного життя і руйнував процес заощаджень і нагромадження в економіці країни, а потужні фінансово-політичні групи швидко збагачувалися за рахунок незаконного та аморального привласнення державної власності та ресурсів. Як наслідок, за весь період незалежності України відчутним став розрив між відношенням 10% найбільш забезпеченого населення до 10% найменш забезпеченого і майже ліквідувався «середній» клас населення. До 2010 р. розрив між найбагатшими та найбіднішими становив 2,2 раза, а в 2018 р. – 5,4 раза. Підвищення цього показника вказує на посилення різниці між найбагатшим та найбіднішим населенням країни. З кожним роком збільшується частка мільйонерів та підвищуються розміри їх капіталів.

Зважаючи на соціально-економічний статус значної частини українців, зокрема на низький рівень зарплат, а особливо у бюджетній сфері, складно прогнозувати поліпшення ситуації в країні. Радикальні зміни, які відбувалися наприкінці ХХ початку ХХІ ст. у структурі й функціях суспільства, в економіці та державотворенні, супроводжувалися відчутними негативними явищами і не принесли потрібного результату.

Соціально-економічний стан України засвідчує, що спроби ринкового регулювання економічної діяльності в середовищі соціалістично-комуністичної інфраструктури, не призвели до необхідного результату. Принесений неоліберальними економістами культ ринку перетворився в культ «потворного українського ринку». Внаслідок цього в Україні, як і в інших країнах під загрозою стала ефективність ринкових трансакцій і правових легітимних контрактних відносин у ринку

та економіці. Тому невідкладною є потреба розмежувати справжні та перекручені ринкові цінності в тих сферах, де вони ведуть до руйнування людської діяльності [6].

У цьому контексті потрібно відмітити значний вплив середньомісячної номінальної зарплати на індекс якості життя в Україні 2010–2018 рр. (рис. 1), який доведено за допомогою статистичного пакету Curxpt 5.0.

Варто зазначити, що номінальна заробітна плата характеризує рівень заробітної плати незалежно від зміни цін на товари і послуги. Проте розміри номінальної заробітної плати не дають реального уявлення про життєвий рівень працівника, тому що ціни на товари та послуги не є постійними, а зазвичай зростають.

На це вказує реальна заробітна плата та кількість товарів і послуг, яку працівник може придбати на свою номінальну заробітну плату після сплати усіх податків.

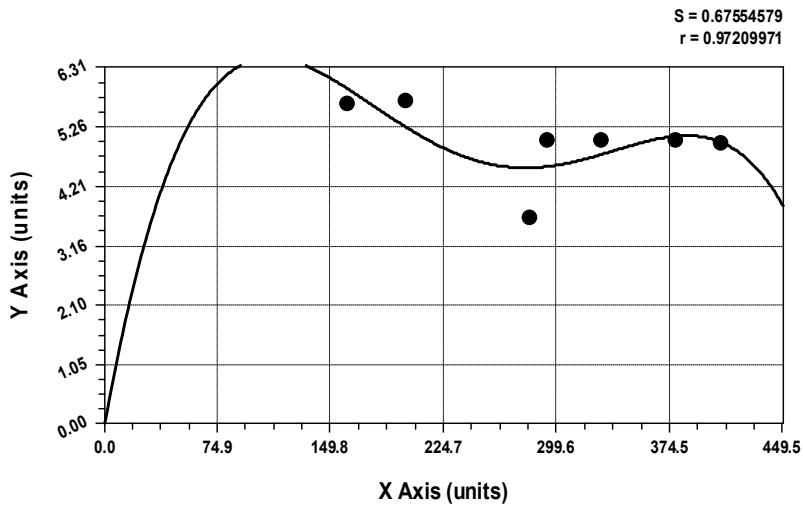

Рис. 1. Нелінійне програмування (модель Хоєрла) впливу середньомісячної номінальної зарплати на індекс якості життя в Україні, 2010–2018 рр.

$$Y = -0,006 + 0,149 * x - 0,001 * x^2 + 3,265 * x^3$$

Розраховано за: [7].

Темп зростання номінальної заробітної плати за період з 2010 до 2018 року є значно вищим, ніж темп зростання реальної зарплати, проте в умовах 2013 р. відбулося незначне зростання реальної заробітної плати на 0,3%. Тобто ми простежуємо загальне підвищення розмірів номінальної заробітної плати населення, проте водночас відбувається зниження їх купівельної спроможності. Це свідчить про значне зростання цін 2010–2018 рр. В умовах 2014 р. темп зростання реальної заробітної плати знизився до 93,5%, а номінальної до 106,0%, що свідчить про зростання інфляції, зниження купівельної спроможності населення, зростання соціальної залежності та його зубожіння.

Як вказувалося, суспільне багатство створює об'єктивну основу формування системи соціальної безпеки і на загальнонаціональному, і регіональному рівнях. Дієвість системи соціальної безпеки визначається через ефективність функціонування системи соціального захисту і соціального статусу індивіда. Якщо система соціального захисту формується державою щодо тих категорій громадян, які самостійно не можуть досягти необхідного добробуту, то система соціальних статусів державою створюється відносно всіх категорій населення, що беруть тією чи іншою мірою участь у виробництві суспільного багатства (регіонального продукту), оскільки виступає частиною концепції соціальної стратифікації та соціальної нерівності, тобто нерівності статусів.

Зазначений мінливий стан елементів породжує граничні уявлення про безпеку на основі порогових значень та індикаторів рівня соціальної безпеки. Заразом відзначимо, що розробка порогових значень безпеки і для теорії, і для практики становлення соціальної безпеки мають двоїтий характер. З одного боку вони спричинюють страх і ворожість стосовно тих державних або економічних інститутів, які відповідальні за зниження порогових значень, а з іншого – проорокують соціальний вибух.

В Україні основні критерії соціальної безпеки визначаються цілями соціальної політики, спрямовані на захист найвразливіших верств населення, на підтримку незаможної частини суспільства, подолання бідності, створення сприятливих умов для розвитку соціальної сфери, на задоволення соціальних потреб і реалізуються через механізми соціального захисту населення, що вимагає перегляду та глибшого обґрунтування.

Розміри соціального забезпечення населення в Україні піддаються постійному номінальному збільшенню (табл. 2), проте його купівельна спроможність знижується.

Таблиця 2

**Розміри соціальних стандартів в Україні,
2009–2018 рр.**

№ з/п	Показники	Січень-грудень 2009 р.	Січень-грудень 2010 р.	Січень-грудень 2011 р.	Січень-грудень 2012 р.	Січень-грудень 2013 р.	Січень-грудень 2014 р.	Січень-грудень 2015 р.	Січень-грудень 2016 р.	Січень-грудень 2017 р.	Січень-грудень 2018 р.
1.	Розмір прожиткового мінімуму на 1 особу в місяць, грн	701	875	953	1050	1142	1176	1253	1544	1623	1777
2.	Розмір мінімальної заробітної плати, грн	744	922	1004	1104	1183	1218	1378	1600	3200	3723
3.	Розмір середньомісячної зарплати в розрахунку на 1 штатного працівника, грн	1906	2239	2633	3026	3274	3480	4362	5202	8777	8382
4.	Розмір мінімальної пенсії за віком, грн	573	734	800	849	922	949	1011	1247	1426	1435

Складено за: [8].

Найсучаснішими методами поглибленого аналізу та найприйнятнішими для дослідження доходів населення та його соціальної захищеності являються економетричні методи, за допомогою яких можна відслідкувати, оцінити та спрогнозувати розвиток факторів впливу та розробити шляхи ефективного управління ними.

При оцінці рівня середньомісячної зарплати в Україні, ми пропонуємо використовувати трендову модель (апроксимацію) з використанням пакету Excel для прогнозування рівня середньомісячної заробітної плати (рис. 2).

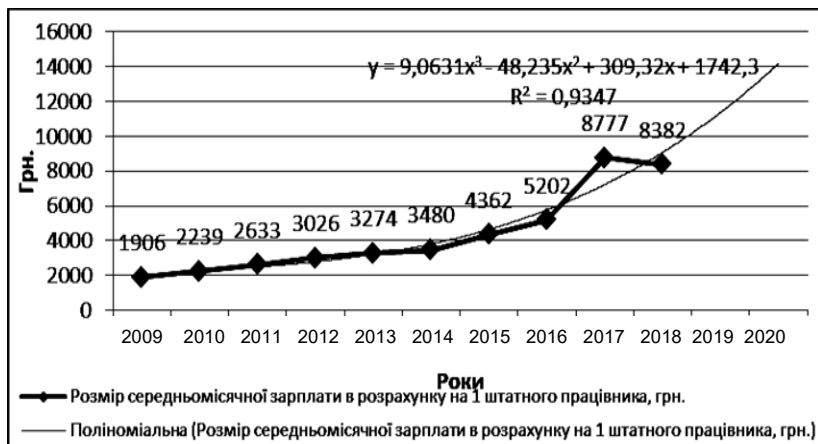

Рис. 2. Прогнозні оцінки динаміки розміру середньомісячної зарплати в Україні у 2009–2020 рр. (2019–2020 рр. – прогнозні оцінки)

Розраховано за: [7].

Унаслідок здійсненого прогнозування до 2020 р. на основі трендової моделі (апроксимації) встановлено вірогідне подальше підвищення розміру заробітної плати до 14 100 грн у місяць. Такий прогноз одночасно є песимістичний та оптимістичний й вимагає негайного реагування суспільства та держави. З одного боку підвищення доходів свідчить про позитивні тенденції щодо рівня та якості життя населення, зниження соціальної напруженості в суспільстві, з іншого – досягнення таких показників позитивно впливатиме лише за умови сталого соціально-економічного розвитку країни. Оскільки на сучасному етапі ми простежуємо галопуючі темпи зростання інфляції, то прогнозний показник свідчить про поглиблення фінансово-економічної кризи в Україні, про подальше вірогідне зростання індексу споживчих цін та девальвацію національної валюти, а, отже, про зниження рівня життя та бідності населення.

Висновки. Посттрансформаційні та інтеграційні процеси в Україні вимагають економічного підґрунтя для забезпечення високих показників соціально-економічного розвитку та захищеності соціально вразливих верств населення. Неефективність і недосконалість державної політики стосовно регулювання доходів населення, зниження купівельної спроможності, посилення проблем майнової нерівності в країні

призводять до зниження рівня соціальної безпеки держави та вимагають розроблення ефективної соціальної політики.

Успішна трансформація економічних систем має відображати послідовність економічного зростання, яке має пройти стадію традиційного суспільства, перехідного суспільства, стадію підйому, зрілості, масового споживання та стадію «пошуку якості життя» і забезпечити належний соціально-економічний та духовний розвиток людини й суспільства.

1. Флейчук М. І., Наконечна Н. В., Щурко У. В., Гончарук А. Я. Фінансовий контролінг в системі зміцнення економічної безпеки держави: монографія / за заг. ред. М. І. Флейчук. Львів: Ліга-Прес, 2012. 260 с.

2. Гринів Л. С., Кічурчак М. В. Національна економіка: навч. посібник. Львів: «Магнолія 2006», 2008. 464 с.

3. Перехідна економіка: підручник / В. М. Геєць, Є. Г. Панченко, Е. М. Лібанова та ін. / за ред. В. М. Гейця. К.: Вища школа, 2003. 591 с.

4. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації: монографія. Львів: Ахілл, 2008. 660 с.

5. Потравка Л. О. Необхідність структурних трансформацій України в умовах перехідного періоду. URL: http://www.znau.edu.ua/visnik/2011_2_2/42.pdf

6. Веніамін Сікора. Напрями еволюції українського економічного розвитку в процесі становлення «нового Консенсусу» і теорії про «Соціальний капітал». URL: <http://spilka.ua/web.org/library/sikora.html>

7. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

8. Про державний бюджет на 2009–2018 роки: Закони України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>

Vinichuk M. V. Comparative analysis of social-economic development in the context of social security of the state

The main problem aspects of social and economic development of Ukraine through the prism of strengthening of social security of the state are determined. A comparative analysis of socio-economic transformations of the Ukrainian economy was carried out. The necessity of transformational transformations and changes in the structure and functions of society and economy are considered. The factors that characterize the effectiveness of the social security system are identified and are determined by the effectiveness of the system of social protection and the social status of the individual.

The main aims of social policy in terms of social security criteria are analyzed. Based on empirical studies using MS Excel, Curxpt 5.0 software packages, a study was made of the average monthly nominal wage and the quality of life index of the population, and their predictive values were outlined in the strategic perspective in order to find ways out of the financial and economic crisis and

to strengthen the social security of the state. The main factors influencing the standard of living of the population and the socio-economic development of the country are determined.

On the basis of economic and mathematical calculations, an estimation of the standard of living and social security of the population has been carried out, as well as the reduction of the purchasing power of the population of Ukraine has been proved. In order to study the current trends of global and national transformation, the use of economic and mathematical methods and models of analysis of the complex of relevant principles, methods, factors and instruments of ensuring social stability in the formation of strategic outlooks for emerging from the socio-economic crisis is proposed.

Key words: social security of the state, comparative analysis, socio-economic development, economic and mathematical methods and models, living standards of the population, transformation of the economy.

Стаття надійшла 20 грудня 2018 р.

УДК 330.341.(477)

**В. В. Засанський,
О. В. Куриліна**

КОРУПЦІЯ ЯК ОСНОВА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ТІНЬОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано корупційні діяння як складову організованої злочинності. Розглянуто економічну злочинність. Окреслено діяльність міжнародних організацій у сфері організації заходів по запобіганню та розповсюдженню фінансових порушень.

Показано систему організації боротьби з тероризмом. Розкрито сучасні теоретико-економічні аспекти понять «тіньова економіка», «фінансові злочини».

Ключові слова: тіньова економіка, економічна злочинність, відмивання грошей, Євразійська група з протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму, тероризм, Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму, фінансова система.

Постановка проблеми. Формування концепції нової економічної стратегії розвитку економіки, визначення пріоритетних напрямів економічної діяльності, потребують розробки новітніх систем по запобіганню корупційним явищам як основній загрозі для здійснення реформ тощо. Корупція є основою формування кримінальної економіки.

складовим елементом якої є тіньова економіка. З огляду на це виникає нагальна потреба у запровадженні нових заходів боротьби з корупцією та відмиванням грошей.

Постало питання активного використання інструкцій міжнародних організацій у сфері запобігання розповсюдженню фінансових порушень, таких як FATF, комісії Ради Європи.

Стан дослідження. Зазначену проблематику розглядали такі вчені: Л. Абалкін, В. Бородюк, З. Варналій, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Засанський, А. Іващенко, Ю. Козлов, О. Осипенко, С. Пирожков, Т. Приходько, В. Попович, В. А. Предборський, В. О. Турчинов тощо.

У сучасних наукових дослідженнях не достатньою мірою вивчали стан планування та здійснення організації заходів, які спрямовані на боротьбу з організованою міжнародною економічною злочинністю тощо.

Мета статті – визначити організаційні основи діяльності міжнародних організацій у сфері запобігання розповсюдженню організованої економічної злочинності, дати оцінку сучасному стану організації міждержавної координації при проведенні фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та антикорупційної діяльності.

Виклад основних положень. Корупція – це використання особою, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди. Розгорнуте визначення містить ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» [1].

Одним із головних чинників корупції є політичні корупційні діяння, так Хіларі Клінтон зазначила, що «корупція – це політична воля. Якщо влада корумпована від початку до кінця, вона робить вигляд, що в країні все нормально. Якщо чиновники переконуються, що є політична воля і санкції, що покарання неминуче, то перестануть займатися корупцією. А зараз корупція повсюди, тому що безкарна» [2].

При дослідженні проблеми потрібно розглянути три складові:

- тіньова економіка;
- тероризм;
- корупція.

Різні міжнародні центри та організації проводять оцінку корупції, так міжнародна правозахисна організація «Transparency International» зазначала, що за «2018 рік Україна піднялася в міжнародному рейтингу «Індекс сприйняття корупції». Наша країна отримала 32 бали, посівши 120 місце, замість 130 в 2017 році. Аналітики ТІ відзначили, що в Україні простежується «певне зменшення рівня корупції у відносинах між бізнесом та державними структурами». Цьому посприяло введення автоматичного відшкодування податку на додану

вартість. «Так, очевидно, що прогрес останніх років забезпечено головню реформами, які розпочаті ще 2014 року. Однак одним із головних стримуючих факторів антикорупційного прогресу досі залишається брак політичної волі», – акцентували в організації.

Рейтинг ТІ розраховано на основі дев'яти досліджень авторитетних міжнародних організацій та аналітичних центрів: Всесвітнього економічного форуму, Міжнародного інституту розвитку менеджменту, Freedom House та інших» [3].

Корупція як явище загрозливе для демократичних економік має транзитивно-міжнародний характер. Корупційні діяння можуть виявлятися на мікро-, макро-, та мегарівнях. Найзагрозливіший є мегарівень. Транзитивно-міжнародні корупційні діяння – це вкрай загрозливе явище, яке постійно трансформується відповідно до економіко-політичного стану суспільства. Варто зауважити, що в процесі трансформації корупції як такої утворилася гібридна корупція.

Гібридна корупція – це поєднання політичної економічної корупції.

Тінізацію ринків неможливо побороти без комплексного підходу до розробки дієвих заходів, зокрема має бути створена в рамках FATF окремий консультативний міжнародний підрозділ по виявленню корупції і на міждержавному, і на державних рівнях.

Діяльність FATF здебільшого обмежується дослідженням типології відмивання коштів та фінансування тероризму і реалізує програми технічного сприяння державам-членам Групи, включаючи навчання кадрів. Егмонтська група підрозділів фінансової розвідки, започаткована 1995 року. Після зустрічі у палаці Егмонт-Аренберг у Брюсселі, було прийнято рішення утворити неформальну групу з метою стимулювання міжнародного співробітництва. Нині представники Егмонтської групи підрозділів фінансової розвідки, регулярно зустрічаються з метою пошуку шляхів співпраці, зокрема у сфері інформаційного обміну, навчання та обміну досвідом.

Комітет Егмонтської групи слугує консультаційним та координаційним механізмом для Голів ПФР та робочих груп. Сьогодні Комітет складається з Голови, двох заступників, Голів п'яти робочих груп, регіональних представників від Африки, Азії, Європи, Америки та Океанії, представника Мережі з розслідування фінансових злочинів США (FinCEN).

Наступним органом, який активно займається профілактикою економічної злочинності, є спеціальний комітет експертів Ради Європи зі взаємної оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL).

Важливу роль відіграють спостерігачі, статус яких мають у Комітеті MONEYVAL зазначені органи, країни та організації, які уповноважені подавати Комітету кандидатуру свого представника:

Парламентська Асамблея Ради Європи, Банк розвитку Ради Європи, Європейський комітет із проблем злочинності, Конференція Сторін Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансування тероризму (CETS 198).

Європейська Комісія та Генеральний Секретаріат Ради Європейського Союзу.

Країни зі статусом спостерігача Ради Європи (Канада, Японія, Мексика, США).

Міжнародні організації та установи:

Секретаріат Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму (FATF).

Інтерпол.

Секретаріат Співдружності.

Міжнародний валютний фонд.

Управління ООН з наркотиків і злочинності.

Комітет ООН з протидії тероризму.

Світовий банк.

Європейський банк реконструкції та розвитку.

Група наглядачів Міжнародного фінансового центру (попередньо названа як Офшорна група банківських наглядачів)

Егмонтська група підрозділів фінансової розвідки

Євразійська група з протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму.

Інші регіональні організації за типом FATF, які є чи стають асоційованими членами FATF на основі взаємності (на даний момент лише Азійсько-Тихоокеанська група по боротьбі з відмиванням коштів) та інші члени FATF [4].

Проблема боротьби з тероризмом нині є однією з найактуальніших. Підтвердженням цього є те, що питання боротьби з тероризмом винесено на порядок денний саміту ООН, який відбувся 14–17 вересня 2005 р.

Сучасний тероризм характеризується різко підвищеною технічною оснащеністю, високим рівнем організації, наявністю значних фінансових коштів. Його головна відмінна риса – це розмивання меж між міжнародним і внутрішнім тероризмом. Розширюються зв'язки терористичних організацій з представниками наркобізнесу і незаконної торгівлі зброєю. Помітна динаміка зростання терористичних груп у сучасному світі [5].

Тероризм у різних своїх формах виявів перетворився на одну з найнебезпечніших за масштабами та наслідками соціально-негативну проблему, з якою людство увійшло в XXI ст. Тероризм дедалі більше загрожує національній безпеці багатьох країн світу, призводячи до тяжких політичних, економічних, психологічних наслідків [6]. Тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [7].

Фінансовою основою сучасного тероризму є тіньова економіка. По своїй суті це явище не нове. Вона виникає разом з виникненням перших держав, її історія пов'язана з існуванням державної форми організації суспільного життя [8, с. 8]. Охарактеризувати це явище намагались давньогрецькі філософи Ксенофонт, Платон, Аристотель. У цей час робився поділ на добросовісну та недобросовісну економіку, враховуючи тодішні соціально-етичні норми поведінки та релігійні спрямування.

Відомий американський кримінолог Є. Сатерленд уперше дав тлумачення терміна «білокомірцева злочинність» (визначення подане на засіданні американського соціологічного товариства) – «Це злочини, які здійсненні в промислових корпораціях, торгівельних фірмах, політиці, посадовими особами при виконанні їх службових обов'язків» [9].

На Заході в 70-х роках проведення досліджень тіньової економіки проходила як розділ нормативної економіки. Так, американський економіст П. Гутман у праці «Підпільна економіка», 1977 року, зазначав про те, «що неврахованою економічною діяльністю більше не можна нехтувати» [10] тощо.

Значний внесок у розробку теорії сучасних наукових підходів щодо вияснення механізмів тіньової економічної діяльності вніс О. В. Турчинов. Він структурує тіньову економіку чотирма складовими: 1) не приховувана від державних органів економічна діяльність, але через об'єктивні та суб'єктивні причини не врахована, не контролювана і не оподаткована державою; 2) легальна економічна діяльність, у процесі якої відбувається повне або часткове ухилення від сплати податків, зборів, штрафів та інших обов'язкових платежів, а також порушення її державної регламентації (тобто суб'єкт тіньової економічної діяльності отримує додатковий дохід шляхом порушення чинного податкового, економічного та іншого регламентуючого його господарську діяльність законодавства); 3) незаконна, навмисне при-

ховувана від державних органів економічна діяльність; 4) діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом споєння, чи сприяння скоєнню злочинів, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність [8, с. 32].

Зацікавлює відсутність внутрішньої єдності в системі тіньової економіки, запропонованої О. Турчиновим. І в самому визначенні, і в поданих нижче структурних блоках є елемент, який виходить за системоутворювальну єдність елементів і вимушено виконує функцію «загортання» до системи тих елементів, які не ввійшли до неї на основі запропонованого системоутворювального критерію – регулююча і контролююча діяльність держави. Зрозуміло, що це вимушений крок, який відображає певні хибі концепції, чітка ознака того, що є необхідність її подальшого розвитку, системоутворення.

В. Засанський розглядав цю проблему, виходячи з етапів розвитку держав при порушенні дії об'єктивних економічних законів, і вплив на механізми управління економічною та фінансовою системами криміногенних факторів схеми генезису тіньової економіки, її типізації. Держава перетворюється на механізм підтримки терористичних світових організацій, що загрожує усій світовій спільноті, йде транснаціоналізація економічної злочинності виконавчою владою, повна корумпованість влади [11, с. 18–19].

У жовтні 2001 року Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (ФАТФ) після терористичних актів 11 вересня 2001 року, підготувала вісім спеціальних рекомендацій, що стосуються протидії фінансуванню тероризму. У Спеціальній рекомендації VIII [12] основна увага приділена запобіганню відмиванню кримінальних доходів від злочинів. Так, у рекомендаціях зазначалося:

- конверсію або переказ майна, якщо відомо, що таке майно являє собою доходи від злочинів, з метою приховання злочинного походження цього майна або з метою надання допомоги будь-якій особі, яка бере участь у вчиненні основного правопорушення, для того, щоб вона могла ухилитися від відповідальності за свої діяння;

- приховування справжнього характеру, походження, місцезнаходження, способу розпорядження, переміщення, прав на майно або його належність, якщо відомо, що таке майно являє собою доходи від злочинів;

- придбання, володіння або використання майна, якщо в момент його одержання відомо, що таке майно являє собою доходи від злочинів;

- участь, причетність або вступ у змову з метою вчинення будь-якого зі злочинів, визнаних такими відповідно до цієї статті,

замах на його вчинення, а також пособництво, підбурювання, сприяння або надання порад під час його вчинення [4].

Із цією метою створений новий Комітет із питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму на заміну Комітету з питань повідомлень про відмивання коштів, який заснований Директивою № 91/ 308/ЕЕС. Ця Директива поважає фундаментальні права та ґрунтується на принципах, визначених, зокрема у Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу [13].

Висновки. З викладеного випливає що комплексних досліджень з економічного та юридичного поглядів корупції як визначальної складової організованої злочинності здебільшого не виявлялася. Не розглядалося сукупно це питання і на міждержавних рівнях. Так, зокрема, як зазначалося, немає постійно діючого міжнародного підрозділу по дослідженню цього явища та розробки рекомендацій по його зменшенню.

Оскільки, на наш погляд, тероризм глобалізується, основою його стає міжнародна тіньова діяльність, корупція. Ми вважаємо, що корупція як явище загрозливе для демократичних економік має транзитивно-міжнародний характер. Корупційні діяння можуть виявлятися на мікро-, макро-, та мегарівнях. Найзагрозливіший є мегарівень. Транзитивно-міжнародні корупційні діяння – це вкрай загрозливе явище яке постійно трансформується відповідно до економіко-політичного стану суспільства. Варто зауважити, що в процесі трансформації корупції як такої утворилася гібридна корупція.

Для цього необхідно, на наш погляд, створити постійну діючу міжнародну міжвідомчу координаційну раду з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму та корупції.

---

1. Верховна Рада України: Закон Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>

2. Anticorruption portal. URL: <http://www.acrc.org.ua/>

3. Індекс сприйняття корупції: Україна піднялася відразу на 10 позицій. URL: www.obozrevatel.com/ukr/economics/indeks-spriynyattya-koruptsii-ukraina-pidnyalasya-vidrazu-na-10-pozitsij.htm

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. URL: <http://www.ssmc.gov.ua/activities/finmonitoring/interdocs>

5. Глобальний тероризм: методичні підходи до вивчення. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/pol-prav/05sivmpv.pdf>

6. Кузнiченко С. О. Тероризм як загроза мiжнароднiй безпецi. URL: http://www.abuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/bozk/2010_23/23text/g06.pdf
7. Верховна Рада України: Закон вiд 20.03.2003 № 638-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/638-15>
8. Турчинов О. В. Тiньова економiка: теоретичнi основи дослiдження. К.: «АртЕк», 1995. 300 с.
9. Sutherland E. H., Cressey D. R. Principles of Criminology. New York, 1966. P. 81–82.
10. Gutmann P. The Subterranean Economy. Financial Analysts Journal. Vol. 33. 1977.
11. Засанський В. В. Детiнiзацiя економiки в перехiдних суспiльствах: управлiнський аспект: монографiя. Львiв: Полiтекс, 1998. 309 с.
12. Група розробки фiнансових заходiв боротьби з вiдмиванням грошей. URL: <http://www.fedsfm.ru/content/files/documents/20mini.pdf>
13. Директива Європейського парламенту Про запобiгання використанню фiнансової системи з метою вiдмивання коштів та фiнансування тероризму. URL: <http://www.ssmc.gov.ua/activities/finmonitoring/interdocs>
14. Бородюк В., Приходько Т., Турчинов О. Оцiнка стану тiньової економiки України та методи розрахункiв її обсягiв. К., 1997. 138 с.
15. Клименко И. Бедность – это богатство, или Самая большая тайна государственных финансов. *День*. 1998 (2 декабря). С. 4.
16. Никифоров Л., Кузнецова Т., Фельзенбаум В. Теневая экономика: основы возникновения, эволюции и ослабления. *Вопросы экономики*. 1991. № 1. С. 100–111.
17. Конвенцiя Ради Європи про вiдмивання, пошук, арешт та конфiскацiю доходiв, одержаних злочинним шляхом, та про фiнансування тероризму. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_948
18. Вiкiпедiя. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Тероризм>.
19. Верховна Рада України: Закон Про засади запобiгання i протидiї корупцiї Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

Zasansky V. V., Kurilina O. V. Corruption as the basis for the spread of shadow activity

The article analyzes corruption acts as an integral part of organized crime. Economic crime. Activities of international organizations in the organization of measures for the prevention and spread of financial irregularities. The system of organization of struggle against terrorism is shown. The modern theoretical and economic aspects of the concepts of the shadow economy, financial crimes are revealed.

Key words: shadow economy, economic crime, money laundering Eurasian Anti-Money Laundering and Terrorist Financing Terrorism Group, Financial Action Task Force on Money Laundering and Terrorist Financing, Financial Systems vidmivannyam koshtiv that finansuvannyam terorizmu, finansova system.

Стаття надiйшла 20 грудня 2018 р.

НАСЛІДКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕФОРМАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Доведено, що тіньова економіка залишається одним із визначальних показників уповільнення економічного та соціального розвитку країн. Встановлено, що у транзитивних економіках тіньова економіка становить від 25% до 40% національного доходу та має назву неформальної економіки. Розглянуто актуальні питання дослідження неформальної економіки в контексті чинників, на які вона впливає. Виокремлено наслідки неформальної економіки для різних груп суб'єктів економічних інтересів. Визначено, що за інших рівних умов неформальна економіка негативно впливає на показники економічного і соціального розвитку.

Ключові слова: тіньова економіка, неформальна економіка, наслідки неформальної економіки; показники економічного і соціального розвитку.

Постановка проблеми. Сучасні дослідження для пояснення розривів у розвитку транзитивних економік, що мали схожі вихідні умови на початку трансформації, активно розробляють у різних теоретичних напрямках, зокрема: дослідження впливу зовнішнього середовища R. Barro [1], Len J. Trevino [2], інституційних змін P. Mauro [3], або вибору інструментів державної політики M. Albert [4]. Нині базисом цих досліджень є емпірична перевірка напрямів і сили впливу за допомогою побудови регресій. Набір враховуваних на рівні регресії інституційних показників доволі великий, а побудовані динамічні макро-економічні моделі, що дають змогу досліджувати механізм впливу інститутів на економічні показники, формують теоретичну базу позитивних ефектів для економічного розвитку транзитивних економік. Так, 1991 р. Глобальний інститут McKinsey (McKinsey Global Institute) завершив дослідження, яке встановило, що домінантною причиною асиметричного розвитку країн є продуктивність їх економіки, а домінуючим «драйвером» продуктивності – конкуренція. Так, конкуренція є емпірично визначеним фактором економічного розвитку країн. Дослідження, які публікуються, визначають, що неофіційна економіка може вважатися або драйвером змін, або перешкодою для офіційного сектору виробництва та економічного розвитку, проте, вона однозначно негативно впливає на продуктивність економіки.

Стан дослідження. Дослідження науковців засвідчують що, неформальна економіка перешкоджає економічному розвитку. Наслідки надмірного її існування аналізуються у низці досліджень українських та зарубіжних авторів. Зокрема, у своєму дослідженні група авторів Johnson S., Kaufmann D., Zoido-Lobaton P. довели, що тіньова економіка зменшує можливості уряду збирати податки, що, своєю чергою, стає причиною зменшення суспільних благ, зростання бюджетного дефіциту (для певної суми витрат) [5; 6]. Економісти Y. Eilat, C. Zinnes довели, що неформальна економіка у транзитивних економіках впливає на відсоткові ставки і, спричиняє надмірну інфляцію [7]. S. Bruno, B. Frey, F. Torgler, G. Schneider у своїх працях досліджували зниження податкової моралі серед учасників офіційного сектору, що, як наслідок, сприяло потенційному порушенню правопорядку [8; 9]. Дослідження, проведені Y. Eilat, C. Zinnes, показали, що ведення незареєстрованої діяльності створює недобросовісну конкуренцію, формуючи більш високі ризики для бізнесу, обмежуючи його доступ до ринків капіталу. Тобто інвестиції у таке підприємництво є незначними, з більш коротким часовим горизонтом [7]. Edgar L. Feige у своїх дослідженнях довів, що значні обсяги і зростання неофіційної економіки може перешкодити фіскальним зусиллям щодо встановлення балансу бюджету і значно підірвати достовірність економічної інформаційної системи країни, що, своєю чергою, сприяє прийняттю нерациональних економічних рішень [10]. Тобто політика, що заснована на помилковій офіційній статистиці, призводить до неефективного або навіть контрпродуктивного державного планування.

Незважаючи на доволі ґрунтовні дослідження у царині оцінки рівня, причин та наслідків тіньової економіки, це явище і надалі залишається недостатньо вивченим економічним феноменом, а її поширення, безумовно, створює серйозні економічні, соціальні та політичні виклики. Завдяки зусиллям дослідників сформовано широкоприйнятні методи для оцінки її розміру. Проте площина вивчення цього феномену ґрунтується на вивченні причин та економічних наслідків для економіки країн.

Саме тому, **метою** статті є дослідження впливу тіньової економіки на окремі показники економічного та соціального розвитку країни.

Виклад основних положень. Загалом усі чинники впливу тіньової економіки можна поділити на 5 груп: економіко-фінансові; державного управління; правові; ресурсні; соціально-культурні.

Економіко-фінансові чинники впливу на формування тіньової економіки відображають негативні ринкові реакції на нееластичність секторів економіки із надмірним існуванням незареєстрованої діяльно-

сті та обмежують розвиток фінансових ринків. Так, протягом першого півріччя 2018 р. простежувалося скорочення тіньової економіки за базовими секторами української економіки, проте, її рівень і надалі залишається високим (рис. 1).

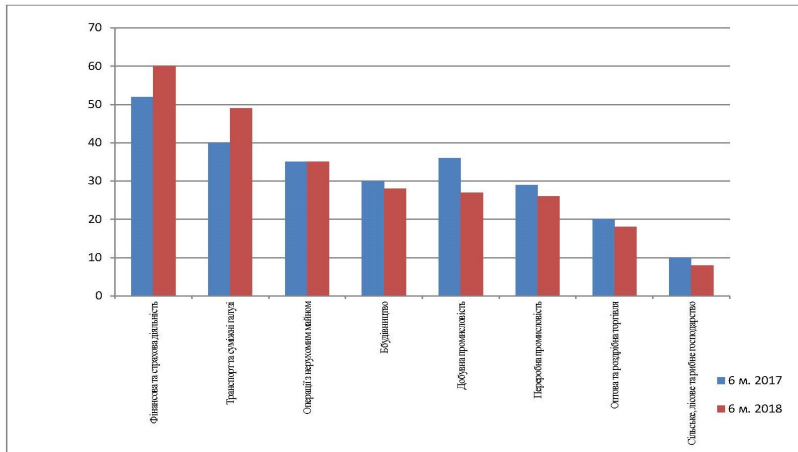

Рис. 1. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку.

За таких умов негативними чинниками впливу для Уряду є зменшення ефективних інвестицій (рис. 2) та зростання дефіциту платіжного балансу. Для бізнесу: підвищення податків і витрат; для населення – підвищення загального рівня цін на товари та послуги.

Чинники впливу тіньової економіки на державне управління спрямовані на зниження ефективності роботи державних служб, зокрема, з офіційним бізнесом. За таких умов формується складна система державного управління та занадто інтенсивне та (або) необґрунтоване регулювання бізнесу. Хоча апарат державних установ в Україні за показником кількості громадян на одного чиновника відповідає значенню європейських країн (рис. 3), проте, він не забезпечує очікуваних ефектів.

Так, за показником Індекс легкості ведення бізнесу 2018 р., Україна посідає 72 позицію (рис. 4), де за окремими індикаторами простежувалося значне зниження значень, зокрема: створення під-

приємств, захист міноритарних інвесторів, отримання кредитів і міжнародна торгівля [11].

Тому перешкоди, що створюються системою державного управління для регулювання бізнесу, спонукають підприємців уникати формалізованих бізнес-відносин та здійснювати тіньову діяльність, регулювати яку ще складніше.

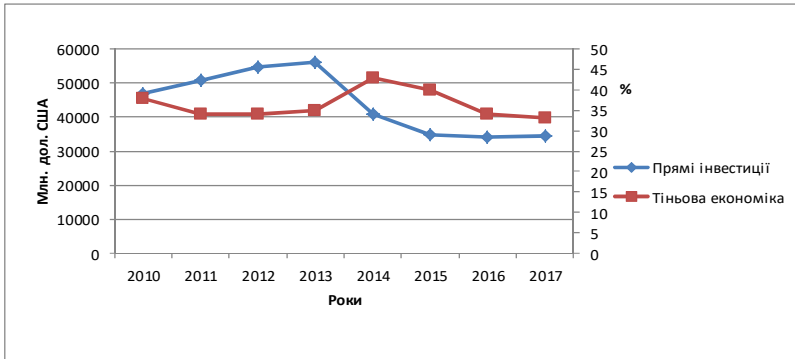

Рис. 2. Динаміка прямих інвестицій, розрахованих за принципом спрямованості та рівня тіньової економіки

Джерело: розрахунки Національного банку України та Мінекономрозвитку.

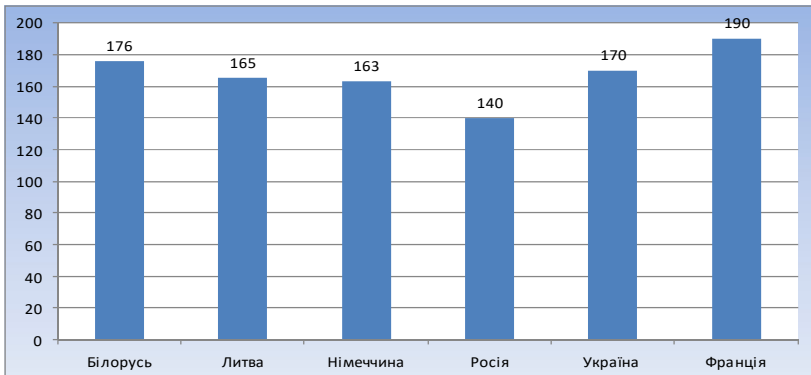
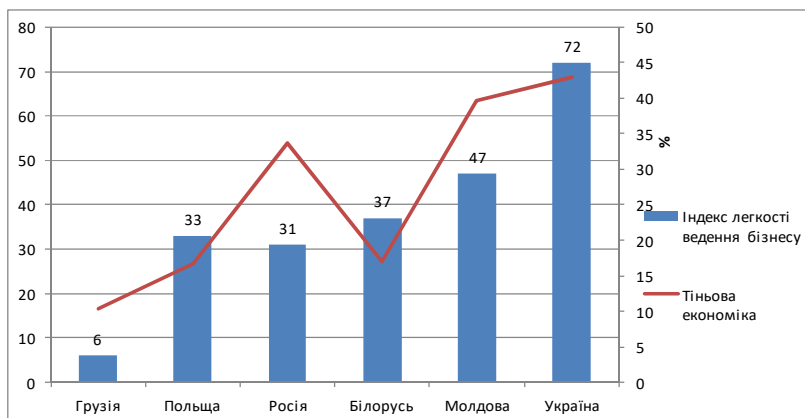

Рис. 3. Кількість громадян у розрахунку на одного державного службовця в Україні та інших країнах Європи 2015 р.

Джерело: Eurostat. Employment statistics.

Рис. 4. Рейтинг країн за сумарним значенням сприятливих умов для підприємницької діяльності та рівнем тіньової економіки

Джерело: Світовий банк: <http://www.doingbusiness.org/>

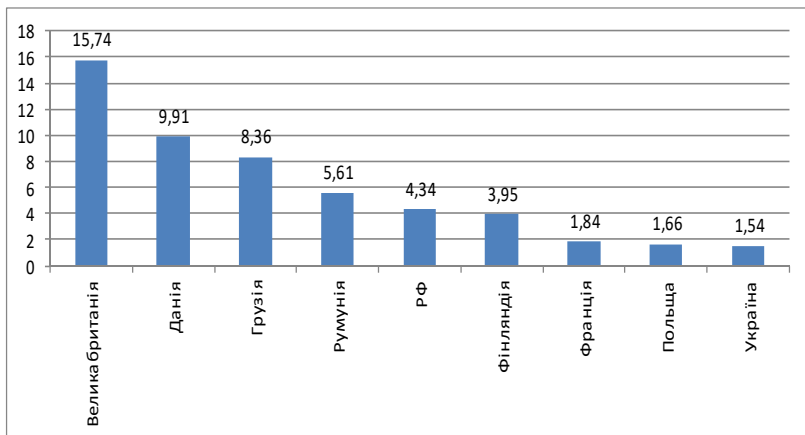
Чинники впливу тіньової економіки на правову систему є відображенням слабкості правової бази в країні. В умовах, коли правила реєстрації та ведення бізнесу є складними, право власності підприємців недостатньо захищене, нормативно-правова база проходить швидке трансформування, знижується рівень формалізації підприємницької діяльності.

Оцінку впливу тіньової економіки на правову систему можна здійснити, проаналізувавши показник інтенсивності створення нових підприємств (рис. 5). Значення цього показника для України є дуже низьким, що свідчить про наявність значної частки бізнесу, яка функціонує без реєстрації.

Вплив тіньової економіки на ресурсний чинник передбачає, що в умовах обмеженості ресурсів, необхідних для запуску та розвитку бізнесу, підприємці шукають незаконні способи отримання доступу до більш дешевих ресурсів, відповідно їх вартість зростає на величину «винагороди» суб'єктів розподілу цих ресурсів.

Соціальні чинники, внаслідок впливу тіньової економіки, сприяють слабкості соціальної системи країни: асиметрію на ринку праці між попитом та пропозицією, розбіжності у заробітній платі, а також неможливість створення привабливих бізнес-альтернатив.

Як наслідок, відбувається сприйняття нерівності, що сприяє зміні мислення громадськості. Так, якісна інтерпретація індексу сприйняття корупції (максимальне значення 100) (рис. 6), відповідно до психофізичної шкали Харрінгтона, свідчить про перебування значення індексу в діапазоні «погано».

Рис. 5. Значення показника інтенсивності створення нових підприємств 2016 р. (за окремими країнами)

Джерело: Світовий банк: <http://www.doingbusiness.org/>

Негативний вплив тіньової економіки у країнах із перехідною економікою спостерігається на особистісні характеристики [12]. Так, вплив тіньової економіки на особистісні чинники передбачає зниження якості освіти, формування нестачі професійних навичок, особливо управлінських і фінансових, бажання накопичувати прибутки, зокрема одержані злочинним шляхом тощо.

Наприклад, динаміка освітнього індексу за період із 1980 по 2017 рр., (рис. 7) відображає суттєве відставання України від Польщі та Німеччини.

Ці країни взяті до порівняння, оскільки вони мали однакові позиції щодо значення показника до 1990 р. Варто звернути увагу на те, що починаючи із 2013 р., значення показника в Україні має спадну тенденцію, водночас, як у Польщі та Німеччині значення показника – зростає.

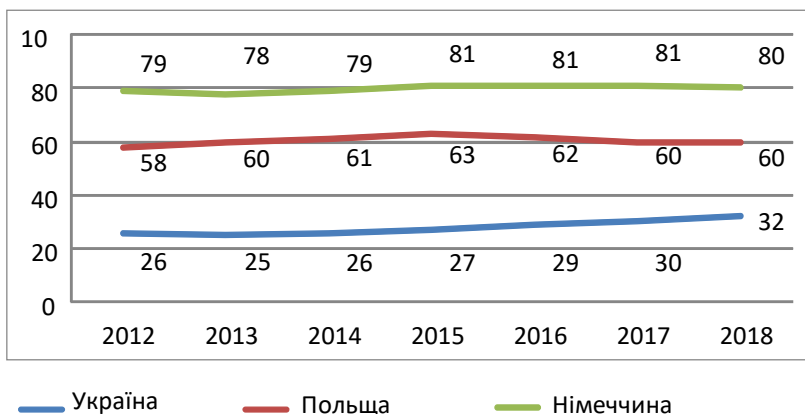

Рис. 6. Динаміка індексу сприйняття корупції в Україні, Польщі та Німеччині 2012–2018 рр., %

Джерело: Transparency International.

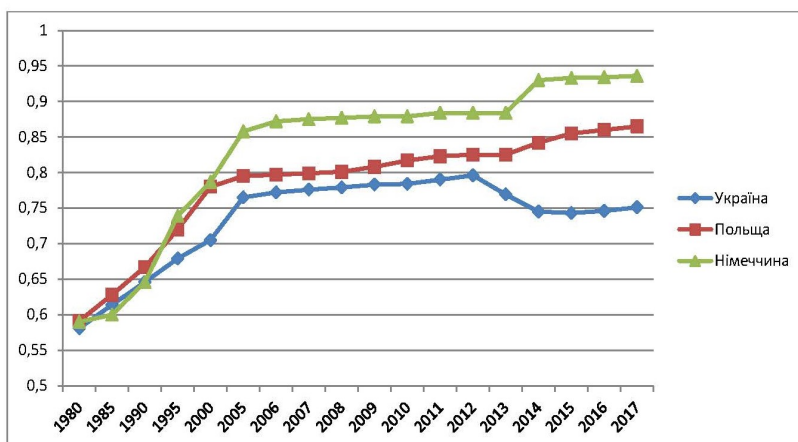

Рис. 7. Динаміка освітнього індексу в Україні, Польщі та Німеччині 1980–2018 рр.

Джерело: United Nations Development Programme.

Висновки. Тіньова економіка перебуває в оберненій залежності від показників, за якими аналізують економічний та соціальний розвиток країни.

Так, простежується інверсійна залежність між динамікою прямих інвестицій та рівнем тіньової економіки. Порівнюючи значення інтегрального показника щодо сприятливих умов для підприємницької діяльності та тіньової економіки за окремими країнами, бачимо, що чим вищий рівень тіньової економіки, тим нижче значення рейтингу країни за цим показником.

Оберненість спостерігається між значенням освітнього індексу та рівнем тіньової економіки, що негативно впливає не лише на соціальні показники, а й на розвиток економіки і добробут населення. Саме тому, напрямом подальших досліджень є оцінювання впливу тіньової економіки на значення показників економічного і соціального розвитку країни.

---

1. Barro R., Sala-i-Martin X. 1997. Technological diffusion, convergence, and growth. *Journal of Economic Growth*. 1997. No 2 (1). Pp. 1–26.

2. Grosse R., Trevino L. J. 2005. New institutional economics and FDI location in Central and Eastern Europe, MIR: Management International Review. 2005. P. 123–145.

3. Mauro P. 1995. Corruption and growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 1995. Vol. 110. No. 3. Aug. 1995. P. 681–712.

4. Albert M. 1993: *Capitalism Against Capitalism*, London: Whurr Publishers.

5. Johnson S., Kaufmann D. and P. Zoido-Lobaton, 1998. Regulatory discretion and the unofficial economy. *The American Economic Review*. 1998. № 88/2. P. 387–392.

6. Johnson S., Kaufmann D. and P. Zoido-Lobaton. 1998. Corruption, public finances and the unofficial economy (Washington, D.C.: The World Bank, discussion paper).

7. Yair Eilat and Clifford Zinnes, 2002. *The Shadow Economy in Transition Countries: Friend or Foe? A Policy Perspective* World Development. Vol. 30. Issue 7. P. 1233–1254.

8. Frey B. S., Weck H. 1983. Bureaucracy and the Shadow Economy: A Macro-Approach. In: Hanusch H. (eds) *Anatomy of Government Deficiencies*. Springer, Berlin, Heidelberg, Available at. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-662-21610-1_6

9. Torgler, Benno and Schneider, Friedrich G., 2007, *Shadow Economy, Tax Morale, Governance and Institutional Quality: A Panel Analysis* IZA Discussion Paper. No. 2563; CESifo Working Paper Series. No. 1923. Available at SSRN. URL: <https://ssrn.com/abstract=960012>

10. Feige E. L. 2005. The underground economy and the currency enigma (Working Paper). Available at. URL: https://www.researchgate.net/publication/23747705_The_Underground_Economy_and_the_Currency_Enigma

11. Офіційний сайт The World Bank Group. URL: <https://lpi.worldbank.org/>

12. Montada L., Schneider A. 1989. Justice and emotional reactions to the disadvantaged'. Social Justice Research. Vol. 3. P. 313–344.

13. Офіційний сайт Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/>

Kirzhetsky Yu. I., Kirzhetska M. S. Consequences of the informal economy a case of Ukraine

One of the main characteristics of the transitive countries is flourishing of the shadow economy. A comprehensive literature analysis of the shadow economy showed that it affects many aspects of economic and social life of countries.

All aspects of country development can be eroded by the informal economy. The literature within the topic of the shadow economy lacks explanations regarding the shadow economy influences socio-economic characteristics.

The reason behind this might be that the shadow economy affects human development through the channel of economic and social environment. The negative impact of the shadow economy is more visible. The shadow economy in transitive countries is typically more than 25 percent of national income and it is called the informal economy.

That is why the article is devoted to the actual issues of the study of the informal economy in the context of the factors that it influences. The objective of this paper is to contribute to the literature by empirical research of the effect of the shadow economy on economic and social development. Moreover, one of the missions of this research is to emphasize the importance of the shadow economy as a social phenomenon.

The authors, based on the systematization of scientific research, identify the consequences of the informal economy for various groups of economic interests. Factors influencing the decision to go to the shadow economics are complex and discussed in the article.

In particular, the consequences are divided factors of influence, such as: economic-financial, public administration, legal, social, resource, personal and image.

The main result of the theoretical analysis, which is based on the indicators of Ukraine, is the conclusion that under other equal conditions, the informal economy has a negative impact on the indicators of economic and social development.

Key words: shadow economy, informal economy, consequences of the informal economy, indicators of economic and social development.

Стаття надійшла 10 грудня 2018 р.

ПРІОРИТЕТИ ЗМІЦНЕННЯ РЕСУРСНОЇ БЕЗПЕКИ ОРЕНДНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Обґрунтовано необхідність досягнення ресурсної безпеки сільськогосподарського землекористування. Проаналізовано правові, економічні та організаційні методи її досягнення. На основі оцінки стану орендних відносин і рівня орендної плати зроблено висновок про доцільність її підвищення. Доведено, що для цього, насамперед, потрібно визначити реальну грошову оцінку сільськогосподарських земель, поліпшити землеустрій і екологічну культуру землекористування.

Ключові слова: *оренда землі, ресурсна безпека сільськогосподарського землекористування, правова охорона землі, рівень орендної плати, сівозна, екологічна культура землекористування.*

Постановка проблеми. Виробництво сільськогосподарської продукції має бути забезпечено ресурсами: матеріальними, людськими, фінансовими. У складі матеріальних ресурсів головне місце належить землі – основному засобу сільськогосподарського виробництва. В умовах ринку популярною є земельна оренда, тобто здача землі в строкове користування з певними зобов'язаннями договірних сторін. У країнах Західної Європи 20–70% сільськогосподарської землі знаходиться в оренді.

Орендне землекористування розповсюджене і в Україні: станом на початок 2018 р. укладено майже 5 млн орендних договорів, а в оренду віддано близько 17 млн га сільськогосподарських земель. У земельних орендних відносинах користь отримують договірні сторони (орендодавець і орендар, власник і користувач земельних площ), а також суспільство (сплачуються відповідні податки, а при правильному використанні землі зростає її родючість). За умови оренди сільськогосподарської землі внаслідок небажання орендаря вкладати кошти в її охорону виникають й певні небезпеки: виснаження родючості та зменшення земельних площ в обробітку. Щодо цього, академік М. Заславський наводить вислів американського орендаря: «Краще сьогодні один долар в моїй кишені, ніж десять доларів у кишені іншого фермера» [1, с. 74].

Оскільки безпека зумовлює володіння ситуацією, необхідне належне управління, яке б нейтралізувало та не допускало реалізації відповідних загроз. Тому, в процесі землекористування, і, насамперед, орендного, суспільство має уважно ставитися до охорони сільськогосподарських земельних угідь, забезпечувати можливість їх використання в майбутньому. Отже, виникає стратегічне завдання збереження продуктивних земельних площ і їх родючості.

Стан дослідження. Проблема охорони і раціонального використання земельних ресурсів, тобто ресурсної безпеки сільськогосподарського виробництва займалися і займаються нині багато українських учених. Серед них: С. Балюк, А. Данкевич, Н. Ільків, М. Кропивко, П. Кулинич, Ю. Лупенко, М. Малік, А. Мартин, О. Олійник, Б. Пасхавер, П. Саблук, П. Скорук, В. Трегобчук, А. Третяк, М. Федоров, В. Шкільов тощо. У їхніх працях аналізуються різні питання орендного землекористування. Зокрема, значну увагу приділено визначенню суми орендної плати, обґрунтовується необхідність її підвищення, посилення державного регулювання орендного землекористування, насамперед, впровадження раціональних сівозмін тощо. Проте загальний стан землеохоронної роботи, зокрема і в орендному землекористуванні, є катастрофічним: водна ерозія охопила майже половину посівних площ, а вітрова – 6 млн га; на 9 млн га є кисла реакція ґрунтового розчину, а кілька млн га є засоленими; компенсується тільки п'ята частина вносу з ґрунту поживних речовин сільськогосподарськими культурними рослинами; майже (0,5 т/га) не вносяться на орні землі органічні добрива тощо. Виникають закономірні запитання: чому це відбувається та які головні причини цих негативних явищ?

Метою цієї статті є аналіз сучасного рівня ресурсної безпеки сільськогосподарського орендного землекористування і обґрунтування першочергових завдань з його підвищення.

Виклад основних положень. Орендне землекористування ґрунтується на найбільшому багатстві країни, землі, а отже, очевидно є необхідність його державного регулювання, яке б враховувало зацікавленість орендодавця, орендаря, але найбільше – всього суспільства. Суспільний інтерес, насамперед, полягає у збереженні оброблюваних сільськогосподарських земельних площ та їхньої родючості. Як видається, цей інтерес має бути стратегічним, що дасть змогу зберегти землю для майбутніх поколінь.

Методи державного регулювання, як відомо, є правовими, економічними та адміністративними, а також і соціально-психологічними. Правові методи встановлюють відповідні «правила гри», тобто щось дозволяють, забороняють, зобов'язують, застерігають тощо. І в цьому

плані, у нас дещо зроблено, хоча багато вчених цілком слушно обґрунтовують необхідність посилення правового регулювання охорони земель. Проаналізуємо основоположні документи, які регулюють землеохоронну роботу в орендному землекористуванні.

Закон України «Про оренду землі» був прийнятий 04.06.1997 р. [2]. У ст. 1 цього документа зазначено, що оренда землі – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності. У цьому Законі також наголошено, що договори оренди і суборенди підлягають обов'язковій державній реєстрації. Це, безумовно, дає змогу належно впорядковувати орендні відносини, не допускає тіньове орендне землекористування.

Різностороннім є зміст ст. 15, в якій йдеться про умови оренди землі, найсуттєвішими є: об'єкт оренди; строк дії договору; орендна плата.

У разі, якщо у договорі оренди землі передбачено проведення заходів, спрямованих на охорону та поліпшення об'єкта оренди, до договору додається угода щодо відшкодування втрат на такі заходи.

У ст. 19 відзначено, що строк дії договору оренди землі не може перевищувати 50 років. При передачі в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може бути меншим як 7 років. Якщо землі є меліорованими, то термін оренди має бути не меншим як 10 років (за цей час орендар поверне свої кошти, вкладені у належне функціонування меліорованих земель).

У ст. 21 вказано, що орендна плата за землю – це платіж, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою згідно з договором оренди землі. Розмір і строки внесення орендної плати за землю встановлюється за згодою сторін у договорі оренди (крім строків внесення орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, які встановлюються відповідно до Податкового кодексу України).

Згідно зі ст. 22, орендна плата справляється в грошовій формі, але за згодою сторін може здійснюватися у натуральній формі. Відзначимо, що в такому разі звужуються можливості для проведення орендодавцем відповідних землеохоронних робіт. На жаль, у цих двох статтях не зазначено, що сума коштів, отриманих у вигляді орендної плати, має бути достатньою для проведення необхідних землеохоронних робіт.

У ст. 24 наведені права та обов'язки орендодавця, який, зокрема, має право вимагати від укладання договору оренди: використання земельної ділянки за цільовим призначенням; дотримання екологічної безпеки землекористування, збереження родючості ґрунтів, державних стандартів, норм і правил; своєчасного внесення орендної плати. Орендодавець зобов'язаний: передати в користування земельну ділянку у стані, що відповідає умовам договору оренди; відшкодовувати орендарю капітальні витрати, пов'язані з поліпшенням стану об'єкта оренди, яке проводилось орендарем за згодою орендодавця.

У ст. 25 викладені права та обов'язки орендаря. Зокрема, він має право здійснювати в установленому законодавством порядку за письмової згоди орендодавця будівництво водогосподарських споруд і меліоративних систем. Це, безумовно, позитивно впливатиме на якісний стан орендованих земельних площ.

Орендар земельної ділянки зобов'язаний дотримуватися режиму використання природно-заповідних та інших природоохоронних земель, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення. На жаль, в коло його обов'язків не входить проведення землеохоронних робіт. Це може відбуватися тільки за взаємною згодою орендаря і орендодавця. Очевидно, що потрібно посилити державний вплив на кожного з них для поліпшення землеохоронної роботи на орендованій площі.

Із позицій охорони землі, важливе значення має зміст ст. 29, де відзначено, що в разі погіршення орендарем корисних властивостей орендованої земельної ділянки, пов'язаних зі зміною її стану, орендодавець має право на відшкодування збитків, розмір яких визначається сторонами договору оренди. Якщо відповідної згоди не досягнуто, то спір вирішується у судовому порядку. Щоб суди не затягувалися на роки, доцільно вводити часові обмеження тривалості суду.

На жаль, у цій статті не вказано, чи ці збитки можна визначати під час виконання договору оренди, чи тільки після його закінчення. Якщо було б право «поточного визначення» збитків, то дію договору можна би достроково припинити, а не далі погіршувати якісний стан земельної ділянки. Зрозуміло, що за дотриманням цього, мали б слідкувати, насамперед, відповідні державні органи влади, а також місцеве самоврядування. З огляду на це, в ст. 31 необхідно внести право орендодавця про припинення дії договору оренди землі, якщо орендар недостатньо дбає про збільшення орендованих площ і родючості землі.

Важливим документом, який безпосередньо регулює орендні відносини є Типовий договір оренди землі, затверджений постановою

Кабінету Міністрів України від 03.03.2004 р. [3]. З погляду охорони землі потрібно відзначити такі положення. У пункті 2 відзначено: нормативна грошова оцінка, яка становить певну суму, має бути зазначена у цьому договорі та є найголовнішою підставою для визначення орендної плати; договір укладається на певну кількість років, але не менше 7 і не більше 50 років; після закінчення строку дії договору орендар має переважне право поновити його на новий строк. Оскільки, цим орендарі часто зловживають, то було б доцільно цей пункт винести на розгляд відповідних компетентних органів. Також вказано, що орендна плата вноситься у грошовій або натуральній формі у визначеному законодавством розмірі.

Наприклад, за земельні ділянки державної та комунальної власності зазначають відсотки від нормативної грошової оцінки земельної ділянки. Зауважимо, що у ст. 288.5 Податкового кодексу України встановлено розмір орендної плати не менше 3% від нормативної грошової оцінки орендованої землі [4].

У пункті 21 наголошено, що після припинення дії договору орендар повертає орендодавцеві земельну ділянку в стані не гіршому порівняно з тим, у якому він одержав її в оренду. Орендодавець у разі погіршення корисних властивостей орендованої землі, пов'язаної зі зміною її стану, має право на відшкодування збитків у розмірі, визначеному сторонами. Зауважимо, що цей пункт виконується складно, бо державні інституції слабо захищають інтереси орендодавця. Це видно за результатами господарювання агрохолдингів (про що зазначають багато авторів).

У Типовому договорі оренди землі також мають бути чітко прописані права і обов'язки орендодавця й орендаря. Особливо, стосовно землеохоронної роботи, що відзначається вченими [5, с. 48–49].

Аналіз правових документів державного регулювання орендного землекористування можна продовжувати, але із викладеного стає зрозуміло: головні елементи цього процесу визначені. Логічно постає питання: як це застосовується на практиці та які економічні результати цього регулювання? Ми спробували подати їх в узагальненому вигляді (таблиця).

Як бачимо, розрахунки фахівців [6] свідчать, що в середньому по Україні 2017 р. розмір орендної плати за землі сільськогосподарського призначення становив 1369 грн/га (2015 р. – 968, 2016 р. – 1093 грн/га). Якщо порівняти розмір орендної плати з нормативною грошовою оцінкою земель сільськогосподарського призначення, розрахованою фахівцями Держгеокадастру станом на 01.01.2018 р., то це всього 4,43%.

Оренда землі в Україні

Економічні райони та області	Площа земель, зданих в оренду 2017 р., тис. га	У % до земель с/г підприємств і фермерів 2016 р.	Розмір орендної плати, грн	У % до нормативної грошової оцінки с/г земель
Донецький				
Донецька	727,8	37,2	878,7	2,82
Луганська	637,3	33,0	864,0	3,19
Придніпровський				
Дніпропетровська	1276,8	48,1	1012,9	3,74
Запорізька	1144,6	46,3	794,7	3,15
Кіровоградська	1010,6	45,6	1409,0	4,39
Східний				
Харківська	1074,9	52,2	2111,0	6,49
Полтавська	1174,7	55,2	2553,0	8,43
Сумська	712,6	45,4	2100,2	7,88
Центральний				
Київська	797,8	47,9	1538,7	5,87
Черкаська	784,3	53,2	2961,8	8,73
Поліський				
Рівненська	256,2	31,2	1496,4	6,79
Волинська	205,2	23,1	1067,2	4,94
Житомирська	588,4	43,3	1266,3	5,98
Чернігівська	825,2	44,2	1191,7	4,99
Подільський				
Вінницька	1054,5	50,5	1504,2	5,56
Тернопільська	502,0	48,5	1242,0	4,30
Хмельницька	780,1	48,2	1602,0	5,37
Причорноморський				
Миколаївська	883,4	41,5	825,8	3,05
Одеська	1085,3	41,6	975,0	3,13
Херсонська	831,1	40,4	842,3	3,46
Карпатський				
Львівська	297,7	25,8	1472,4	6,67
Закарпатська	16,7	4,2	718,9	2,61
Івано-Франківська	110,3	21,0	1104,5	4,22
Чернівецька	111,3	23,5	1323,4	4,01
Україна	16681,5	42,9	1369,0	4,43

Джерело: складено і розраховано за даними: [6; 7; 8].

Площа орендованих земель і розмір орендної плати суттєво різняться за регіонами країни. Найбільші площі орендованих земель у Придніпровському і Східному економічних районах, а найбільший розмір орендної плати в розрахунку на га орендованої площі у Східному і Центральному районах. Також там і найбільший відносний показник орендної плати порівняно з нормативною грошовою оцінкою землі – у Полтавській обл. – 8,43%, в Черкаській обл. – 8, 73%.

Почуття власника є сильнішим на заході України. Тому тут і частка зданих в оренду земель становить 21–26%, що майже вдвічі менше, ніж на сході України (Харківська обл. – 55,2, а Полтавська обл.– 52,2%) (див. табл.).

Порівняно з Європою, така статистика виглядає плачевно. Якщо в Україні середній розмір орендної плати за землі сільськогосподарського призначення 2017 р. досяг 41 євро, то у Литві – 81, Чехії – 96, Іспанії – 144, Словенії – 147, Франції – 202, Великобританії – 224, Болгарії – 225, Австрії – 348, Нідерландах – 791 євро/ га. Вартість ріллі оцінено так: у Хорватії – 2809 євро / га, Литві – 3516, Чехії – 5463, Словенії – 17131, Іспанії – 12744, Італії – 40153, Нідерландах – 62972 [9].

Виходячи із цих даних виникає запитання, наскільки наша нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь є об'єктивною? Адже від її величини залежить розмір орендної плати. Мінімальна оцінка у Житомирській та Волинській областях (21,2 та 21,6 тис. грн відповідно), а максимальна – у Черкаській та Харківській (33,9 та 32,6 тис. грн відповідно). Максимальна оцінка української землі – в межах 1 тис. євро. Розрахована на цій основі орендна плата має задовільнити орендодавця і суспільство. Перший має отримувати стабільний дохід від здачі землі в оренду, а для суспільства має бути збережена її родючість. Очевидно, що ці завдання аж ніяк не виконуються. Тому потрібно на основі науково обґрунтованих розрахунків якнайшвидше встановити дійсну, реальну ціну землі, а не опиратися на грошову оцінку, розраховану 1980–1988 рр.

За нашими підрахунками, якщо оцінити вартість одного з головних компонентів родючості землі – гумусу, то за його запасами один га ріллі оцінюватиметься у 4,2–9,0 тис. євро. А якщо оцінити й інші компоненти родючості? Адже агрохімічні обстеження ґрунту охоплюють 20 показників. Очевидно, що така оцінка є об'єктивною, науковою основою для зростання орендної плати, а, отже, для якісного проведення землеохоронних робіт орендодавцем чи орендарем. Доцільним було б створення обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів для виконання відповідних робіт із внесення органічних речовин

у ґрунт (торфу, сапропелю, мулу). У нас є величезні запаси цих природних добрив. Потрібні кошти і бажання землекористувачів, а, головне, спрямувальний вплив влади.

Відродно, що подібно думають й інші науковці, а також є певні зрушення в урядових документах. Наприклад, за розрахунками О. Коваліва абсолютна вартість 1 га розпайованих угідь (ріллі) мала б становити в середньому по Україні – 158,9 тис. грн, або 6412 євро [10, с. 84]. В одних із останніх стратегічних урядових документах [11] наголошено, що орендна плата має визначатися на рівні 8% від нормативної грошової оцінки землі. Так, сума орендної плати може суттєво зрости, якщо такий норматив застосувати для нової грошової оцінки землі, визначеної на викладених підходах.

Важливе значення для підвищення ефективності землеохоронних робіт за умови оренди землі має застосування відповідних адміністративних засобів. Йдеться, насамперед, про дотримання сівозмін. Сівозміни є реакцією землекористувача на дію об'єктивного закону ґрунтостомлення, оскільки передбачає раціональне чергування сільськогосподарських культур на певній земельній ділянці, що дає змогу боротись із відповідними шкідниками, а також менше виснажувати ґрунт. Розміщення в сівозміні трав'яних культур дозволяє компенсувати винос із ґрунту поживних речовин просапними, технічними культурами. Якраз для цього, урядом затверджені Нормативи оптимального співвідношення культур у сівозмінах різних природно-сільськогосподарських регіонів [12]. На жаль, ці нормативи суттєво порушуються. Наприклад, максимальна насиченість сояшнику досягає 12–15% у Південноостеповому сільськогосподарському регіоні. За нашими розрахунками, у структурі посівних площ України сояшник займав: 2010 р. – 17,0%; 2013 – 17,8; 2014 – 19,4; 2015 – 19,0%; 2016 р. – 22,5. Є дані навіть про 32% сояшнику в структурі посівів. Відзначимо, що орендовані землі – це майже 43% оброблюваних сільгоспугідь, отже ця проблема стосується і їх. Зауважимо також, що за даними науковців, 90% діяльності українських агрохолдингів – вирощування культур із низькою доданою вартістю (пшениця, сояшник, кукурудза), які є доволі виснажливими для ґрунтів. І тільки 10% їхніх зусиль спрямовується на продовольчі культури із високою доданою вартістю (ягоди, фрукти). Нагадуємо, що компенсується тільки п'ята частина виносу поживних речовин із ґрунту. В умовах катастрофічного зменшення виробництва і внесення органічних добрив сівозміни потрібно насичувати одно- і багаторічними травами, частка яких зараз тільки 5%, а нормативи Кабінету Міністрів України рекомендують 5–20% у Поліському регіоні, 10–40% у Передкарпатському і 10–50% у Лісостепі.

вому регіоні. Крім того, для компенсації виносу поживних речовин із урожаєм сільськогосподарських культур потрібно засівати поля сидеральними культурами, що є можливим у всіх природно-кліматичних зонах України.

Слід також відзначити, що нині при укладанні договорів оренди є вимога обов'язкової сівозміни. Але її потрібно виконувати розумно, оскільки сівозміна є найбільш доцільною на значних земельних масивах.

Варто зазначити і про таке. Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. американський вчений Д. Норт розробив теорію інституціонального розвитку. Інститути – це розроблені людьми формальні (закони, конституції) і неформальні (договори, і добровільно прийняті кодекси поведінки) обмеження, а також фактори примусу, що регулюють моральне й етичне поведіння індивідумів, структурують їх взаємодію [13, с. 121]. Чи ці інститути використовуються у нас? Частково. Наприклад, ст. 14 Конституції України акцентує, що земля є найбільшим багатством нашого народу, тому потрібно дбати про її збереження, а власність на неї зобов'язує це робити. Але чи ця конституційна вимога є обов'язковою для землекористувачів? На жаль, – ні. Ця вимога є органічною для «генетичних» землеробів, але не для переважної більшості теперішніх землекористувачів, оскільки природний розвиток селянства, фермерства був жорстоко порушений на початку 30-х рр. на Сході, а в кінці 40-х рр. на Заході України (селян або фізично ліквідували, вивозили в Сибір, або насильно заставляли вступати в колгоспи). Теперішні їхні ідейні нащадки – фермери обробляють всього десяту частину сільськогосподарських угідь, а їхня чисельність біля 40 тис. осіб. Якщо взяти до уваги, що за статистичними даними зараз у сільському, лісовому та рибному господарстві працює 2,8 млн чоловік, то можна сказати про відносну нечисленність фермерів у нашій державі. І це значно утруднює проведення землеохоронних робіт, адже для фермерів вони є більш органічними, ніж для агрохолдингів. Поки що не дуже активними стосовно цього є і органи місцевої влади, хоча ст. 33 Закону України «Про місцеве самоврядування» зобов'язує проводити належну природоохоронну роботу. Є надія, що з огляду на створення об'єднаних територіальних громад, сильнішим стане контроль за якістю використання і охорони орендованих сільськогосподарських земель, адже наша українська земля має бути передана нашим нащадкам.

Зважаючи на зазначене, актуальним залишається завдання формування екологічної культури землекористування, особливо орендного. Це, насамперед, стосується агрохолдингів, які мають не тільки

не виснажувати українські землі, але й дбати про їх охорону, З огляду на це потрібно посилювати роботу територіальних відділень Держгеокадастру, місцевих органів влади, громадськості.

Висновки. У ринковій економіці оренда землі є повноцінним видом раціонального землекористування і в українських реаліях потрібно у цій сфері посилити земельноохоронну роботу, що дасть змогу досягти належної ресурсної безпеки сільськогосподарського виробництва. Для цього необхідно:

- провести повноцінну грошову оцінку найбільшого багатства країни – сільськогосподарської землі:
- на основі цієї оцінки законодавчо встановити такий розмір земельної орендної плати, який дозволить орендодавцю отримати належні доходи, а також (під контролем державних інституцій) виконувати або самому, або за допомогою орендаря чи спеціалізованих організацій (обслуговуючих кооперативів) відповідні землеохоронні роботи;
- якісно проводити землеустрій, насамперед впроваджувати раціональні сівозміни, які б давали можливість отримувати довгострокові ефективні результати сільськогосподарського виробництва, забезпечувати його ресурсну безпеку, особливо орендного землекористування;
- усіма методами (інформаційними, адміністративними, економічними, соціально-психологічними) підтримувати і розвивати екологічну культуру землекористування, особливо орендного, що дасть змогу поліпшити його ресурсну безпеку.

1. Заславский М. Эрозия почв. М.: Мысль, 1979. С. 72–77.
2. Про оренду землі: Закон України від 4 червня 1997 р. № 161-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 46. Ст. 280.
3. Про затвердження Типового договору оренди землі: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2004 р. № 220. *Урядовий кур'єр*. 2004. 17 березня. № 50.
4. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. *Голос України*. 2010. № 229 / № 229–230. 4 грудня. Ст. 288.5.
5. Балюк С. А., Гапєєв Л. В. Про захист ґрунтів під час оренди землі. *Вісник аграрної науки*. 2016. № 2. С. 48–51.
6. Сільське господарство України: стат. зб. / відп. за випуск О. М. Прокопенко. К., 2017. С. 66–67.
7. Продаж та оренда землі в Україні. Чому українці втрачають ліквідність і що робити? *Факти*. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20180712-pro-dazh-ta-orenda-zemli-v-ukrayini-chomu-ukrayintsi-vtrachayut-miljony-i-shho-robyty/>
8. Інформація про нормативну грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення, 01.01.2018 р. *Держгеокадастр*: офіційний веб-портал.

URL: <http://land.gov.ua/info/informatsiia-pro-normatyvnu-hroshovu-otsinku-zemel-silskohospodarsko-ho-pryznachennia-01-01-2016/>

9. Вартість сільськогосподарських земель та їх оренди в країнах ЄС та Україні. *Земельний вісник України*. URL: <http://zemvisnuk.com.ua/page/vart-st-zemel-ta-kh-orendi>

10. Ковалів О. І. Особливості інституціонального забезпечення звершення земельної реформи в Україні. *Збалансоване природокористування*. 2017. № 1. С. 83–87.

11. Стратегія удосконалення механізму управління у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413. *Верховна рада України*: офіційний веб портал. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/18-2018-%D0%BF>

12. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2010 р. № 164. *Верховна рада України*: офіційний веб портал. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2010-%D0%BF>

13. Осовська Г. В., Осовський О. А. Менеджмент організацій: навч. посібник. К.: Кондор, 2005. С. 99–125.

14. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

Marchenko O. M., Orobchuk M. G., Revak I. O. Priorities of strengthening of resource safety of leasing agricultural land-tenure

The article substantiates the necessity to achieve resource security of agricultural land use. The author concludes about the disastrous state of land conservation on the basis of statistical data and researches of scientists.

The legal, economic and organizational methods of its achievement are analyzed. In particular, the analysis of the legal principles of lease land relations has shown their ineffectiveness in regulating land conservation works and preservation of the fertility of the land. On the basis of the analysis of the state of the lease relations and the level of the rent, it was concluded that it is inconsistent with the real monetary valuation of land and insufficient amount for recreation of land resources. It also substantiates the bias of the normative monetary valuation of land, which is the basis for the establishment of the rent. The necessity of strengthening land protection work is grounded in order to increase the level of resource safety of agricultural production. In particular, the author suggests: to conduct a full monetary assessment of agricultural land; to legislatively establish such a size of the land rent, which will allow to carry out corresponding ground works; to carry out quality land management, to implement rational crop rotations; to maintain and develop an ecological culture of land use, especially leasehold.

Key words: rent of land, resource safety of agricultural land use, legal protection of land, level of rent, crop rotation, ecological culture of land use.

Стаття надійшла 7 грудня 2018 р.

ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

Обґрунтовано актуальність та важливість бюджетного забезпечення соціального захисту населення. Розглянуто стан фінансового забезпечення державної соціальної політики та структуру джерел фінансування соціальної сфери. Проаналізовано показники здійснення видатків державного та місцевих бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення в Україні, нормативи та обсяги реального фінансування соціальної інфраструктури державою.

Ключові слова: державне фінансування, соціальна сфера, бюджетна децентралізація, забезпечення соціальних стандартів.

Постановка проблеми. В умовах ринкових відносин, глобалізації та прийняття європейських стандартів для України й надалі є актуальним питання ефективності проведених реформ децентралізації як вагомій передумови соціально-економічного розвитку держави. Запроваджені реформи дають змогу модернізувати структуру управління, забезпечити потреби населення, підвищити соціальні стандарти на місцевому рівні, а отже і гарантувати оптимальне поєднання інтересів територіальних громад та держави загалом.

Стрімкий економічний розвиток, науково-технічний прогрес та політичні чинники є головними передумовами в питаннях розвитку та взаємозв'язку внутрішніх процесів соціальної сфери. З огляду на це в працях учених-економістів висвітлюються проблеми недостатнього фінансування у сфері соціального захисту населення.

Аналізуючи сучасний соціально-економічний стан в Україні та результати проведених етапів реформи децентралізації, можна припустити недостатній ефект таких перетворень та відхилення показників план-факту. Потрібно зазначити, що отримання незадовільних результатів зумовлено низкою чинників, з-поміж яких: недосконалість системи управління та неготовність органів місцевого самоврядування ухвалювати рішення, стрімка передача влади від центральних органів, відсутність скоординованих дій для одночасного розвитку двох повноцінних сфер – економічної та соціальної, вплив внутрішніх та зовнішніх чинників фінансової кризи тощо.

Стан дослідження. Питання фінансування соціальної сфери є актуальним та постійно привертає увагу науковців. Зокрема, у пра-

пях В. Бакуменка, С. Білої, О. Бобровської, Н. Волгіна, І. Дегтярьової, М. Долішнього, К. Дубич, Я. Жаліло, О. Іляш, М. Кравченко, Е. Лібанової, В. Новикової, П. Ситник, О. Яременка висвітлено питання державної політики щодо забезпечення соціального розвитку. Однак пошук оптимальної стратегії розвитку соціальної сфери зумовлює необхідність проведення подальших досліджень щодо визначення пріоритетних напрямів та вдосконалення механізмів державного фінансування, методів регулювання та способів реалізації державою соціально орієнтованої політики з урахуванням низки об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливають на неї.

Мета статті – проаналізувати показники сучасного стану фінансового забезпечення соціального захисту населення на державному та місцевому рівнях в Україні, виявити проблеми та запропонувати напрями підвищення ефективності реалізації стратегії фінансування соціальної сфери.

Виклад основних положень. Сьогодні проблемі недостатнього фінансування соціальної сфери відповідно до європейських стандартів центральні державні органи влади приділяють дедалі більше уваги.

Соціальна сфера як збірне поняття, охоплює синтез політичного та економічного механізму, спрямованого на реалізацію комплексу заходів із підвищення рівня життя різних верств населення та пов'язаного з подоланням безробіття, підтриманням достатнього життєвого рівня населення, охорони здоров'я, освіти, навчання тощо.

Реформування соціального сектору та запровадження нової системи соціальних стандартів на основі прожиткового мінімуму розпочалося 1999 р. Нова система соціальних стандартів ґрунтується на положеннях законів України «Про прожитковий мінімум», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», Постанови КМУ «Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення». Як з'ясувалося, запровадження таких соціальних стандартів у сфері доходів населення було передчасним та непідготовленим кроком. Ні законодавча, ні виконавча влади не змогли забезпечити ефективності цієї системи та дотримання соціальних стандартів навіть в умовах сталого економічного зростання [1].

Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня у сфері соціального захисту населення є забезпечення розвитку місцевої інфраструктури, зокрема об'єктів соціального та культурного призначення й надання соціальної допомоги через територіальні центри [2].

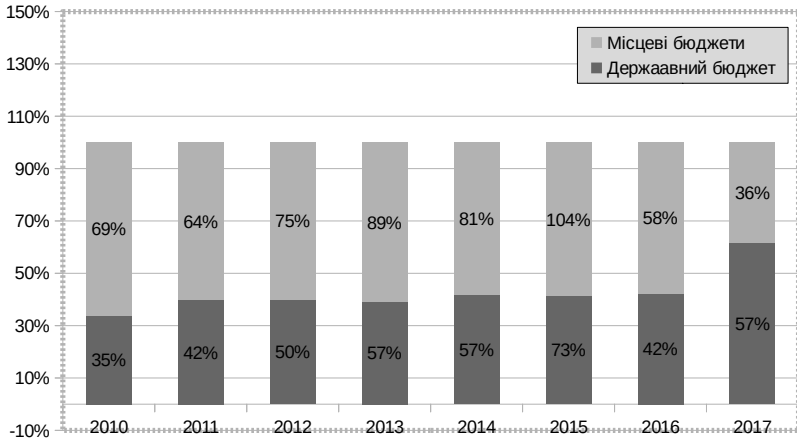
До 2014 р. фактично простежувався нерівномірний розподіл видатків на соціальні програми, що передбачені місцевими бюджетами відповідно до державного бюджету. Проте загальним вектором державного розвитку є максимальна демократизація, а відтак і децентралізація діяльності влади, тож надалі можна очікувати остаточно сформований механізм реалізації прав органів місцевого самоврядування з метою усебічного розвитку очолюваних ними територій. Так, від остаточно структуризованого механізму діяльності влади на місцях залежатиме економічна та соціальна перспектива регіонів, оскільки головним завданням й обов'язком влади було і залишається забезпечення добробуту та зростаючого рівня життя населення держави.

Завдяки обраному курсу соціальної політики триває перебудова державних фінансів із метою досягнення максимальної децентралізації і сприяння якомога швидшому реформуванню місцевого самоврядування. Основною метою таких змін є зростання показників ефективності в частині соціального захисту населення на базовому (територіальному) рівні. Варто зауважити, що влада має забезпечити не лише позитивну динаміку розвитку в секторі місцевих об'єктів соціального та культурного призначення, а й швидке та безперервне надання необхідної соціальної допомоги через територіальні центри соціального захисту.

Місцеві ж підрозділи центральних органів виконавчої влади зобов'язані вчасно виплачувати пенсії, субсидії, компенсації та надавати громадянам передбачені законом пільги. Такий розподіл повноважень підвищить доступність соціальних послуг, наданих державою найбільш вразливим верствам населення, збільшить їх обсяг та покращить якісний рівень, а також сприятиме посиленню соціальної ролі органів місцевого самоврядування та підвищенню рівня довіри громадян до чинної влади.

Позитивні результати наданих соціальних послуг, насамперед, залежать від ефективності діяльності регіональних та місцевих органів влади та їх спроможності виконувати покладені на них повноваження й обов'язки в умовах децентралізації. Водночас процеси реформування соціальної політики відбуваються паралельно з процесом стратегічного вибору найефективнішої моделі розвитку системи соціального захисту, що призводить до втрат та зниження показників діяльності системи. Така інституційна трансформація, яка передбачає децентралізацію, деінституціоналізацію та полісуб'єктність соціального захисту та соціального обслуговування сьогодні все ще не зумовила відчутні зміни у підвищенні рівня якості життя вразливих верств населення.

Реформи в бюджетній сфері призвели до змін в частині фінансового покриття витрат соціальної сфери відповідно до бюджетного розподілу, що зображено на рис. 1.

Рис. 1. Бюджетне фінансування соціального захисту та соціального забезпечення в Україні у 2010–2017 рр.*

* Дані за 2017 р. охоплюють січень–вересень.

Джерело: [3].

Згідно з даними Міністерства фінансів України, упродовж 2012–2017 рр. коефіцієнт децентралізації витрат бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення становив у середньому майже 40% [3]. Зокрема, бюджетне фінансування соціального захисту та соціального забезпечення населення здійснюється за кошти державного та місцевих бюджетів відповідно до положень ст.ст. 87–91 Бюджетного кодексу України [4].

Розглянемо тенденцію змін структури видатків державного бюджету України упродовж останніх років за функціональною класифікацією (табл.).

Зауважимо, що за аналізований період фінансування системи соціального захисту в номінальних обсягах витрат суттєво збільшилося. Про це свідчать показники обсягу витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення, що за цей час зросли на понад 30%.

**Видатки державного бюджету України
за функціональною класифікацією у 2014–2018 рр.***

Усього	2014		2017		2018	
	кількісне значення	відсоток	кількісне значення	відсоток	кількісне значення	відсоток
Видатки державного бюджету, всього:						
Загальнодержавні функції	65825,8	15,30	142446,9	6,97	118049,7	17,33
Оборона	27363,4	6,36	74346,2	8,86	58350,8	8,56
Громадський порядок, безпека, судова влада	44619,0	10,37	87845,0	10,47	76250,7	11,19
Економічна діяльність	34410,7	8,00	47000,	5,60	37476,0	5,,50
Охорона навколишнього середовища	2597,0	0,60	4739,9	0,56	2596,8	0,38
Житлово-комунальне господарство	111,5	0,03	16,9	0,00	51,6	0,01
Охорона здоров'я	10580,8	2,46	16729,1	1,99	11042,6	1,62
Духовний та фізичний розвиток	4872,4	1,3	7898,1	0,94	5417,8	0,80
Освіта	28677,9	6,67	41140,2	4,90	30878,6	4,53
Соціальний захист та соціальне забезпечення	80558,2	18,72	144478,3	17,22	115302,9	16,92
Міжбюджетні трансферти	130600,9	30,36	272602,9	32,48	225888,0	33,16

* Дані за 2018 р. охоплюють січень–жовтень.

Джерело: [10].

Для України і надалі актуальною залишається проблема фінансування соціального забезпечення населення за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, які повною мірою не покривають усі потреби. Фінансування соціального забезпечення населення залежить

від стану економіки країни і має здійснюватися шляхом комплексного використання усіх джерел фінансування на засадах оптимізації їхньої структури. Головним у цьому контексті є питання зменшення участі держави у соціальному забезпеченні громадян, в оптимізації законодавства з питань соціального забезпечення, у зменшенні кількості соціальних допомог для окремих категорій їх отримувачів та введенні адресної допомоги. Прогнозовано, що запровадження таких інноваційних методик суттєво зменшить навантаження на державний бюджет і сприятиме збалансованому забезпеченню фінансування соціальних виплат із відповідних джерел.

Аналізуючи статистичні показники, зазначимо, що частка перерахувань у соціально-культурну сферу значно переважає з місцевих бюджетів на противагу статтям видатків державного бюджету (рис. 2).

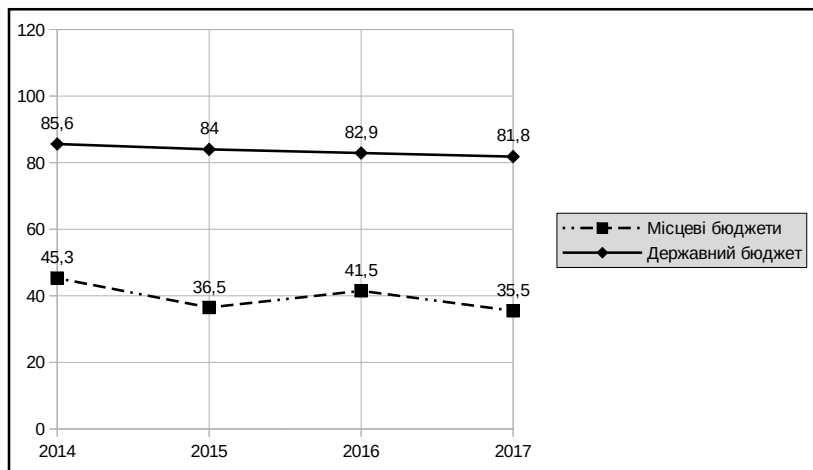

Рис. 2. Частка видатків соціального спрямування у структурі видатків зведеного, державного та місцевих бюджетів за 2010–2017 рр.*

* Дані вказані за січень–вересень аналізованих років.

Джерело: [3].

До 2014 р. такі показники можна пояснити структурою витрат місцевих бюджетів згідно з Бюджетним кодексом України, а впродовж 2017 р. частка видатків місцевих бюджетів зросла щодо показника попереднього року на 26,7 відсоткових пункти [3]. Як зазначалось,

упродовж 2014–2017 рр. така чітка тенденція до збільшення видатків соціального спрямування з місцевих та державного бюджетів простежується разом із безпосередньою залежністю від реформаційної політики в Україні.

Із метою реалізації соціальної політики держава повинна вийти на якісно нову, досконалішу, а отже, ефективнішу модель бюджетного фінансування соціальних програм. Для цього потрібно:

- організувати державне фінансове забезпечення соціального захисту населення відповідно до Державної програми соціально-економічного розвитку країни;
- упорядкувати бюджетне планування та чітко прогнозувати видатки на соціальний захист бюджетів різних рівнів, максимально наблизивши їх до дійсних потреб грошового забезпечення суспільної підтримки населення;
- встановити справедливий прожитковий мінімум, після внесення коригувань до споживчого кошика товарів та послуг, і в обов'язковому порядку включити незаплановані витрати на послуги охорони здоров'я, освіти тощо;
- належно обґрунтувати та переглянути розрахунки видатків на соціальний захист на підставі нормативів бюджетного забезпечення;
- запровадити схему фінансування соціального захисту, яка б забезпечила чіткий зв'язок між обсягами видатків та результатами наданих суспільних послуг;
- зменшити кількість соціальних пільг та надавати їх винятково тим, хто справді не може обійтися без державної підтримки (для цього запровадити обов'язкову перевірку доходів громадян, які подають заяву на пільгову допомогу);
- замінити пільги соціального призначення на адресні грошові допомоги з метою підвищення соціальної справедливості.

Перспективи подальших досліджень у сфері бюджетного забезпечення соціального захисту населення в Україні стосуватимуться детального вивчення вітчизняної практики щодо результативності використання бюджетних коштів, отриманих у вигляді субвенцій, та реалізації бюджетних програм соціального захисту населення.

Висновки. Потреба удосконалення бюджетного фінансування соціального захисту населення за умов децентралізації впливає із неефективності соціальних послуг та їх низької якості. На наш погляд, причиною сталої невідповідності діяльності бюджетних установ соціальної сфери своїм повноваженням, є їх багаторівнева ієрархія, недофінансування та відсутність контролю результатів фінансування програм соціального захисту. Негативно також впливають на загальну

ефективність соціального захисту відсутність правової регламентації діяльності адміністрацій бюджетних установ щодо розпорядження доходами від інших видів діяльності, а також обмеження прав споживачів соціальних послуг на вибір їх постачальника: держава є монополістом у соціальній сфері.

Для забезпечення вдосконалення механізму фінансування системи соціального захисту необхідно чітко визначити в цій пріоритетній сфері співвідношення «централізація–децентралізація», розмежувати витратні повноваження у всіх секторах соціального захисту населення відповідно до теоретично обґрунтованих принципів (територіальної відповідності, ефекту масштабу тощо) та характерних функціональних особливостей різних секторів галузі. Також потрібно врахувати потенційні можливості громад здійснювати управління та фінансування на визначених ієрархічних рівнях (держава, регіон, район, громада). Це передбачає якісну законодавчу регламентацію з відповідними нормативно-правовими актами, які чітко б розмежовували функції фінансування соціального захисту населення. Доцільно створити обґрунтований перелік соціальних послуг, які надаватимуться за рахунок бюджетних коштів на кожному рівні ієрархії системи соціального забезпечення з урахуванням нормативів, визначених законодавством, та стандартів відповідних послуг.

Отже, вирішувати проблеми фінансування соціального захисту в Україні необхідно разом зі загальними прогресивними змінами в цій системі. Лише, здійснивши реформування системи загалом, можливе досягнення потрібного результату зі зменшення фінансового навантаження на державний бюджет зі суттєвим підвищенням добробуту населення.

---

1. Жуковська А. Ю. Соціальні стандарти у сфері доходів населення та проблематика їх запровадження в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 11. С. 181–189.

2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8>

3. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2010–2017 роки. URL: <https://www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyy>

4. Бюджетний кодекс України: від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>

5. Волохова І. С. Міжбюджетні відносини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Одеса: Атлант, 2010. С. 233.

6. Звіт Рахункової палати за 2017 рік. URL: file:///C:/Users/Dell/Desktop/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F/Zvit_RP_2017.pdf

7. Кульчицький М. І. Місцеві фінанси: навч. посібник / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2013. С. 552.

8. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення: Наказ Міністерства соціальної політики України від 19.01.2016 № 26. URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=186223&cat_id=186195

9. Осіпова Л. В., Плахтій В. Г. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні: Сучасний стан та перспективи. *Проблеми економіки та політичної економії*. № 1. Дніпро, 2018. С. 125–138.

10. Сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense>

11. Соціальний захист населення України: статистичний збірник. *Державний комітет статистики України*. К., 2016. С. 11–12.

Myskiv G. V., Chapliak N. I., Grygoryshyn N. O. Social funding under the conditions of decentralization changes

The article is dedicated to the analysis of the sources of funding for ensuring social standards. Due to the global changes that are observed in the world economy, European integration, activation of public assistance institutes activity in the field of rendering social services to the population in an economic sector of foreign countries, a necessity for the review of the current system of social standards in order to adapt it to the new conditions of existence for our state arises. Having analyzed social sector funding over 2014–2017, it is worth noting that expenditures on social protection of population, education, healthcare and spiritual and physical development have a positive tendency. Their share in the structure of all expenditures of the consolidated budget of Ukraine increased from 37,9% to 63,7%.

However, the issue of social security funding insufficiency remains open. In connection herewith, financial trends ensuring social protection modernization in Ukraine are discovered. Implementation of the suggested measures will make it possible to lay the foundation for the formation of a new system of social standards and social guarantees that will comply with European and international requirements and ensure a decent standard of living for the population. It is worth noting that achieving the relevant level of the suggested standards is possible only when each separate level of the only social security strategy for each category of population is implemented. A number of such measures will make it possible to promptly achieve the main trends of its development in the context of social security of living for the population.

The issue of formation of the only model of social policy becomes specifically significant under the conditions of financial decentralization and powers conferred on local self-government bodies in the part of people's living improvement, further development of social protection and social standards at the state level.

Key words: state funding, social sphere, decentralization reforms, social standards provision.

Стаття надійшла 7 грудня 2018 р.

ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ

Проведено дослідження податку на додану вартість як найбільшого бюджетоутворювального податку з найвищим рівнем фіскальної ефективності.

З'ясовано, що для уникнення появи різних «тіньових» схем запроваджено систему електронного адміністрування, яка щоразу удосконалюється на законодавчому рівні.

Окреслено зміни в нормативно-правовому полі, які дають можливість заблокувати реєстрацію податкових накладних в Єдиному реєстрі. Визначено, що необхідним є подальший аналіз тих труднощів, які виникають у процесі реєстрації податкових накладних/розрахунків коригувань із подальшим удосконаленням системи електронного моніторингу.

Ключові слова: *податок на додану вартість, податкова накладна, електронне адміністрування, Єдиний реєстр податкових накладних, система електронного моніторингу, критерії ризиковості, податкова історія.*

Постановка проблеми. Запровадження податку на додану вартість в Україні відбулося 1992 року і було зумовлено не лише отриманням додаткового джерела доходів у державний бюджет, а й прагненням країни наблизитись і, в майбутньому, інтегруватися у Європейський простір. Адже однією з передумов членства у Європейському Союзі є наявність цього податку у податковій системі країни. За 26-річну історію застосування в нашій державі податку на додану вартість, він достатньою мірою довів спроможність реалізації своєї фіскальної функції, оскільки є найбільшим бюджетоутворювальним податком, проте регульовальна та стимулювальна функції нині не реалізовані ним повною мірою. Це може бути пов'язано зі складністю його адміністрування та обліку, а також частими змінами податкового законодавства у цій сфері.

Стан дослідження. Теоретичні аспекти податку на додану вартість та його значення у формуванні доходів бюджету розглядали у працях такі науковці: А. Крисоватий, І. Гуцул [1], В. Мельник [2], О. Молдован [3], О. Оксенюк [4], Ю. Сибірянська [5] та ін. Заразом проблеми адміністрування цього податку та можливості підвищення його стимулювальної ролі в діяльності суб'єктів господарювання вивчені не повною мірою.

Метою нашої статті є вивчення досвіду європейських країн в оподаткуванні доданої вартості та з'ясування найбільш складних і проблемних питань процесу його адміністрування.

Виклад основних положень. Податок на додану вартість – це частина новоствореної вартості на кожному етапі виробництва продукції (надання послуг, виконання робіт), яка надходить до бюджету після їх реалізації. Особливістю цього податку є те, що він сплачується покупцем товарів у момент їх придбання, оскільки включений в ціну, а перераховується до бюджету продавцем. Саме тому, він має непрямий характер оподаткування, а сума починає надходити в бюджет раніше кінцевої реалізації. Що більше стадій проходить продукт від моменту виробництва до останнього споживача, то більше разів матиме місце нарахування податкових зобов'язань і податкового кредиту з ПДВ у відповідних покупців та продавців. Оскільки цей податок включається в ціну майже всіх товарів, робіт чи послуг, то він має високу фіскальну ефективність протягом періоду свого застосування і в європейській країнах, і Україні, про що свідчать дані табл. 1.

Таблиця 1

**Частка податку на додану вартість в обсязі
податкових надходжень та доходів
Державного бюджету України за 2008 – III кв. 2018 років ***

Роки	Частка податку на додану вартість у:	
	податкових надходженнях, %	доходах Державного бюджету
2008	53,67	43,44
2009	56,79	74,87
2010	53,60	41,66
2011	53,36	44,57
2012	53,10	42,68
2013	53,26	42,26
2014	53,24	42,62
2015	48,63	37,86
2016	50,69	42,15
2017	52,41	42,69
III кв. 2018	39,10	32,57

* Складено автором за даними [11].

Як видно з табл. 1 податок на додану вартість протягом останніх десяти років стабільно займає більше половини всіх податкових надходжень (у середньому 52,88%) та приносить майже половину доходів до Державного бюджету країни (в середньому 45,48%).

Регулювальний ефект податку можна частково досягнути шляхом встановлення оптимальних ставок оподаткування та можливою їх диференціацією. Так, здебільшого у європейських країнах, виділяють такі типи ставок: основну, знижену та спеціальну знижену. Водночас згідно з Директивою Ради 2006/112/ЄС про спільну систему податку на додану вартість основна ставка не може становити 15%, а спеціальна знижена – вище 5% [6].

Знижені ставки діють майже у всіх країнах на більшість продовольчих товарів, на фармацевтичну продукцію, книги. Основні та знижені ставки податку на додану вартість станом на 01.01.2017 р. наведено у табл. 2.

В Україні ставка ПДВ є найбільш стабільною серед усіх податкових ставок і з 1995 року становить 20%. Заразом, певною мірою враховано диференційований підхід до визначення ставок оподаткування на деякі групи товарів. Так, для експортних операцій ставка встановлена на рівні 0%, та 7% по операціях із продажу лікарських засобів і медичних виробів.

Окрім того, визначено групу операцій, які звільненні від оподаткування, до основних із них відносять: постачання продуктів дитячого харчування та товарів дитячого асортименту для немовлят за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України; постачання послуг із здобуття вищої, середньої, професійно-технічної та дошкільної освіти навчальними закладами, а також послуг з виховання та навчання дітей у будинках культури, дитячих музичних, художніх, спортивних школах і клубах, школах мистецтв і послуг із проживання учнів або студентів у гуртожитках; постачання послуг з охорони здоров'я закладами охорони здоров'я, що мають ліцензію на постачання таких послуг [7].

На наш погляд, застосування диференційованих ставок ПДВ є доволі ефективним не лише з фіскального погляду (можливість застосування підвищених ставок для предметів розкоші та зниження на предмети першої необхідності, забезпечуючи надходження до бюджету на стабільному рівні), а й з регулювального (зниженні ставок на товари вітчизняного виробництва, книги та друковану продукцію, ліки тощо).

Таблиця 2

**Ставки податку на додану вартість
у країнах Європейського Союзу
станом на 01.01.2017 р.***

Країна	Основна ставка, %	Знижена ставка, %	Спеціальна знижена ставка, %
Австрія	20	10; 13	-
Бельгія	21	6; 12	-
Болгарія	20	9	-
Угорщина	27	5; 18	-
Німеччина	19	7	-
Греція	24	6; 13	-
Данія	25	-	-
Ірландія	23	9; 13,5	4,8
Іспанія	21	10	4
Італія	22	5; 10	4
Кіпр	19	5; 9	-
Латвія	21	12	-
Литва	21	5; 9	-
Люксембург	17	8	-
Мальта	18	5; 7	-
Нідерланди	21	6	-
Польща	23	5; 8	-
Португалія	23	6; 13	-
Румунія	19	5; 9	-
Словаччина	20	10	-
Словенія	22	9,5	-
Фінляндія	24	10; 14	-
Франція	20	5,5; 10	-
Хорватія	25	5; 13	-
Чехія	21	10; 15	-
Швеція	25	6; 12	-
Естонія	20	9	-

* Складено автором за даними [12].

Заразом застосування диференційованих ставок ще більше ускладнює і так непростий процес адміністрування ПДВ. Загалом європейська практика виділяє такі рівні ризику при нарахуванні та стягненні ПДВ: низький, середній, високий та критичний. До високої та критичної груп ризику відносять такі проблеми [8]:

- технічного характеру, пов'язані з опрацюванням заявок на відшкодування, зокрема з відхиленням тих, які подалися невчасно, а також тих, які виникають при завантаженні великих рахунків-фактур (інвойсів);

- відмінність системи первинної документації у країнах Європейського Союзу;

- неможливість коригування даних після їх надсилання та деякі інші.

В Україні, проблеми адміністрування ПДВ пов'язані, головню, з процедурою електронної реєстрації податкових накладних і системою бюджетного відшкодування.

Нагадаємо, що з 1 січня 2015 року в Україні запроваджено систему електронного адміністрування ПДВ, якою передбачено ведення Єдиного електронного реєстру податкових накладних, відкриття електронних рахунків платникам у системі електронного адміністрування ПДВ, подання податкової декларації з ПДВ і податкових накладних тільки в електронній формі.

Процес реєстрації податкових накладних є доволі складним, а самі податкові накладні стають об'єктом системи автоматизованого моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ризику, яка здійснює перевірку податкових накладних та розрахунків коригування на предмет їх відповідності ознакам, визначеними Порядком зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних (Постанова Кабінету міністрів України від 21.02.2018 р. № 117 зі змінами і доповненнями) [9]. У разі позитивного результату перевірки, податкові накладні або/та розрахунки коригувань підлягають блокуванню з подальшими негативними наслідками і для продавця, і для покупця.

Процес перевірки відповідності податкових накладних/розрахунків коригувань складається з декількох етапів (рис.).

На першому етапі встановлюється відповідність платника податків критеріям ризиковості платника податку. Так, згідно з пп. 1.1–1.5 Критеріїв ризиковості, платника податків можна віднести до ризикових, якщо:

- його зареєстровано чи перереєстровано на недійсні (втрачені, загублені) та підроблені документи згідно з інформацією, наявною в органах Державної фіскальної служби;

– його зареєстровано чи перереєстровано в органах державної реєстрації фізичними особами з подальшою передачею (оформленням) у володіння чи управління неіснуючим, померлим, безвісти зниклим особам згідно з інформацією, наявною в органах Державної фіскальної служби;

– його зареєстровано чи перереєстровано в органах державної реєстрації фізичними особами, які не мали наміру провадити фінансово-господарську діяльність або реалізовувати повноваження згідно з інформацією, наданою такими фізичними особами;

– ним проваджено фінансово-господарську діяльність без відома та згоди його засновників і призначених у законному порядку керівників, згідно з інформацією наданою такими засновниками та/або керівниками;

– виявлено у нього обвинувальний вирок суду стосовно посадової особи такого платника за ст. 205 Кримінального кодексу «Фіктивне підприємництво» згідно з інформацією, наявною в органах Державної фіскальної служби [10].

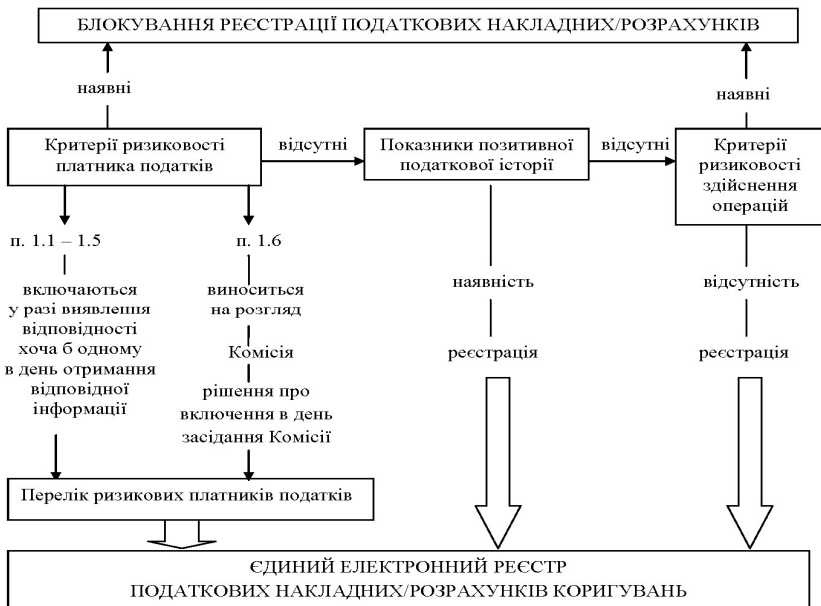

Рис. Послідовність перевірки податкових накладних/розрахунків коригувань системою автоматизованого моніторингу

Отже, при виявленні хоча б одного з наведених пунктів, платника податків може бути віднесено до ризикових, а податкові накладні/розрахунки коригувань заблоковано в день отримання відповідної інформації.

Заразом п. 1.6 Критеріїв ризиковості наводить низку ознак, за наявності яких платника податків також буде віднесено до ризикових, проте таке рішення приймається комісіями головних управлінь Державної фіскальної служби в областях, м. Києві та Офісу великих платників податків. До таких ознак відносять ситуації, коли:

- платник податків зареєстрований (перереєстрований) за адресою, що знаходиться на непідконтрольній території України;
- дата реєстрації платником ПДВ не перевищує трьох місяців з дати такої реєстрації;
- платник податку – юридична особа, яка не має відкритих рахунків у банківських установах, окрім рахунків в органах Державної казначейської служби України;
- платник податку/ посадова особа та/або засновник якого був посадовою особою та/або засновником суб'єкта господарювання, якого ліквідовано за процедурою банкрутства протягом останніх трьох років;
- платником податку не подано контролюючому органу податкову звітність з ПДВ за два останні звітні періоди;
- платником податку на прибуток не подано контролюючому органу фінансову звітність за останній звітний період;
- наявна податкова інформація, що свідчить про наявність ознак здійснення ризикових операцій платником [10].

Водночас, якщо при виявленні у платника податків ознак ризиковості, визначених п. 1.6 Критеріїв, визначення ризиковості/неризиковості перебуває у компетенції Комісії ДФС. У такому випадку платник податків виноситься на розгляд Комісії в день виявлення ознак ризиковості.

На другому етапі моніторингу податкових накладних визначається наявність у платників податку позитивної податкової історії, показниками якої є відповідність хоча б одному з таких критеріїв:

- обсяг постачання, зазначений у податкових накладних/розрахунках коригувань протягом поточного місяця не перевищує 150 тис. грн на одного покупця-платника податку;
- обсяг постачання, зазначений у податкових накладних/розрахунках коригувань, які не підлягають наданню покупцю, зареєстрованих у Єдиному реєстрі за останні 6 місяців, становить більше 50% загального обсягу постачання;

- товари чи послуги, що постачаються платником податку, зокрема, придбання і постачання одного товару чи послуги, зазначеного у податкових накладних/розрахунках коригування, зареєстрованих в Єдиному реєстрі, становлять більше 50% від загальної суми постачання товарів чи послуг, зазначеної платником податку в податкових накладних/розрахунках коригувань за останні 6 місяців;

- здійснення платником податку на постійній основі, протягом будь-яких чотирьох звітних періодів з останніх шести, реєстрації податкових накладних/розрахунків коригування з одним і тим самим кодом товару, постачання яких становить 20% від всього обсягу;

- залишкова вартість основних засобів для платників податку на прибуток на кінець звітного періоду становить більше 1 млн грн;

- наявність орендованих або власних земельних ділянок площею понад 200 га включно або наявність орендованих земельних ділянок комунальної/державної власності площею не менше 0,5 га, та які задекларовані до 20.02.2018 р.

- сплата єдиного соціального внеску на одного працюючого перевищує суму цього внеску з мінімальної заробітної плати в 1,5 рази за останні 12 місяців;

- загальна сума сплачених у попередньому звітному році сум єдиного соціального внеску та податків і зборів (окрім суми ПДВ, сплаченого від імпорتنних операцій) платником податку та його відокремленими підрозділами становить більше 5 млн грн [10].

Третій етап моніторингу податкових накладних/розрахунків коригування передбачає оцінку критеріїв ризиковості операцій. Так, операція вважається ризиковою, якщо:

- обсяг постачання товару/послуги, зазначений у податковій накладній/розрахунку коригування, яку подано на реєстрацію, становить або перевищує величину відповідного залишку товарів/послуг. Водночас величина зазначеного залишку визначається як різниця обсягу придбання на митній території України такого товару/послуги (крім обсягу придбання товарів/послуг за операціями, які звільненні від оподаткування та підлягають оподаткуванню за нульовою ставкою) та/або ввезення на митну територію України такого товару, зазначеного з 01 січня 2017 року в отриманих і зареєстрованих податкових накладних/розрахунках коригування і митних деклараціях збільшеного в 1,5 рази, та обсягу постачання відповідного товару/послуги, зазначеного у податкових накладних/розрахунках коригування, зареєстрованих із 1 січня 2017 року;

- відсутність товарів/послуг у податковій накладній, поданій на реєстрацію, у таблиці даних платника податку як товару/послуги, що постачається на постійній основі;

- відсутність (анулювання, призупинення) ліцензій, виданих органами ліцензування, які засвідчують право платника податку на виробництво, експорт, імпорт і оптову торгівлю підакцизними товарами як: спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво, тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну;
- відсутність на дату складання податкової накладної відомостей у Реєстрі платників акцизного податку з реалізації пального щодо платника податку, який реєструє податкову накладну на пальне;
- розрахунок коригування до податкової накладної передбачає зміну номенклатури товарів/послуг, за умови відсутності такого товару/послуги в таблиці даних платника податків [10].

Висновки. Так, у процесі дослідження встановлено, що податок на додану вартість є одним із бюджетоутворювальних податків із найбільшим рівнем фіскальної ефективності, проте, враховуючи значну кількість пільг і складну процедуру обліку, дає можливості для появи різних «тіньових» схем. Для уникнення таких негативних явищ, запроваджено систему електронного адміністрування, яка щоразу удосконалюється на законодавчому рівні. Останні зміни стосуються перевірки податкових накладних/розрахунків коригування на відповідність певним критеріям, визначеними системою електронного моніторингу, яка проходить в три етапи: 1) контроль ризиковості платника податку; 2) діагностика відповідності показникам позитивної податкової історії; 3) перевірка ризиковості здійснення операцій. Вважаємо такі зміни, доволі позитивними, оскільки вони призводять до зменшення кількості заблокованих накладних порівняно з практикою та нормативно-правовими вимогами 2017 року. Це пов'язано з ширшим спектром так званих «відсікаючих» критеріїв на кожному етапі моніторингу. Заразом є низка критеріїв, яким складно відповідати, зокрема аграрним підприємствам. Тому необхідним є подальший аналіз тих труднощів, які виникають у процесі реєстрації податкових накладних/розрахунків коригувань із подальшим удосконаленням системи електронного моніторингу.

---

1. Крисоватий А., Гуцул І. Фіскальна ефективність ПДВ із ввезених на митну територію України товарів. *Економіст*. 2015. № 5. С. 7–9.

2. Мельник В., Кошук Т. Сучасна податкова політика ЄС–15. *Економіка України*. 2012. № 6. С. 73–85.

3. Молдован О. Напрями та механізми підвищення фіскальної та регулятивної ефективності ПДВ (Аналітична записка). Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/247/> (дата звернення: 05.10.2018).

4. Оксенюк О. І. Фіскальна ефективність ПДВ в економіці України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Л., 2015. 16 с.
5. Сибірянська Ю. Роль ПДВ у формуванні доходів бюджету (на прикладі Вінницької обл.). *Ринок цінних паперів України*. 2013. № 1–2. С. 17–26.
6. Директива Ради 2006/112/ЄС про спільну систему податку на додану вартість від 28 листопада 2006 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_928 (дата звернення: 08.11.2018).
7. Податковий кодекс України: Закон від 02.12.2010 № 2755-VI. *База даних «Законодавство України»/ВР України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/2755-17> (дата звернення: 15.10.2018).
8. Карпенко С. П. Оподаткування доданої вартості: європейський досвід та українські реалії. *Ефективна економіка*. 2014. № 12. Електронне наукове фахове видання. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3650> (дата звернення: 15.10.2018).
9. Про здійснення попередньої оплати товарів, робіт і послуг, що закуповуються за бюджетні кошти: Постанова Кабінету міністрів України № 117 від 23.04.2017. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2014-%D0%BF> (дата звернення: 11.10.2018).
10. Критерії ризиковості платника податку, Критерії ризиковості здійснення операцій та Перелік показників та коефіцієнтів, що визначають позитивну податкову історію платника податку. Наказ Державної фіскальної служби № 959/99-99-07-18 від 21.03.2018. Офіційний веб-сайт ДФСУ. URL: <http://sfs.gov.ua/baneryi/zupinennya-reestratsii-rn>. (дата звернення: 11.10.2018).
11. Ціна держави. Бюджет України. Доходи. Бюджет. URL: <http://cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення: 08.10.2018).
12. VAT Rates Applied in the Member States of the European Union. URL: <https://fbs-tax.com/uk/mediacenter/blog-uk/what-is-vat-and-its-rates-in-european-countries/> (дата звернення: 07.10.2018).

Patsula O. I. Value Added Tax: foreign experience and problems of administration in Ukraine

It is established that the value added tax is one of the budget-generating taxes with the highest level of fiscal efficiency, however, given the large number of benefits and complicated accounting procedures, it provides opportunities for the appearance of various kinds of «shadow» schemes. In order to avoid such negative phenomena, an electronic administration system has been introduced, which is constantly improved at the legislative level.

The latest changes concern the verification of tax invoices / adjustments calculations for compliance with certain criteria defined by the Electronic Monitoring System, which takes place in three stages: 1) control of the risk of the taxpayer; 2) diagnostics of compliance with the indicators of positive tax history; 3) checking the risk of transactions. It has been found that such changes are quite positive, as they lead to a decrease in the number of blocked billing in comparison with the practice and regulatory requirements of 2017.

This is due to the wider range of so-called «cut-off» criteria at each stage of the monitoring. At the same time, there are a number of criteria that it is difficult to answer, in particular, to agrarian enterprises. Therefore, it has been determined that further analysis of the difficulties that arise in the process of registering tax invoices / adjustments calculations with further improvements to the Electronic Monitoring System is necessary.

Key words: value added tax, tax bill, electronic administration, Uniform Register of Tax Bills, Electronic Monitoring System, risk criteria, tax history.

Стаття надійшла 11 листопада 2018 р.

УДК 314:331.5

О. П. Подра

ВИЗНАЧЕННЯ РИЗИКІВ ІНВЕСТИВАННЯ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Досліджено особливості інвестиційного процесу людського капіталу, проаналізовано основні його етапи. Встановлено, що інвестиційний процес має супроводжуватися об'єктивним та достовірним інформаційним забезпеченням управління інвестуванням у людський капітал, тому що є передумовою досягнення запланованих ефектів, оскільки від рівня його об'єктивності залежить правильність прийняття інвестиційного рішення. Розроблено алгоритм процесу управління ризиками при інвестуванні у людський капітал.

Ключові слова: людський капітал, управління ризиками інвестування, інформаційне суспільство, інформаційне забезпечення.

Постановка проблеми. В сучасних умовах інноваційно-інформаційного розвитку актуальними є дослідження людського та інтелектуального капіталу, інформаційного суспільства та економіки знань. Поняття людського капіталу передбачає відхід від традиційних ресурсних і трудових підходів до новітніх, де людина розглядається як один із найцінніших виробничих ресурсів, актив, що здатен забезпечувати отримання індивідуальних та колективних ефектів. За таких обставин витрати на формування, розвиток і відтворення людського капіталу потрібно розглядати з погляду інвестицій, що передбачають отримання віддачі, а тому необхідно розробити інвестиційний процес досліджуваної категорії та врахувати всі можливі ризики в процесі здійснення таких інвестицій основними суб'єктами-інвесторами.

Стан дослідження. Дослідження теорії людського капіталу подано у багатьох працях і зарубіжних, і вітчизняних учених, серед них:

Е. Лібанової, В. Антонюк, В. Гейця, О. Грішної, О. Захарової, М. Ніколайчука, Л. Семів та ін. Особливу увагу науковці приділяють вивченню значення освіти, визначенню освітніх ризиків та якості освіти у частині формування людського потенціалу та інвестуванню людського капіталу, визначенню ефективності вкладень. Водночас, незважаючи на наявні наукові здобутки, формування та розвиток людського капіталу інформаційного суспільства, а також ризики, пов'язані з інвестиційним процесом, потребують подальших наукових досліджень.

Метою статті є необхідність дослідження причин та особливостей інвестиційних ризиків основних суб'єктів-інвесторів людського капіталу, а також розробка алгоритму управління ризиком інвестування в людський капітал на мікроекономічному та індивідуальному рівнях.

Вклад основних положень. У теорії людського капіталу питанням інвестиційного процесу досліджуваної категорії приділено чимало наукових праць, заслуговує на увагу дослідження основних етапів інвестиційного процесу людського капіталу [1], який, як гадає автор, має складатися з семи основних етапів. На першому етапі проводиться оцінка та аналіз необхідності інвестицій в людський капітал, його діагностика та розробка показників, що визначають в якому напрямі необхідно здійснювати інвестування насамперед; на другому – здійснюється вибір інвестиційної політики основними суб'єктами на основі проведеної діагностики першого етапу та відповідно до пріоритетів і потреб; на третьому етапі проводиться аналіз можливих джерел інвестування та розподіл за напрямками здійснення основними суб'єктами, зокрема державні видатки, ресурси підприємства, ресурси домогосподарств та суб'єктів ринкової інфраструктури; на четвертому – проводиться аналіз ризиків при здійсненні інвестицій в людський капітал – визначення ризиків, оцінка їх допустимого рівня та розробка заходів їх зниження; на п'ятому – реалізація інвестицій в людський капітал за головними напрямками; на шостому – визначається ефективність інвестицій в людський капітал на основі визначення додаткового прибутку та рентабельності; на сьомому – здійснюється контроль, що передбачає оцінку результатів від здійснених інвестицій та формування висновків, водночас поточний контроль необхідно здійснювати на кожному з етапів запропонованого процесу інвестування.

Потрібно зауважити, що будь-який інвестиційний процес має супроводжуватися об'єктивним і достовірним інформаційним забезпеченням управління інвестуванням у людський капітал, тому що є передумовою досягнення запланованих ефектів, оскільки від рівня його об'єктивності залежить правильність прийняття інвестиційного рішення.

Інвестиційний процес людського капіталу передбачає наявність інформаційної бази щодо необхідності здійснення інвестицій в людський капітал на основі діагностики його стану (табл. 1).

Таблиця 1

**Етапи діагностики людського капіталу
в системі інформаційного забезпечення**

Етап	Складові етапу	Держава	Підприємство	Індивід
1. Розробка критеріїв та методів оцінки показників основних складових ЛК	визначення перспективних та необхідних напрямів здійснення інвестицій	освіта, медицина, наука, культура, охорона навколишнього середовища	підвищення кваліфікації, перепідготовка, технічні навички, охорона здоров'я	освіта, виховання медицина, фізичний, культурний та духовний розвиток
	розробка джерел та способів збору інформації стосовно характеристик ЛК	дані демографічного характеру, ринку праці, статистичні дані міжнародних організацій стосовно людського розвитку та охорони здоров'я тощо	дипломи про освіту, медичні довідки, резюме, автобіографії, наукові роботи та публікації тощо	дані освітніх закладів, державні замовлення, статистика ринку праці тощо
2. Збір даних щодо основних складових ЛК	проведення необхідних заходів	перепис населення, статистичні щорічники, статистичні бюлетені стосовно стану сфери освіти, медицини, науки тощо	тестування, опитування, анкетування	визначення особистих уподобань, нахилів, здібностей, талантів
3. Проведення розрахунків	підрахунок необхідних показників	планування державних асигнувань на розвиток ЛК на основі даних попереднього етапу	побудова шкали на основі числового вираження результатів тестування, анкетування, опитування	побудова шкали на основі числового вираження уподобань, нахилів, здібностей, талантів

4. Аналіз отриманих даних	зіставлення отриманих даних з оптимально вибраними показниками	розробка заходів з усунення розбіжностей між оптимальними значеннями всіх показників, що характеризують людський капітал і отриманими в результаті проведеного аналізу
5. Розробка заходів поліпшення розвитку ЛК	вибір на пряму здійснення інвестицій на основі отриманих даних	перехід на другий етап інвестиційного процесу – вибір інвестиційної політики основними суб'єктами

Розроблено автором на основі [3].

Ми вважаємо, процес діагностики людського капіталу має складатися для основних суб'єктів інвестування з послідовних етапів, реалізація яких забезпечує отримання повної інформації стосовно стану та необхідності здійснення інвестицій в людський капітал основними суб'єктами. Водночас завдяки запропонованому діагностичному процесу зменшується вплив суб'єктивного чинника та пов'язаного з ним інвестиційного ризику.

Відповідно до четвертого етапу інвестиційного процесу [1], слід зазначити, що інвестиційна діяльність завжди здійснюється в умовах невизначеності та ризику, що може призвести до повної або часткової втрати інвестованих коштів. Заразом інвестиційні ризики для основних суб'єктів інвестування людського капіталу мають різну природу та видову структуру. Дотримуємося думки, що основні причини інвестиційних ризиків держави при здійсненні інвестицій у людський капітал полягають у:

- невідповідності стану ринку праці та попиту на робочу силу системі державних замовлень у галузі вищої освіти;
- швидкому розвитку НТП і, як наслідок, швидке моральне старіння знань;
- фіктивній інформації стосовно працевлаштування випускників, як наслідок, – збиткове інвестування в результаті відсутності капіталізації отриманих знань;
- низькому рівні медичного забезпечення та фінансування;
- низькому рівні технічного та технологічного оснащення окремих підприємств, що призводить до травматизму та погіршення стану здоров'я.

Водночас держава зобов'язана виконувати всі соціальні гарантії закріплені у нормативно-правовій базі та національних програмах збереження та розвитку демографічного потенціалу.

Головні причини ризиків при здійсненні інвестицій в людський капітал суб'єктами господарювання пов'язані з ймовірністю звільнення працівника, невизначеністю інтелектуальних здібностей та особистої вмотивованості працівників, психоемоційним та фізіологічним станом, прагненням до кар'єрного зростання. Необхідно зазначити, що суб'єкти господарювання як основні споживачі людського капіталу на етапі його реалізації, виступають головним інвестором його подальшого розвитку і водночас змушені збільшувати оплату за нарощений специфічний людський капітал із метою зниження ризиків його втрати.

На наш погляд, причини ризиків при здійсненні інвестицій у людський капітал на індивідуальному рівні відповідають причинам ризиків на рівні держави, однак, мають свої особливості індивідуального характеру, зокрема: недостатній індивідуальний рівень інтелектуального та фізичного розвитку, низький рівень швидкості сприйняття та засвоєння знань, недостатній рівень кваліфікації викладачів, невідповідність обраної спеціальності індивідуальним уподобанням тощо.

Дотримуємося думки, що процес прийняття обґрунтованого рішення про доцільність інвестування здійснюється на рівні суб'єкта господарювання як основного споживача людського капіталу та на рівні індивіда. Водночас найвищий ризик серед головних суб'єктів інвестування має підприємство внаслідок двоїстої природи людського капіталу та неможливості відділення власника людського капіталу – особи від процесу праці – його реалізації [2, с. 17].

Оскільки інвестиції держави в людський капітал здебільшого мають соціальний характер та не передбачають економічних чи інвестиційних ефектів, то не можемо включити їх до процесу управління інвестиційним ризиком. Так, процедура управління ризиком інвестування у людський капітал на мікроекономічному та індивідуальному рівнях повинна мати ієрархічну послідовність (рис.).

У разі ефективного управління ризиками, при здійсненні інвестицій в людський капітал, виникає можливість оцінки інвестиційних процесів формування, використання і відтворення людського капіталу внаслідок встановлення чинників, що впливають на обсяги інвестицій на основі проведення кореляційно-регресійного аналізу. Водночас до складових елементів системи інформаційного забезпечення управління інвестуванням у людський капітал, потрібно включити індикатори, що впливають на обсяги інвестицій в людський капітал, встановлені на основі дослідження основних чинників [1].

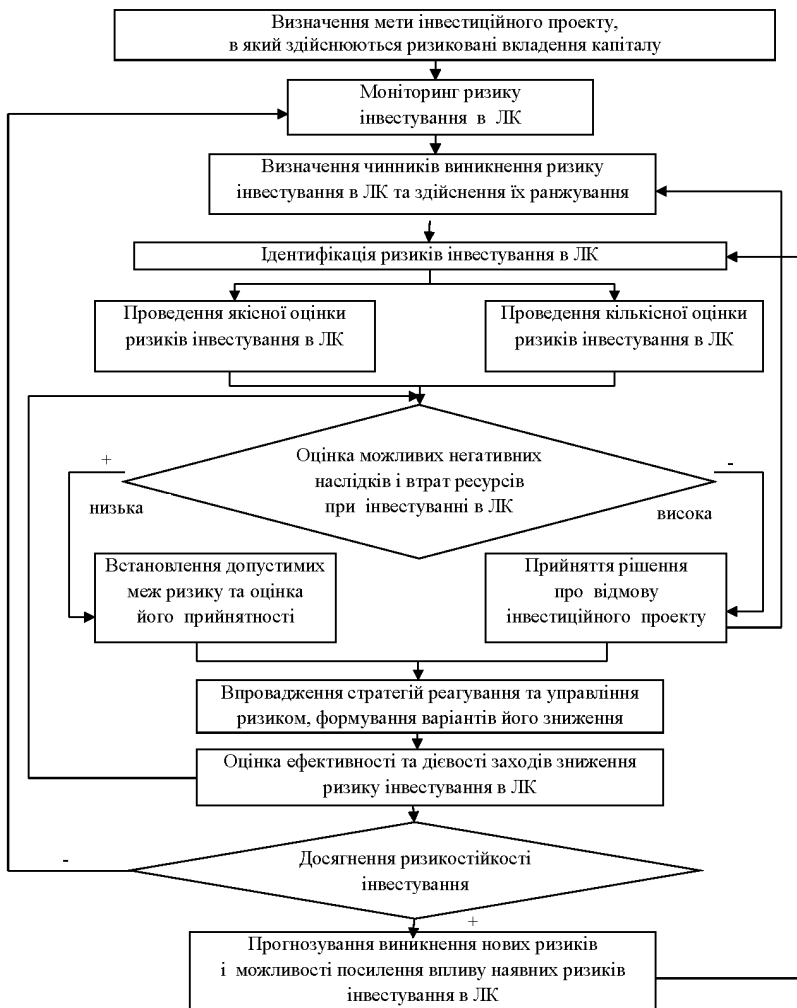

Рис. Блок-схема алгоритму процесу управління ризиками при інвестуванні у людський капітал

Отже, серед індикаторів, які найбільше впливають на прогнозований обсяг інвестицій в людський капітал, доцільно рекомендувати застосування таких:

- чисельність населення;

- чисельність незайнятих громадян, які скористалися послугами держслужби зайнятості;
- чисельність дітей у дошкільних навчальних закладах;
- чисельність учнів у загальноосвітніх навчальних закладах;
- чисельність підготовлених кваліфікованих робітників;
- чисельність студентів у закладах вищої освіти I–II р.а;
- чисельність докторів наук в економіці;
- чисельність середнього медичного персоналу (табл. 2).

Таблиця 2

**Інформаційна база управління інвестуванням
в людський капітал**

№ з/п	Показник	Метод обчислення	Застосування
1	2	3	4
1.	Чисельність населення	Темпи зростання/скорочення або різниця населення між двома контрольними датами аналізованого періоду	Оцінка необхідних обсягів інвестицій у розвиток ЛК на всіх рівнях
2.	Чисельність незайнятих громадян, які скористалися послугами державної служби зайнятості	Темпи зростання /скорочення чисельності незайнятих громадян, які скористалися послугами державної служби зайнятості, між двома контрольними датами аналізованого періоду	Оцінка шансів реалізувати людський потенціал, тобто ефективності використання набутих знань, умінь або не втратити наявний людський капітал унаслідок безробіття
3.	Чисельність дітей у дошкільних навчальних закладах	Співвідношення кількості місць до чисельності претендентів	Оцінка необхідних інвестиційних засобів для формування та нарощення якісних характеристик людського капіталу
4.	Чисельність учнів дошкільних навчальних закладах	Співвідношення кількості місць до чисельності претендентів	
5.	Чисельність студентів у закладах вищої освіти I–II р.а	Співвідношення кількості місць до чисельності претендентів	

6.	Чисельність підготовлених кваліфікованих робітників	Темпи зростання /скорочення чисельності підготовлених кваліфікованих працівників населення між двома контрольними датами аналізованого періоду	Визначення галузевих тенденцій використання людського капіталу та відповідно розвитку індустріального чи інформаційного суспільства
7.	Чисельність докторів наук в економіці	Темпи зростання /скорочення чисельності докторів наук в економіці між двома контрольними датами аналізованого періоду	Оцінка інтелектуалізації економіки на основі розрахунку коефіцієнта інтелектуального розвитку населення [1]
8.	Чисельність середнього медичного персоналу	Темпи зростання /скорочення чисельності середнього медичного персоналу між двома контрольними датами аналізованого періоду	Оцінка необхідних інвестиційних засобів для підтримки і збереження людського капіталу

Індикатори чисельності дітей у дошкільних навчальних закладах, чисельність учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та чисельність студентів у закладах вищої освіти I–II р.а мають характеризуватися переважанням кількості місць над претендентами з метою забезпечення конкуренції та вибору закладу, що надає кращі освітні послуги, а отже забезпечує найліпшу віддачу на інвестовані кошти. Водночас відсутність набору на окремі спеціальності у закладах вищої освіти I–II р.а не повинна слугувати чинником анулювання ліцензії, оскільки такі заходи можуть призвести до руйнації конкурентної системи освіти, її часткової монополізації, що негативно впливатиме на якість системи відтворення.

Чисельність підготовлених кваліфікованих робітників має узгоджуватися з галузевими тенденціями використання людського капіталу відповідно до вимог розвитку інформаційного суспільства та з врахуванням показників структурного і фрикційного безробіття. Індикатор чисельності докторів наук в економіці може слугувати чинником, що визначає рівень інтелектуалізації економіки, її інвестиційної привабливості на основі розробки та впровадження НДДКР, що сприяють підвищенню ефективності економічної діяльності та створюють передумови для розвитку інформаційного суспільства. Індикатор чисельності середнього медичного персоналу, передбачає існування необхід-

ної його кількості для підтримки і збереження людського капіталу та недопущення безробіття, останнє може вказувати на посилення необхідності у спеціалістах вищої кваліфікації, з огляду на впровадження автоматизованих систем діагностики.

Запропонований розрахунок індикаторів (табл. 2) доцільно використовувати як складову аналітичної бази розробки рекомендації для регуляторних органів.

Висновки. Зважаючи на отримані результати, можна спрогнозувати можливі сценарії інвестиційного відтворення людського капіталу в умовах розвитку чинників інформаційного суспільства:

- песимістичний – зважаючи на негативні тенденції у демографічній базі, неефективність системи освіти, науки та медичного забезпечення, відсутність формування системи людського капіталу на інвестиційній основі, відповідної інфраструктури та досконалої нормативно-правової бази, система продовжуватиме деградувати і, як наслідок, знижуватиметься конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість на міжнародному ринку, продовжуватиметься недооцінка людського чинника, що може призвести до втрати значної частини високоякісного людського капіталу внаслідок міграційного перерозподілу на користь країн із кращими умовами досягнення економічних і статусних ефектів, що значно сповільнить перехід до інформаційного суспільства;

- оптимальний – завдяки державному регулюванню та проведенню тимчасових заходів із метою стабілізації системи формування, відтворення та використання людського капіталу, можуть бути подолані короткотермінові негативні явища, ситуація може стабілізуватися, однак реального розвитку людського капіталу та переходу до інформаційного суспільства не відбуватиметься, внаслідок відсутності необхідних інструментів і джерел інвестування, необхідної інфраструктури та ефективного ринку праці;

- оптимістичний – органи регулювання створять необхідні умови для розвитку людського капіталу на основі трансформації інституційної системи, що передбачає зростання соціальної мобільності, реформування медичного забезпечення, дерегулювання сфери освіти, формування інвестиційного сектору розвитку людського капіталу, що забезпечить відхід від витратної моделі людського розвитку до механізму інвестування в людський капітал, який передбачає розбудову інфраструктури інвестиційного відтворення відповідно до глобальних викликів і чинників переходу до інформаційного суспільства, розширення джерел на інструментів інвестування людського капіталу з метою формування високих конкурентоспроможних якостей, що забез-

печать високу віддачу на інвестовані кошти у вигляді досягнення економічних, соціальних, моральних і статусних ефектів.

1. Подра О. П. Інвестування розвитку людського капіталу в системі чинників розвитку інформаційного: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук: 08.00.07. Хмельницький, 2013. 21 с.

2. Ніколайчук В. М. Управління людським капіталом за умов розвитку економіки знань: проблеми теорії та практики: монографія. Хмельницький: ХНУ, 2012. 201 с.

3. Голованова Е. Н. Формирование модели эффективного использования инвестиций в человеческий капитал организации: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук: спец. 08.00.05. М., 2008. 24 с.

Podra O. P. Risk identification of the human capital investment of information society

In article features of investment process of a human capital are researched, its main stages are analyzed. It is established that investment process shall be followed by reliable information support of human capital investment management because it is a base of the planned effects achievement and the correctness of adoption of the investment decision depends on the level of its objectivity.

Investing activity is always performed under the conditions of uncertainty and risk which can lead to complete or partial loss of the invested means. At the same time, investment risks for the main subjects of a human capital investment have the different nature and specific structure. In article the algorithm of risk management process in case of investment into a human capital is developed.

Basic reasons of risks in case of human capital investments implementation by enterprises connected with probability of the worker releases, uncertainty of mental abilities and personal motivation of workers, a psycho emotional and physiologic condition, aspiration to career development.

It should be noted that enterprises as the main consumers of a human capital at a stage of its implementation, act as the main investors of its subsequent development and at the same time forced to increase payment for the augmented specific human capital for the purpose to decrease risks of its loss. The highest risk among the main subjects of investment has the entity as a result of the dual nature of a human capital and impossibility of department of the owner of a human capital – persons from work process – its implementation/

In case of effective risks management during human capital investments implementation, there is a possibility of assessment of investment processes of formation, usage and recreation of a human capital, as a result of establishment of factors which influence the volumes of investment.

Key words: human capital, investment risk management, information society, information support.

Стаття надійшла 11 листопада 2018 р.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ ЗА ВАРТІСНО-ОРІЄНТОВАНИМ ПІДХОДОМ: ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Досліджено сутність інформаційно-аналітичного забезпечення банку. Запропоновано використання якісно нової інформації для забезпечення безпеки комерційного банку шляхом здійснення вартісно-орієнтованих заходів. Рекомендовано запровадження новітньої звітності, яка є доречною з огляду на застарілість підходів фінансового обліку та фінансової звітності.

Ключові слова: інформація, інформаційна діяльність, аналітична діяльність, інформаційно-аналітичне забезпечення банку, інформаційний ресурс, принципи, фінансово-економічна безпека банку, вартісно-орієнтований підхід, звітність банку.

Постановка проблеми. Ефективний розвиток банківської системи є основою економічного розвитку кожної держави, адже це створює умови для розвитку фінансової системи та створення належного конкурентного середовища на фінансовому ринку, забезпечуючи захист інтересів вкладників і клієнтів банків.

Ефективність функціонування системи безпеки комерційного банку значною мірою залежить від її інформаційно-аналітичного забезпечення. XXI століття небезпідставно називають століттям інформаційних технологій. В умовах жорсткої конкурентної боротьби на фінансовому ринку інформаційний ресурс може стати вирішальним фактором для своєчасного виявлення та нейтралізації загроз, а, як наслідок, для забезпечення фінансово-економічної безпеки банку. Своєчасна, доречна, повна, об'єктивна, достовірна інформація – є запорукою прийняття виважених управлінських рішень. Інформаційний простір функціонування банківських установ є значним, часто перенасиченим зайвою, неправдивою інформацією. За таких умов ризик використання неповної або необ'єктивної інформації в разі прийняття управлінських рішень є високим.

Виокремити необхідну інформацію, оцінити наскільки отримана інформація є своєчасною, доречною й об'єктивною можна лише, провівши її обробку та аналіз. Так, питання належного інформаційно-аналітичного забезпечення системи безпеки комерційного банку стає актуальним.

Стан дослідження. Питанням безпеки комерційних банків приділяється все більше уваги і серед науковців, і серед практиків. Суттєвий внесок у вирішення вказаної проблематики зробили О. Барановський, Т. Васильців, З. Живко, Н. Зачосова, М. Зубок, Г. Козаченко, О. Ляшенко, І. Мігус, Є. Олейников тощо. Зокрема, В. М. Фурман та Н. В. Зачосова наголошують, що сучасні учасники банківського сектору та страхового сегмента фінансового ринку зіткнулися з низкою небезпек, що не були характерними для економіки України, які спричинені воєнними діями на Сході країни, політичною кризою та соціальним напруженням. В умовах глобалізації ці небезпеки спричиняють руйнівний вплив на фінансову систему держави, а їх наслідки у перспективі складно навіть передбачити, що актуалізує необхідність ідентифікації загроз економічній безпеці фінансових установ [1, с. 8]. Однак питання інформаційно-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки банку за оцінкою його вартості недостатньо розкриті та потребує і теоретичного, і практичного дослідження.

Мета статті – проаналізувати важливість інформації для діяльності банку, визначити принципи інформаційно-аналітичної діяльності для створення раціонального потоку інформації з метою забезпечення фінансово-економічної безпеки банку. Виокремити основні чинники, що зумовили необхідність внесення змін у систему звітування банку та створення «єдиного звіту».

Виклад основних положень. У роботі [2] під інформаційно-аналітичним забезпеченням безпеки банківської діяльності розуміють вид інформаційно-аналітичного забезпечення, що полягає у збиранні, опрацюванні, зберіганні й наданні необхідної інформації щодо стану безпеки відповідним користувачам. Головною метою інформаційно-аналітичного забезпечення безпеки банківської діяльності є своєчасне виявлення негативних чинників та загроз безпеці банку і забезпечення об'єктивною інформацією прийняття управлінських рішень.

Для створення раціонального потоку інформації з метою забезпечення фінансово-економічної безпеки банки повинні опиратися на певні принципи інформаційно-аналітичної діяльності. Я. В. Жарій [3] та І. П. Отенко [4] виокремили такі принципи інформаційно-аналітичної діяльності:

- уніфікованості – припускає те, що аналітики мають прагнути до того, щоб проектні рішення, які ними пропонуються, підходили до якомога ширшого кола завдань, які вирішуються;
- активності – проведення інформаційно-аналітичної діяльності і видача її результатів незалежно від конкретних запитів користувачів з елементами прогнозування;

- обґрунтованості – отримання аргументованих результатів аналітичної роботи з використанням сучасних досягнень науки, ефективних інформаційно-аналітичних технологій тощо;

- гнучкості – можливість швидкої адаптації до змін суспільно політичних обставин без модифікації структури методів і засобів реалізації аналітичної роботи;

- системності, що припускає встановлення порядку функціонування всієї системи аналітичної інформації загалом і її динамічних тенденцій;

- принцип вирішення нових завдань, що дає змогу виявляти й вирішувати нові завдання, які ставляться перед підприємством з огляду на ускладнення зовнішнього середовища;

- принцип першого керівника, що заснований на безпосередньому керівництві аналітичною роботою на підприємстві першим керівником із огляду на те припущення, що він буде постійно спрямовувати аналітичний відділ на вирішення нових більш складних завдань і намагатися вивести підприємство на провідні позиції в конкурентному середовищі;

- принцип розвитку – розроблений комплекс вирішення аналітичних завдань, який має створюватися з урахуванням можливості поповнення й постійної актуалізації без порушення його функціонування;

- принцип сумісності – при створенні системи мають бути реалізовані інформаційні інтерфейси, завдяки яким вона може взаємодіяти з іншими системами відповідно до встановлених правил;

- принцип стандартизації, що припускає те, що під час створення аналітичних комплексів повинні бути раціонально застосовані типові уніфіковані й стандартизовані елементи, проектні рішення, пакети прикладних програм, зокрема такі, які дають змогу створювати економіко-математичні моделі;

- принцип ефективності полягає у досягненні раціонального співвідношення між витратами й цільовими ефектами, включаючи кінцеві результати автоматизації;

- принцип єдиної інформаційної бази, що припускає те, що вихідна інформація один раз вводилась у систему й могла бути використана багаторазово [4; 5].

У роботі [2] зазначається, що інформаційно-аналітичне забезпечення безпеки комерційного банку має ґрунтуватися на таких принципах: достовірність інформації, вичерпність інформації, зіставність інформації, оперативність отримання інформації, ефективність інформації, зручність інформації, доцільності (рис.).

Принцип

Зміст принципу

Достовірність інформації	Інформація має відображати реальні процеси та показники, що мають місце у банку та зовнішньому середовищі
Вичерпність інформації	Для отримання достовірних висновків необхідно, щоб інформація була повною, а не частковою
Зіставність інформації	Інформація з різних джерел щодо одного й того ж самого процесу чи явища має бути ідентичною
Оперативність отримання інформації	Інформація має цінність тільки якщо актуальна
Ефективність інформації	Інформаційно-аналітичне опрацювання інформації має бути доцільним, тобто ефект від такого опрацювання має перевищувати витрати на її здійснення
Зручність інформації	Інформація має бути подана у зручному для користувача вигляді
Доцільність інформації	Інформація має бути корисною, тобто необхідною для здійснення аналітичних розрахунків не переобтяжувати

Рис. Принципи побудови інформаційно-аналітичного забезпечення безпеки комерційного банку

Складено автором за матеріалами [6].

Інформаційно-аналітичне забезпечення безпеки комерційного банку – інформаційне забезпечення, яке поєднує в собі, з одного боку, інформаційну роботу тобто шляхи, засоби та методи збору необхідної інформації, а з іншого – аналітичну роботу, яка включає форми та методи аналізу й обробки інформації, що забезпечує об’єктивне оцінювання ситуації і прийняття виваженого управлінського рішення. Зі зазначеного випливає, що інформаційно-аналітичне забезпечення безпеки комерційного банку складається з двох частин – інформаційної та аналітичної.

Інформаційна діяльність – це діяльність служби безпеки банку, що полягає в пошуку, збиранні, зберіганні, поширенні інформації (перший етап інформаційно-аналітичного забезпечення).

Аналітична діяльність – діяльність, що полягає в узагальненні, класифікації інформації, її аналізі й перетворенні, розробці висновків, пропозицій, рекомендацій і прогнозів.

Головна мета інформаційно-аналітичного забезпечення системи безпеки комерційного банку полягає у вирішенні інформаційно-аналітичними засобами проблем захисту від загроз, що знижують вартість банку, та у завчасному викритті й попередженні про причини та умови, що можуть сприяти виникненню ранніх ознак таких загроз.

Формування інформаційно-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки передбачає чітке визначення напрямів, заходів і засобів збору, обробки, використання, зберігання, підтримки в належному стані фінансово-економічної інформації, використання якої сприятиме підвищенню вартості банку. З огляду на це значної уваги при формуванні інформаційно-аналітичного забезпечення фінансово-економічної безпеки банківської установи потребує процес організації інформаційно-аналітичної роботи в банках. Інформаційно-аналітична робота – це комплекс заходів, які проводяться підрозділами служби безпеки підприємства з метою збору та обробки необхідних відомостей з низки питань та на підставі проведеної роботи – розробки інформаційних (інформаційно-аналітичних) документів для керівництва підприємства [7]. Головними елементами інформаційно-аналітичної роботи Є. В. Позднишев визначив такі:

- збір та пошук інформації;
- попереднє вивчення, інформаційно-аналітична обробка, формулювання висновків, облік;
- підготовка інформаційних (інформаційно-аналітичних) документів [7].

Інформаційно-аналітична робота банку зі забезпечення безпеки шляхом управління його вартістю – це комплекс заходів, які здійс-

нює відділ безпеки банку з метою збору та опрацювання інформації про діяльність банку, його вартість і стан безпеки та розробка інформаційно-аналітичних документів для керівництва банку.

Організація та управління інформаційно-аналітичним забезпеченням безпеки банку проводиться службою безпеки. Організація інформаційно-аналітичної роботи включає:

- визначення сфер та об'єктів інформаційної уваги банку;
- визначення мети і завдань інформаційно-аналітичної роботи;
- підбір (підготовку) сил і засобів для проведення заходів інформаційно-аналітичної роботи;
- планування роботи;
- визначення і постановку завдань виконавцям;
- забезпечення заходів інформаційно-аналітичної роботи;
- контроль діяльності сил і засобів, залучених до виконання завдань інформаційно-аналітичної роботи [6, с. 150].

Інформаційно-аналітичне забезпечення формується відповідно до потреб конкретного банку, залежно від умов його функціонування та можливих загроз. Джерела інформації доцільно розділити на зовнішні та внутрішні.

Отримання інформації зі зовнішніх джерел здійснюється через певні канали. М. І. Зубок пропонує таке групування зовнішніх каналів отримання інформації:

1. Інформаційний канал «ТЕКСТ» – загальні публікації, спеціальні публікації, бази даних. Характеристика каналу: наявність великих обсягів «свіжої», але не зовсім об'єктивної інформації. Місткість каналу – 40–60% необхідної інформації.

2. Інформаційний канал «БАНК, ФІРМА» – персонал, клієнти, партнери. Характеристика каналу: технологічна, ділова інформація, інформація про окремих суб'єктів та окремі події, приблизно об'єктивна. Місткість каналу – 30–40% необхідної інформації.

3. Інформаційний канал «КОНСУЛЬТАНТ» – нормативні документи, експерти, радники, консультанти, органи управління, політичні та громадські організації. Характеристика каналу: достовірна інформація. Місткість каналу – 10–15% необхідної інформації.

4. Інформаційний канал «БЕСІДА» – всі види ділового спілкування: конференції, семінари, переговори, зустрічі, презентації, виставки, наради. Характеристика каналу: достовірна інформація на перспективу. Місткість каналу – 5% необхідної інформації.

5. Інформаційний канал «ДЖОКЕР» (випадок) – випадкова інформація. Місткість каналу 0–100% необхідної інформації [6, с. 152].

Внутрішні джерела інформації формуються із використанням автоматизованої банківської системи, яка складається з таких підсистем [2]:

- операційний день банку (ОДБ);
- управління кредитними ресурсами банку;
- управління валютними операціями;
- управління депозитами;
- управління цінними паперами;
- управління касою;
- внутрішньобанківський облік;
- управління розрахунками із використанням пластикових карток;
- звітність банку;
- аналіз діяльності банку.

Забезпечення безпеки банку, шляхом управління його вартістю ґрунтується на використанні інформації зовнішнього та внутрішнього середовища. Зовнішня інформація охоплює дані щодо стану, динаміки та прогнозу розвитку вітчизняного та світового банківського сектору, індикаторів грошово-кредитної політики, стану та перспектив розвитку фінансових ринків тощо. Внутрішня інформація – дані про обсяги кредитних і депозитних операцій, вартість капіталу банку, грошові потоки, фінансові результати.

Забезпечення безпеки комерційного банку шляхом здійснення вартісно-орієнтованих заходів вимагає використання якісно нової інформації. Для цього банки мають використовувати спеціальну звітність про вартість.

Запровадження новітньої звітності є доречним з огляду на застарілість підходів фінансового обліку та фінансової звітності. Методика побудови фінансової звітності не дає керівництву повної та адекватної інформації для управління вартістю банку.

Основними чинниками, що зумовили необхідність внесення змін у систему звітування банків, є такі:

- 1) потреба в оприлюдненні інформації про ефективність корпоративного управління з метою збалансування інтересів внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів (зацікавлених осіб);
- 2) упровадження новітніх підходів до відображення інформації щодо генерування вартості банком у довгостроковому періоді дає змогу знижувати інформаційні ризики та підвищувати корпоративну успішність;
- 3) неврахування таких нематеріальних активів як людський капітал, бренд, репутація, креативність.

Указані чинники актуалізують необхідність складання банками вартісно-орієнтованої звітності. Дослідники проблем управління вартістю банку пропонують запровадження вартісно-орієнтованої звітності (Integrated Value Reporting – IVR) за принципом єдиного звіту [7, с. 311]. Цей підхід передбачає запровадження системи звітності про вартість за чотирма модулями:

1. Обов'язкова фінансова звітність та інші її форми, що оприлюднюються на вимогу регулятора. Фінансова звітність ґрунтується на традиційних підходах до фінансового обліку згідно з НП(с)БО та М(С)БО.

2. Додаткова інформація або звіт про досягнуті показники даної вартості згідно з моделлю виміру вартості – EVA, CVA, DCF – model. У цьому модулі пропонується долучати інформацію, що може бути виміряна й оцінена в грошовому виразі.

3. Додаткова інформація, яка надає дані про оцінку ринком стратегії банку. Цей блок має містити відомості щодо динаміки показників, обраних для оцінки, та аналогічних показників конкурентів.

4. Інформація, яка надає відомості про стратегічні конкурентні переваги компанії.

Висновки. Запропонований підхід «єдиного звіту» розширює коло показників, які доцільно використовувати для оцінки рівня безпеки банку, відслідковувати їх динаміку та визначати вплив загроз на них. Розширення фінансової звітності спрощує отримання додаткової інформації для оцінки рівня фінансово-економічної безпеки. Така система інформаційного забезпечення має бути основою для зміни оціночних показників, здійснення моніторингу інформації і коригувати стратегію забезпечення фінансово-економічної безпеки.

---

1. Фурман В. М., Зачосова Н. В. Сучасні загрози економічній безпеці вітчизняних фінансових установ (на прикладі банківських установ і страхових компаній). *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 16. С. 7–11.

2. Отенко І. П., Мішин О. Ю., Мішина С. В. Організація та управління фінансово-економічною безпекою банківських установ: навч. посібник. Х.: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 240 с.

3. Жарій Я. В., Сидоренко І. В. Система фінансово-інформаційної безпеки банків України: проблеми та перспективи розвитку. *Концептуальні засади формування фінансово-економічної безпеки*: колективна монографія / за заг. ред. С. М. Шкарлета. Ніжин: ФОП Лук'яненко В. В.; ТПК «Орхідея», 2015. С. 240–256.

4. Отенко І. П., Іващенко Г. А., Воронков Д. К. Економічна безпека підприємства: навч. посібник. Х.: ХНЕУ, 2012. 256 с.

5. Кузіна Р. В. Транспарентність корпоративної звітності як основа її формування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2015. № 12. С. 193–197.

6. Зубок М. І. Безпека банківської діяльності: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2002. 190 с.

7. Позднишев Є. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення безпеки підприємництва (методи та їх застосування): навч. посібник. Кн. 1. К.: Видавець Позднишев, 2007. 76 с.

8. Управління вартістю банку: монографія / Н. П. Шульга та ін.; за ред. Н. П. Шульги; Міністерство освіти і науки України, Київський національний торговельно-економічний університет. К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2013. 391 с.

Rodchenko S. S. Supporting the security system of commercial bank for a qualified-practiced approach: informatio-analytical aspect

In the article the essence of information and analytical support of the bank is explored, the use of qualitatively new information for ensuring the safety of a commercial bank through cost-oriented measures is proposed.

It is noted that the formation of informational and analytical support of financial and economic security of the bank provides for a clear definition of the directions, measures and means of collection, processing, use, storage, and maintaining the financial and economic information in a proper condition, the use of which will increase the cost of the bank. In connection with this, special attention during the formation of information and analytical provision of financial and economic security of the banking institution requires the process of organizing information and analytical work in the bank.

The security of the bank, by managing its value, is based on the use of external and internal information. External information includes data on the state, dynamics and forecasts of the development of the domestic and world banking sector, monetary and monetary policy indicators, the state and prospects for the development of financial markets, and so on. Internal information – data on the volume of credit and deposit operations, the value of bank capital, cash flows, financial results.

Ensuring the safety of the commercial bank through cost-oriented measures requires the use of qualitatively new information. For this, banks should use special cost reporting. The introduction of up-to-date reporting is appropriate given the outdated financial accounting and financial reporting approaches. The methodology for constructing financial statements does not provide management with complete and adequate information to manage the value of the bank.

The introduction of up-to-date reporting, which is appropriate in view of outdated financial accounting and financial reporting approaches, is proposed.

Key words: *information, information activity, analytical activity, information and analytical support of the bank, information resource, principles, financial and economic security of the bank, cost-oriented approach, bank reporting.*

Стаття надійшла 11 листопада 2018 р.

СИТУАЦІЙНІ ЧИННИКИ ТА ОЗНАКИ ЗМІНИ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СТРУКТУР МЕНЕДЖМЕНТУ

Досліджено теоретичні проектування організаційних змін структур управління. Проведено оцінку стану діяльності ТОВ «Пома». Обґрунтовано напрями організаційних змін із огляду на перехід на співпрацю з юридичними та фізичними особами, скорочення обсягів діяльності.

Удосконалено методичний підхід до ситуаційних чинників формування організаційних структур (технології, середовище, розмір товариства, стратегічний вибір товариства) і їхніх основних ознак: комплексність, діапазон управління (охоплення контролем, норма керованості), структуризація (департаменталізація), повноваження, формалізація. Зроблено відповідні висновки та внесені пропозиції щодо поліпшення системи менеджменту товариства.

Ключові слова: організаційна структура управління, менеджмент змін, менеджмент, стимулювання.

Постановка проблеми. На основі ситуаційного підходу в менеджменті обґрунтовано необхідність побудови управлінських і виконавчих підсистем товариства з врахуванням впливу чинників. Врахування ситуаційних чинників при побудові організаційної структури товариства пов'язано з:

I. Швидкими темпами зміни зовнішнього середовища функціонування товариства: політичної та нестабільної загрози функціонування, конкурентного середовища на ринку; характеру споживання; постачання, пов'язані зі зміною вимог до якості сировини, її ціни, умов постачання; відносин із засобами масової інформації та із громадськими організаціями; відносин з державними установами; на ринку праці; у відносинах з фінансовими та ІТ установами.

II. Зміни внутрішнього середовища, не пов'язані зі змістом організаційних рішень: ріст професіоналізму працівників і, як наслідок, вимога делегування їм більше організаційних повноважень; ріст вимог працівників до умов праці, зарплати, змісту корпоративної культури; зміна неформальних відносин в організації, що може і позитивно, і негативно вплинути на результати діяльності товариства.

Стан дослідження. Проблематику змін та поліпшення оргструктур досліджували Б. М. Герасимов, І. В. Жалінська, О. Є. Кузьмін, Т. С. Овчаренко, Г. В. Осовська, О. Л. Фішук, Ф. І. Хміль [1–5],

а також в іноземній економічній літературі автори: С. Berry, М. Gort, В. Гагарський, Б. Мильнер [6; 7].

Актуальність розгляду обраної теми обумовлена: необхідністю вкладання діяльності одного товариства чи групи товариств у межі певної внутрішньої чи договірної структури; зміною умов функціонування товариств і необхідністю формування нових структур, в межах яких відбувалися б усі організаційні процеси; необхідністю врахування переорієнтації структури товариства від забезпечення успішного протікання внутрішньоорганізаційних процесів, до налагодження ефективних взаємозв'язків із різними агентами ринку (споживачами, постачальниками, дистриб'юторами, конкурентами).

Метою статті є розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення організаційної структури досліджуваного об'єкта. Для досягнення вказаної мети необхідно здійснити низку завдань: виявити і розкрити суть основних структуроутворювальних елементів організації і ситуаційних чинників; оцінити структурні елементи ТОВ «Пома», ситуаційні чинники впливу на формування його організаційної структури, її форму; запропонувати ТОВ «Пома» вдосконалену форму його структури, шляхом мінімізації впливу на товариство виявлених проблем.

Виклад основних положень. Товариство з обмеженою відповідальністю «Пома» створене 2008 року з метою торгівлі швейним обладнанням, здійснення розробки, організування виробництва, реалізації швейних виробів. Нами проаналізовано вплив наступних ситуаційних чинників на побудову організаційної структури: технології, середовища, життєвого циклу існування товариства, його розміру, стратегічного вибору товариства в умовах політичної та економічної кризи.

Насамперед визначимо вплив технології на побудову організаційної структури ТОВ «Пома». Технологія – сукупність послідовних, паралельних у просторі та часі робіт, результатом сукупного застосування яких є продукт. ТОВ «Пома» не займається самостійною виробничою діяльністю останні шість років, результатом його діяльності є управлінський вплив, що за допомогою системи договорів з іншими юридичними та фізичними особами перетворюється на кінцевий продукт. Спробуємо послідовно описати технологію управлінської діяльності ТОВ «Пома» і сукупність договорів на основі яких вона набуває фізичних якостей. Розробка групою дизайнерів колекцій одягу (на основі договорів найму групи дизайнерів, що укладає ТОВ «Пома» в особі його креативного директора). Перевірка розробок на їх придатність для практичного використання споживачами, що здійснюється експериментальною лабораторією ТОВ «Пома». Купівля тканин для

виробництва одягу (здійснюється на основі договорів купівлі-продажу між ТОВ «Пома» в особі начальника виробництва й іноземними виробниками, продавцями тканин). Пошиття моделей одягу (реалізується на основі договору підяду на виробництво між ТОВ «Пома» в особі начальника виробництва і виробниками одягу). Продаж одягу (на основі договорів консигнації на продаж продукції і договору комерційної концесії (франчайзингу), що укладаються між ТОВ «Пома» в особі начальника відділу маркетингу й іншими юридичними особами, що виконують функції реалізаторів). Купівля швейного обладнання (на основі договорів купівлі-продажу між ТОВ «Пома» і гуртовими продавцями швейного обладнання).

Під рутинністю технології ТОВ «Пома» потрібно розуміти частоту повторюваності виконання однакових робіт виконавчим персоналом і рівень запрограмованості дій управлінського персоналу у внутрішньоорганізаційних документах. Отже, що більша частота повторюваності однотипних робіт виконавчим персоналом, і вищий рівень запрограмованості усіх можливих управлінських ситуацій керуючого персоналу, то вищий рівень рутинності технології ТОВ «Пома». З'ясуємо рівень рутинності технології ТОВ «Пома» через опис рівня рутинності виконання операцій у різних відділах ТОВ «Пома». Рутинність технології у відділі розробок моделей одягу є низькою. Майже відсутні формальні приписи в діяльності. В основі дизайнерської активності є творчий пошук майстра, який не можливо регламентувати на організаційному рівні. Формальні обмеження лише стосуються: 1) термінів початку і завершення розробки моделей одягу; цінові обмеження при виборі тканин; 3) орієнтації на відповідний сегмент споживачів.

Наслідком низької рутинності технології в цьому відділі є такі вимоги до організаційної структури: низька формалізованість, децентралізація, горизонтальність організаційної структури, обмежена кількість рівнів ієрархії, низький рівень спеціалізації. Отже, рівень рутинності технології цього відділу вимагає адаптивної форми організаційної структури [1, с. 73]. Основне функціональне завдання відділу розвитку – це пошук партнерів для створення нових ФОП-замовників і організація їх діяльності. Цей відділ має справу не стільки з внутрішньоорганізаційним оточенням, скільки зі зовнішнім середовищем. Оскільки зовнішнє середовище організації є динамічне, то для цього відділу характерний середній, а не низький рівень рутинності технологій, що вимагає таких характеристик структури: середній рівень формалізації діяльності; помірна децентралізація при прийнятті управлінських рішень; обмежена кількість рівнів ієрархії; середній рівень спеціалізації діяльності.

Технологія впливає на рівні рутинності нижче середнього рівня рутинності технологій, які мають зовнішньо орієнтовані відділи (маркетингу, розробки моделей одягу, постачання, виробництва, розвитку), а внутрішньо орієнтовані відділи (складське господарство, бухгалтерія, експериментальна лабораторія) – рівень рутинності технологій вище середнього. Визначимо рівень рутинності технологій у ТОВ «Пома». Для цього необхідно застосувати систему ваг для відділів, яка вказує на значущість внеску рівня рутинності технології кожного відділу в загальний рівень рутинності технологій ТОВ «Пома». У випадку однакового внеску кожного відділу в загальний показник рутинності технології ТОВ «Пома», вагомість кожного відділу загалом становила $6 - 0,125$.

На основі експертного опитування трьох працівників ТОВ «Пома» отримано таку систему вагомості: відділ маркетингу – 0,2 у загальному результаті; відділ розвитку – 0,25; відділ постачання – 0,1; відділ розробки моделей одягу – 0,2; відділ виробництва – 0,1; експериментальна лабораторія – 0,08; бухгалтерія – 0,04; складське господарство – 0,03.

Рівень рутинності технології маркетингового відділу – нижчий середнього. Це пов'язано зі зовнішньою орієнтацією діяльності відділу. Середовище функціонування бізнесу – гнучке, динамічне, а це диктує відповідні вимоги до технології, що застосовується у відділі. Ця технологія вимагає таких самих характеристик організаційної структури, як і технологія відділу розробки моделей одягу. Рівень рутинності технології відділу постачання – середній. Відділ орієнтований на пошук, купівлю необхідних тканин у різних країнах світу. Загальний динамізм зовнішнього середовища функціонування бізнесу вимагає саме такого рівня рутинності технології, що накладає відповідні вимоги на організаційну структуру ТОВ «Пома».

На базі системи ваг внеску рівня рутинності технології кожного відділу ТОВ «Пома» знайдемо загальний рівень рутинності технологій.

$$PPT_3 = \sum PPT_{kv} * BK_{Vuzr} \quad (1)$$

де PPT_3 – загальний рівень рутинності технологій; PPT_{kv} – рівень рутинності технологій кожного відділу; BK_{Vuzr} – вагу кожного відділу в загальному результаті [4].

На основі цієї формули знайдемо загальний рівень рутинності технологій ТОВ «Пома».

$$PPT_3 = 0,04 * 7 + 0,03 * 7 + 0,08 * 6 + 0,1 * 4 + 0,1 * 4 + 0,2 * 2 + 0,25 * 4 + 0,2 * 3 = 0,28 + 0,21 + 0,48 + 0,4 + 0,4 + 1 + 0,6 = 3,77$$

За результатами розрахунків для ТОВ «Пома» характерний нижче середнього рівень рутинності технологій. Це вимагає таких ознак організаційної структури: 1. Помірного рівня формалізації організаційної діяльності. 2. Не більше двох рівнів управлінської ієрархії. 3. Середнього рівня децентралізації при прийнятті управлінських рішень. 4. Більшого тяжіння до формування горизонтальних, аніж до вертикальних організаційних структур. 5. Середнього рівня спеціалізації діяльності.

Середовище функціонування ТОВ «Пома» впливає на побудову організаційної структури через дві його ознаки [6, с. 103]: 1. Рівень змінності середовища в часі вимірюється через визначення частоти змін в оточенні товариства, а саме: конкурентному; споживчому; ресурсному; законодавчому середовищі; 2. Ступінь складності середовища.

Що частіші зміни у цих середовищах, то динамічніше середовище функціонування товариства, а отже і менший можливий часовий горизонт прогнозування його діяльності. Визначимо рівень змінності середовища ТОВ «Пома» через ідентифікацію рівня змінності середовища з яким має справу кожен відділ. Відділ маркетингу діє в споживчому та конкурентному середовищах. Конкурентне середовище зазнає змін із огляду на: появу нових конкурентів; посилення (послаблення) позиції на ринку конкурентів; вихід з ринку окремих конкурентів; зміну характеру конкуренції.

Споживче середовище зазнає змін через зміну: смаків, уподобань, пріоритетів споживачів; вимог споживачів до товару; конкурентного середовища. Як бачимо відділ маркетингу діє в змішаному середовищі, що впливає на організаційну структуру ТОВ «Пома». Відділ постачання діє в середовищі ресурсного забезпечення діяльності, а саме постачання тканин для виробництва одягу.

Змінність середовища функціонування відділу пов'язана зі змінами: постачальників; вимог до постачальників; умов, цін постачання. Відділ розвитку діє в середовищі пошуку нових партнерів для бізнесу і середовищі організації діяльності нових ФОП-замовників мережі. Змінність середовища функціонування відділу пов'язана зі змінами вимог партнерів до умов договірної співпраці; зміною позицій на нестабільному ринку. Отже, середовище діяльності цього відділу також динамічне. Виробничий відділ діє в середовищі організації виробництва одягу ТОВ «Пома» на основі договорів із товариствами легкої промисловості України. Середовище функціонування відділу змінюється через зміну вимог ТОВ «Пома» до якості готових виробів та зміну вимог до виробників готового одягу. На основі вищенаведених даних можна стверджувати, що ТОВ «Пома» діє в динамічних, гнучких умовах.

Другою характеристикою середовища, що впливає на побудову організаційної структури є його складність. Ступінь складності середовища залежить від:

1. Міри непрогнозованості середовища (що більша частота стикування з непередбачуваними ситуаціями, то вищий ступінь складності середовища).

2. Рівня вимогливості споживачів до товару (що вимогливіші споживачі, то складніше споживче середовище функціонування товариства).

3. Рівня вимогливості фінансових установ, держави до організації взаємовідносин із ними.

4. Складності конкурентного середовища товариства.

Для кожного відділу ТОВ «Пома» характерний власний рівень складності середовища функціонування. Найвищий рівень складності середовища притаманний відділу маркетингу, найнижчий рівень складності середовища – бухгалтерії, складському господарству.

Характер середовища існування висуває такі вимоги до побудови структури [3, с. 103]: вищий ступінь децентралізації у відділах, з більшою складністю, змінністю середовища функціонування; більша централізація, формалізація у відділах з простим, стабільним середовищем функціонування; більша кількість відділів в організаціях зі складним середовищем існування; що складніше, змінне середовище, то ширший спектр розмаїтих реакцій організації на зміну в зовнішньому середовищі; зі зростанням невизначеності оточення в якому здійснює свою діяльність організація, посилюється важливість інтеграції і координації, як засобу забезпечення належного рівня єдності товариства; потреба командної роботи в умовах невизначеності середовища зростає; наслідком складності, динамічності середовища є зростання важливості стратегічного планування в організації, необхідності зосередження уваги вищого керівництва саме на цій діяльності, а не оперативному керівництві.

Враховуючи основні характеристики середовища функціонування ТОВ «Пома», можна стверджувати, що найменш формалізованим, централізованим, найбільш адаптивним, гнучким стосовно зовнішнього має бути відділ маркетингу і постачання. Високо формалізованими, стабільними мають бути бухгалтерія, складське господарство й експериментальна лабораторія.

Дослідимо життєвий цикл існування ТОВ «Пома». Відомо, що на кожному етапі життєвого циклу товариства організаційна структура має різний вигляд і володіє відмінними ознаками. Розглянемо еволюцію організаційної структури ТОВ «Пома» відповідно до етапів життєвого циклу.

Зміна організаційної структури ТОВ «Пома» і життєвий цикл

Етап життєвого циклу	Підетап життєвого циклу	Характеристика організаційної структури
Створення	—	— наявність лише окремих посад; — відсутність відділів; — наявність одного ієрархічного рівня (генеральний директор) управління; — високий ступінь міжпосадової інтеграції, організаційної координації; — командна робота; — відсутність чіткого розподілу між посадами, обов'язками і відповідальністю.
Розвиток	Раннього розвитку	— поява додаткових посад в організації; — початки формування відділів в організації; — через обмежені можливості горизонтального спілкування зі збільшенням кількості посад, необхідність чіткого розподілу обов'язків і відповідальності через систему посадових інструкцій працівників; — формування другого рівня управлінської ієрархії (керівники відділів); — зміна акценту від командної до міжвіддільної роботи;
Розвиток	Наступного розвитку	— поява додаткових відділів (відділу маркетингу, експериментальної лабораторії, додаткових посад); — створення надійної системи підпорядкування в організації; — перехід до проект-менеджменту, як засобу виконання тимчасових замовлень на виготовлення спеціального одягу; — поглиблення горизонтального поділу праці; — децентралізація прийняття рішень, як спосіб зменшення навантаження на керівника першого рівня.

На етапі життєвого циклу ТОВ «Пома» «Створення» було закладено початки формування її організаційної структури, а саме умовно розділено обов'язки між працівниками, організовано командну роботу під керівництвом генерального директора.

На наступному етапі життєвого циклу ТОВ «Пома» «Розвиток» виникла необхідність чіткого розмежування обов'язків і повноважень між працівниками і відділами, тому розроблені посадові інструкції для працівників товариства та штабні розписи для відділів. Формалізація знизила рівень внутрішньоорганізаційного хаосу при розподілі функціональних обов'язків. Для ТОВ «Пома» також характерно застосування засобів проект-менеджменту в додаткових сферах діяльності (розробка спецодягу). Нині ТОВ «Пома» знаходиться на етапі життєвого циклу «Розвиток», для якого характерна зміна цілей, глибша спеціалізація та диверсифікація сфер діяльності. Зі зміною стратегічних орієнтирів існування ТОВ «Пома» змінюватиметься і його організаційна структура.

Проаналізуємо розміри ТОВ «Пома». Відомо, що зі зміною розміру товариства (кількості працівників, що зайняті на товаристві) видозмінюються основні ознаки організаційної структури [2, с. 220]. ТОВ «Пома» було малим торговим товариством, а далі – середнім товариством. Прослідкуємо зміну організаційної структури ТОВ «Пома» зі зміною його розмірів.

Розглянемо зазначені характеристики детальніше.

Низький рівень спеціалізації робіт пов'язаний з наявністю обмеженої кількості працівників в організації, як наслідок, кожен працівник виконує невелику кількість розмаїтих робіт, ніж би здійснював за умови наявності більшої кількості працівників і глибшого горизонтального поділу праці.

При відсутності відділів в організації і наявності кількох працівників, один ієрархічний управлінський рівень є достатнім для здійснення повноцінного менеджменту в організації. Оскільки керівник ТОВ «Пома» управляв не великою кількістю працівників і малі організації мають обмежений діапазон завдань, то він може самостійно приймати усі рішення.

Потреби у формалізації не має через те, що розподіл завдань в організації вирішується шляхом налагодження ефективних горизонтальних взаємозв'язків і отримання вказівок від керівника товариства, що не можливо в умовах великого товариства. Оскільки існував лише один рівень управлінської ієрархії, працівники перебувають на одному горизонтальному організаційному рівні, то кількість усіх можливих взаємозв'язків між працівниками більша, ніж загальна кількість конта-

ктів між працівниками і керівником, тому горизонтальні зв'язки переважали над вертикальними. Низький рівень формалізації організаційної діяльності, плоска організаційна структура, пріоритет горизонтальних над вертикальними взаємозв'язками сприяють гнучкості, адаптивності організації до зовнішніх, внутрішніх змін.

Основні характеристики організаційної структури ТОВ «Пома»:

1. Середній рівень спеціалізації робіт.
2. Два вертикальні рівні управлінської ієрархії.
3. Глибший географічний поділ праці.
4. Вищий рівень децентралізації управлінських рішень.
5. Середній рівень формалізації управлінської та виконавчої

праці.

6. Помірні адаптивні характеристики організаційної структури.

Ці характеристики необхідно розглянути детальніше. Збільшення кількості працівників в організації і необхідність розподілу їх між відділами підвищує спеціалізацію робіт в організації. Розширення масштабів діяльності вимагало наявності в організації більшої кількості працівників із однієї функціональної сфери та об'єднання їх у відділи під керівництвом функціонального менеджера.

Сукупність усіх функціональних керівників сформувало другий рівень управлінської ієрархії. Зі збільшенням загальної кількості ФОП-замовників географічний поділ праці поглиблювався. Потреба в децентралізації виникла через неможливість вищого керівництва самостійно вирішувати проблеми середнього розміру. Частину повноважень з управління організацією делеговано керівникам нижчого рівня.

Формалізація ТОВ «Пома» застосовується як засіб визначення основних сфер і напрямів діяльності посадових осіб і відділів, а не як спосіб деталізації виконання ними їх функціональних обов'язків. Застосування окремих структурних засобів, забезпечення внутрішньої ефективності організації знижує адаптивні характеристики. Отже, ми розглянули вплив розміру ТОВ «Пома» на його організаційну структуру. Розглянемо, як вплинув вибір однієї зі загальних, загально конкурентних стратегій [6, с. 127] на вигляд організаційної структури.

Стратегія спорідненої диференціації призводить до зростання значення діяльності проектних груп у межах ТОВ «Пома», за допомогою яких здійснюється диверсифікація. Стратегія зростання на основі виходу на міжнародні ринки приведе до перетворення організаційної структури на дивізіональну за територіальним принципом розмежування діяльності. Крім цього, ТОВ «Пома» керується у своїй діяльності конкурентною стратегією фокусування, яка означає [7, с. 36]: орієнтація на специфічний сегмент споживачів (активну, амбітну особу ві-

ком від 18 до 55 років); зосередження на кращому задоволенні запитів споживачів на цьому сегменті ринку, ніж конкуренти; забезпечення досягнення нижчих цін на сегменті ринку, що обслуговується.

У результаті аналізу й оцінки внутрішньої організаційної структури ТОВ «Пома» у другому розділі диплому виявлено такі її недоліки: надмірний діапазон управління керівника вищого рівня (генерального директора); неправильне підпорядкування керівників проєктів; надмірна кількість відділів (надлишкова горизонтальна диференціація робіт).

Спочатку запропонуємо відокремити від інших проблем варіанти вирішення кожної проблеми, а потім розглянемо комплексний спосіб вирішення усіх проблем. Такий недолік внутрішньої організаційної структури ТОВ «Пома», як надмірний діапазон управління генерального директора (8 функціональних керівників і 3 працівники обслуговуючого персоналу товариства) можна виправити так: ввести посаду віце-директора. Вивести частину відділів із підпорядкування генерального директора, що не мають безпосереднього відношення до завдань, які він виконує.

Віце-директор – керівник вищого управлінського рівня, що підзвітний генеральному директору і виконує функції міжвіддільного координатора в організації, чи керівника продуктової, регіональної чи функціональної стратегічної одиниці товариства. Оскільки для ТОВ «Пома» не властива продуктова диверсифікація виробництва, а функцію реалізації виконують сторонні організації на договірній основі, то віце-директор може виконувати функції міжвіддільного координатора чи керівника функціональної стратегічної бізнес одиниці. Оскільки введення посади віце-директора, що виконує функції міжвіддільного координатора в організації, не вирішує проблему надмірного діапазону управління керівника вищого рівня, то доцільно ввести посаду віце-директора – керівника функціональної одиниці.

За ознакою «вхід–переробка–вихід» складається з трьох функціональних стратегічних бізнес одиниць:

1. Забезпечення діяльності, включає відділи постачання, відділ розробок моделей одягу, відділ розвитку, експериментальну лабораторію.

2. Виробнича діяльність (виробничий відділ).

3. Маркетингова діяльність (маркетинговий відділ).

Оскільки функціональна стратегічна бізнес одиниця ТОВ «Пома» – «забезпечення» включає найбільшу кількість відділів, то віце-президент має стати саме її керівником. Нова організаційна структура управління виглядатиме так (рис. 1).

Рис. 1. Удосконалена внутрішня організаційна структура ТОВ «Пома»

Цей спосіб подолання негативних наслідків надмірного діапазону управління керівника вищого рівня має свої сильні та слабкі сторони.

Слабкі: необхідність збільшення кількості адміністративного персоналу товариства; втрата безпосереднього зв'язку генерального директора з відділами, що очолює віце-директор.

Сильні: посилення рівня інтеграції між відділами, бізнес одиницю, очолювану віце-директором; зменшення адміністративного навантаження на генерального директора.

Іншим способом вирішення проблеми надмірного діапазону управління генерального директора є виведення частини відділів із безпосереднього підпорядкування генерального директора. Від безпосереднього підпорядкування генеральному директору потрібно вивести: складське господарство, відділ розвитку, експериментальну лабораторію.

Оскільки складське господарство виконує допоміжну функцію у ТОВ «Пома» з обслуговування діяльності виробничого відділу та відділу постачання, то доцільно підпорядкувати його цим відділам. Для уникнення ускладнень, пов'язаних із порушенням класичного управлінського принципу єдності управління, накладаємо обмеження на підпорядкування керівника складського господарства керівникам виробничого відділу й відділу постачання: керівник складського господарства підпорядковується керівнику відділу постачання лише в тих питаннях, що стосуються транспортування і зберігання тканин на складах; керівник складського господарства підпорядковується керівнику виробничого відділу лише в питаннях транспортування і зберігання товару.

Оскільки основне функціональне спрямування експериментальної лабораторії зводиться до перевірки можливості та доцільності виробництва окремих моделей одягу, запропонованих дизайнерами, то цей відділ виконує допоміжні, стосовно виробничого відділу, функції. Тому доцільно підпорядкувати експериментальну лабораторію керівнику виробничого відділу ТОВ «Пома».

Відділ розвитку доцільно підпорядкувати відділу маркетингу, бо результати роботи першого впливають на масштаби діяльності другого (варіант 2). Цей спосіб вирішення проблеми надмірного діапазону управління керівника вищого рівня має переваги та недоліки.

Переваги: вищий ступінь інтеграції (через підпорядкування) відділів, що взаємодоповнюють один одного; підпорядкування генеральному директору лише основних відділів ТОВ «Пома».

Недоліки: збільшення адміністративного навантаження на керівників базових відділів; поява додаткового вертикального управлінського рівня в організації.

Наступною проблемою ТОВ «Пома» є неправильне підпорядкування керівників проектів в організаційній структурі товариства, а саме підпорядкування керівнику відділу маркетингу. Це створює проблеми, пов'язані з недостатністю: адміністративної влади в керівника відділу маркетингу у разі виникнення труднощів при співпраці з керівниками інших відділів; знань і кваліфікації керівника відділу маркетингу з різних функціональних напрямів діяльності товариства, що ускладнює оцінку ним можливих результатів реалізації конкретного проекту.

Для уникнення цих проблем потрібно, щоб менеджери проектів підпорядковувалися не керівнику відділу маркетингу, а генеральному директору. Схема запропонованого підпорядкування проектів генеральному директору ТОВ «Пома» (рис. 2).

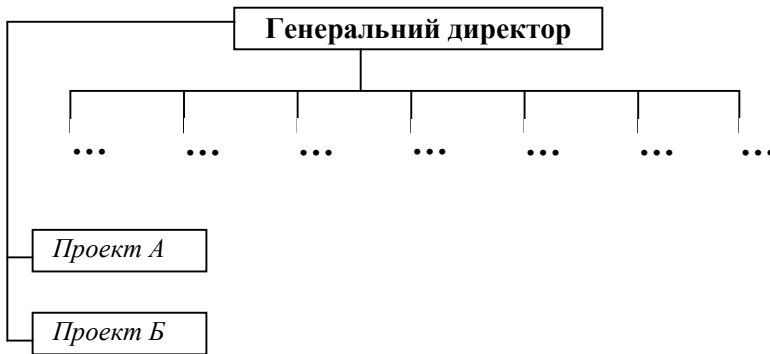

Рис. 2. Схема запропонованого підпорядкування проектів генеральному директору (варіант 3)

Наступною проблемою є надмірна кількість відділів, що формують його організаційну структуру (надлишкова горизонтальна диференціація товариства). Цей недолік організаційної структури товариства можна виправити так: підвищити рівень міжвіддільної інтеграції шляхом введення посади міжвіддільного інтегратора; здійснити об'єднання деяких відділів товариства за певним попередньо встановленим критерієм.

Посаду міжвіддільного інтегратора доцільно ввести для таких відділів: виробничий відділ; експериментальна лабораторія. Ці два відділи пов'язані між собою процесом виробництва, що здійснюється в межах стабільної сітки товариств, центром якої є ТОВ «Пома». Або ж посаду міжвіддільного інтегратора доцільно ввести для: відділу постачання; відділу розробки моделей одягу. Вони пов'язані між собою управлінським процесом забезпечення діяльності стабільної сітки товариств, ядром якої є ТОВ «Пома».

Цей спосіб послаблення негативних наслідків надмірної горизонтальної диференціації діяльності має переваги та недоліки. Переваги: сприяє погодженості діяльності споріднених між собою відділів; зменшує негативні наслідки надмірної горизонтальної диференціації діяльності. Недоліки: збільшує витрати ТОВ «Пома» пов'язані з необхідністю утримання додаткового управлінського персоналу; «роздуття» апарату товариства.

Іншим менш витратним способом вирішення проблеми надмірної горизонтальної диференціації діяльності товариства є здійснення процесу об'єднання відділів за певним критерієм. Цим принципом

формування нових відділів є характер процесів, що відбуваються на товаристві, а саме: діяльність пов'язана з постачанням матеріалів, сировини (підсистема постачання товариства); процеси, пов'язані зі забезпеченням виробничої діяльності стабільної сітки товариств, у центрі якої є ТОВ «Пома» (підсистема здійснення виробничих процесів); діяльність зі сприяння реалізаційним процесом (підсистема забезпечення виконання збутових процесів).

На рис. 3 графічно відображено розподіл основних відділів, що є в складі ТОВ «Пома», між трьома підсистемами: постачання; забезпечення здійснення виробничих процесів; сприяння виконанню збутових процесів.

Запропонований принцип розподілу відділів між різними підсистемами товариства можна використати як критерій їх об'єднання.

Відділ розробок моделей одягу і відділ постачання доцільно об'єднати у відділ постачання. Очолити цей відділ має керівник старого відділу постачання, а керівник відділу розробок моделей одягу підпорядковуватися йому по управлінській вертикалі.

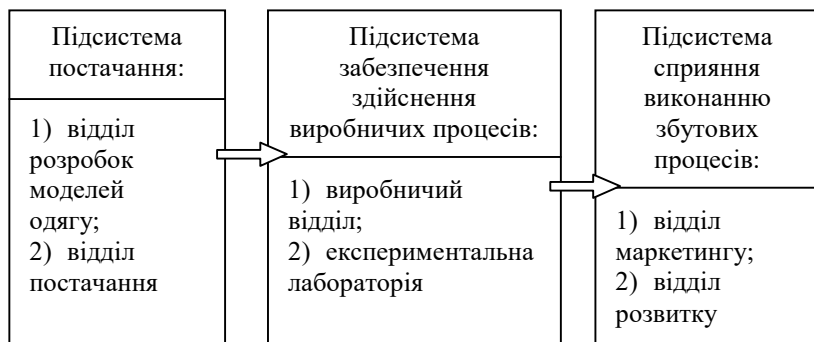

Рис. 3. Розподіл відділів між різними підсистемами товариства

Виробничий відділ і експериментальну лабораторію варто об'єднати у більш виробничий відділ товариства, який очолить керівник колишнього виробничого відділу, керівник експериментальної лабораторії підпорядковуватиметься йому по управлінській вертикалі.

Відділ маркетингу і відділ розвитку доцільно об'єднати у відділ маркетингу, який має очолити керівник колишнього відділу маркетингу, а керівника відділу розвитку понизити до рівня працівника або звільнити.

Модифікована організаційна структура (варіант 4) як вирішення проблеми з надмірною горизонтальною диференціацією діяльності має переваги і недоліки. Переваги: відсутність періодичних витрат, пов'язаних із введенням додаткових посад в організаційну структуру товариства; зменшення діапазону управління генерального директора, зменшення ризиків діяльності в умовах політичної та економічної нестабільності. Недоліки: необхідність формування додаткового ієрархічного управлінського рівня в окремих новоутворених відділах (у відділі постачання і виробничому відділі); можливість негативного впливу керівника відділу постачання на діяльність підпорядкованої йому групи дизайнерів. Враховуючи останній недолік запропонованого варіанту об'єднання, не варто об'єднувати відділ постачання і відділ розробок моделей одягу. Як бачимо, останній варіант реструктуризації організаційної структури одночасно зменшує негативний вплив двох проблем: надмірного діапазону управління генерального директора, надмірної горизонтальної диференціації діяльності ТОВ «Пома».

Поєднавши модифіковані організаційні структури за варіантами 1, 2, 3, отримаємо остаточний варіант удосконаленої внутрішньої організаційної структури ТОВ «Пома», схема якої зображена на рис. 4.

Рис. 4. Удосконалена внутрішня організаційна структура ТОВ «Пома» (остаточний варіант)

Висновки. Вибір конкурентної стратегії такою мірою впливає на організаційну структуру ТОВ «Пома»:

1. Через стратегічний акцент на унікальності товару, неможливість продажу великих партій товару на одній території, виникає потреба географічного розпорошення місць продажу товару.

2. Через зосередження на одному сегменті ринку виникає необхідність постійних досліджень змін цього ринку, тому існує пріоритет діяльності маркетингового відділу товариства.

3. Важливість діяльності відділу постачання ТОВ «Пома» через стратегічний акцент на забезпеченні цінової доступності товару. Отже, ми прослідкували важливість впливу вибору стратегічного набору товариства на його структуру. Важливість дослідження впливу ситуаційних чинників на організаційну структуру є незаперечною.

Отож у дослідженні запропоновано:

1. Локальні способи виправлення окремих недоліків внутрішньої організаційної структури ТОВ «Пома».

2. Комплексний варіант вирішення негативного впливу ситуаційних чинників та усіх недоліків внутрішньої організаційної структури ТОВ «Пома».

Подальша діяльність ТОВ «Пома» потребує постійного моніторингу безпеки діяльності у зовнішньому середовищі та зворотних зв'язків згідно з укладеними угодами з юридичними та фізичними особами.

---

1. Герасимов Б. М. Проектирование организационных структур. К., 2010. 209 с.

2. Кузьмін О. С. Керівництво організацією. Львів: НУ «ЛПІ» Інтелектуальний Захід, 2008. 244 с.

3. Корпоративне управління в системі економічної безпеки: електронний навч. посібник / З. Б. Живко, О. Р. Сватюк, М. І. Копитко. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 456 с. URL: <http://www.lvduvs.edu.ua/pidruchnyky-posibnyky>

4. Овчаренко Т. С. Розвиток бізнес корпорацій. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tppe/2009_19/Zb19_45.pdf

5. Стратегічний менеджмент: теорія та практика: навч. посібник / Г. В. Осовська, О. Л. Фішук, І. В. Жалінська. К.: Кондор, 2011. 190 с.

6. Гагарский В. Оптимизация оргструктуры. *Управление компанией*. URL: <http://www.intalev.ru/>

7. Мильнер Б. З., Дикань Н. В., Борисенко І. І. Теория организаций. М.: ИНФРА-М, 2005. 336 с. Менеджмент: навч. посібник. К., 2008. 389 с.

Svatiuk O. R., Yaroshevich N. B., Svatiuk OI. R. Situational factors and signs of change in organizational structures of management

The article investigates the theoretical design of organizational changes in the management structure. The assessment of the organization of work of departments of LLC Poma is carried out.

The directions of organizational changes in connection with the transition to cooperation with legal entities and individuals, reducing the volume of activities.

In the article methodical approach to the situational factors of formation of organizational structures (technology, environment, size of the company, the strategic choice of the company) and their main characteristics: complexity, range management (coverage, control, the norm of manageability), structuring (departmentalization), authority, formalization.

Conclusions and suggestions are made:

1. Local ways of correcting certain shortcomings of the internal organizational structure of poma LLC.

2. A comprehensive solution to the negative impact of situational factors and all the shortcomings of the internal organizational structure of poma LLC.

Further activity of LLC Poma demands continuous monitoring of safety of activity in an external environment and feedbacks according to the signed contracts with legal and physical business entrepreneurs.

Key words: *organizational structure, management, change management, situational factors.*

Стаття надійшла 11 грудня 2018 р.

УДК 336:368.914

**В. В. Скупейко,
О. Б. Вознюк**

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Розглянуто сутність багаторівневої пенсійної системи, зокрема акцентовано на вступі в дію другого етапу пенсійної реформи, а саме накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування. Проведено аналіз запропонованої урядом реформи та надано висновки і пропозиції щодо усунення ризиків, які існують у Законі нині.

Ключові слова: *пенсійна реформа, накопичувальна система, внески, відрахування, інвестиції, учасники, громадяни, проект, принципи, ризики.*

Постановка проблеми. В умовах діючого пенсійного законодавства з 28 млн працездатного населення України лише 15,3 млн платять внески до Пенсійного фонду. Значна частина цих платників до пенсійного віку не доживає [1].

З огляду на це, необхідність пенсійної реформи в Україні давно назріла через низку причин. В Україні діють приблизно 20 законодавчих актів, що регулюють пенсійні питання, деякими з них виділяється особлива привілейована група (чиновники різних рівнів, депутати

тощо), які одержують пенсії «за особливим тарифом». Це призводить до того, що різниця у рівнях пенсій куди більша, ніж у рівнях зарплат. Адже для основних мас, що вийшли на заслужений відпочинок, існує обмежений тариф. До того ж високий рівень смертності призводить до того, що багато людей просто не доживають до пенсійного віку. Тобто тими відрахуваннями, які протягом всього життя вони робили у Пенсійний фонд, не встигають скористатися. Оскільки ці гроші є власністю держави, то ними не можуть скористатися і родичі покійного [2].

Стан дослідження. Питання розвитку та функціонування пенсійної системи України досліджені у працях таких провідних вітчизняних науковців, як В. Базилевич, О. Василик, С. Ковальчук, В. Кудряшов, К. Павлюк, Ю. Пасічник, І. Розпутенко, С. Юрій та ін. Наразі вітчизняна економіка потребує проведення структурної перебудови, активізації інвестиційних процесів із метою досягнення економічного зростання. Також необхідними вбачаються подальші наукові дослідження щодо реформування наявного пенсійного забезпечення та його гарантії.

Метою статті є аналіз переваг, технологій та ризиків накопичувальної системи та розробка заходів і рішень по деяких аспектах, які дадуть змогу вирішити окремі проблеми, що виникають на шляху до нової пенсійної реформи.

Виклад основних положень. Верховною Радою України 3 жовтня 2017 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» (№ 2148-VIII), спрямований на модернізацію солідарної пенсійної системи та реалізацію заходів зі збалансування поточних пенсійних надходжень і видатків [3].

Змістом пенсійної реформи має стати якісний перехід від успадкованої з минулого однорівневої солідарної системи до європейської соціальної моделі, що складатиметься щонайменше з трьох однаково важливих рівнів, які доповнюють одне одного та здатні забезпечити диверсифікацію джерел пенсійних виплат, зокрема за рахунок індивідуальних пенсійних накопичень. Без поєднання цих джерел із модернізованою солідарною системою, заміщення втраченого заробітку пенсійними виплатами на рівні, що відповідатиме міжнародним стандартам, неможливе. Тому пенсійна реформа має бути продовжена в цьому напрямі.

Уведення багаторівневої пенсійної системи (коли, крім нинішньої солідарної, працюватиме обов'язкова та добровільна накопичувальні системи) допоможе вирішити комплекс цих проблем. Тобто кожен громадянин у будь-якому випадку братиме участь у солідарній

(яка передбачає відрахування певного відсотку зарплати в Пенсійний фонд) системі, оскільки це, у будь-якому випадку, є страхуванням від бідності. Другий рівень – це обов’язкова накопичувальна система, коли приватні особи відраховують 2% фонду заробітної плати, що акумулюються на особистих пенсійних рахунках. Простіше кажучи, людина, незалежно від її волі, відкладає додаткові гроші на старість. І третій рівень – коли людина хоче створити великі накопичення на персональному рахунку, збільшивши цим розмір майбутньої пенсії.

На першому етапі пенсійної реформи знято одну з головних проблем – заборгованість по пенсіях, а також підвищено рівень пенсійного забезпечення на 25%. Від реалізації послання Президента до Верховної Ради виграють і старі люди, і молодь. Водночас не програють підприємці та виграє держава, оскільки поменшають об’єми тіньової економіки. Крім цього, реалізація пенсійної реформи сприятиме скороченню бідності у країні та зумовить соціальну стабільність. Адже коли працівник матиме чітке уявлення залежності між розміром накопичених коштів, це краще за інші чинники стимулюватиме до легалізації своїх прибутків (декларації великих сум) та дасть змогу вирішити проблему виплати зарплат «у конвертах».

Саме тому Перехідними положеннями Закону № 2148-VIII передбачено з 01 січня 2019 року запровадити в Україні другий рівень пенсійної системи – накопичувальну систему загальнообов’язкового державного пенсійного страхування (НСПС), а Кабінету Міністрів України доручено до 01 липня 2018 року забезпечити створення всіх необхідних для цього інституційних компонентів та розробку нормативно-правової бази.

На виконання цих положень Закону Урядом затверджено План заходів із запровадження НСПС, головним виконавцем яких визначено Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР).

У липні 2017 року у Верховній Раді України зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування» (реєстр. № 6677) [4].

Нині в Україні загалом сформовано основні правові, економічні та організаційні передумови та засади функціонування третього рівня системи пенсійного забезпечення – добровільного створення власної пенсії та основні передумови запровадження другого рівня – НСПС. Разом із дванадцятирічним досвідом роботи системи недержавних пенсійних фондів (НПФ) та Адміністраторів НПФ у країні загалом виникла Концепція впровадження другого рівня системи пенсійного забезпечення, яка закріплена в Законах України «Про загально-

обов'язкове державне пенсійне страхування та «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Законопроект № 6677 ґрунтується на цій Концепції та врегулює питання безпосереднього запровадження НСПС (створення інституційних компонентів системи, механізми захисту пенсійних активів і напрями їх інвестування в перехідний період тощо). Питання належного державного регулювання також можуть бути вирішені в межах цього закону, як пропонує Комітет ВРУ з питань фінансової політики та банківської діяльності.

Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка має стартувати з 1 січня 2019 року, ґрунтується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [5; 6].

Суть такої системи полягатиме у тому, що частина обов'язкових страхових внесків до пенсійної системи накопичуватиметься, обліковуватиметься на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, яким менше 35 років, які (та на користь яких) сплачуватимуть такі внески поступово на рівні від 2 до 7% з поступовим (на 1% в рік) покроковим збільшенням відсотка відрахувань. Ці кошти інвестуватимуться з метою отримання інвестиційного доходу і захисту їх від інфляційних процесів. Управління пенсійними коштами здійснюватимуть компанії з управління активами (для яких ця діяльність є професійною і буде ліцензуватися).

При інвестуванні пенсійних активів компанії діятимуть згідно з вимогами законів щодо напрямів інвестування, ринків, на яких можна буде здійснювати інвестиції, та вимог щодо диверсифікації (вкладання коштів у різні напрями) інвестиційних вкладень. Безпосереднє зберігання пенсійних активів здійснюватиме банківська установа-зберігач, яка нестиме відповідальність за цільове використання цих активів. Кошти, що обліковуватимуться на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, будуть власністю цих громадян, і вони зможуть скористатися ними при досягненні пенсійного віку (або, у випадках передбачених законом, раніше цього терміну, наприклад, у разі інвалідності). Індивідуальні пенсійні накопичення громадян успадковуватимуться. Виплати з Накопичувального фонду здійснюватимуться додатково до виплат із солідарної системи.

Розмір пенсії в такій системі залежатиме від розміру страхових внесків та терміну, протягом якого ці внески накопичувались, і розміру отриманого на них інвестиційного доходу.

Адміністративне обслуговування цієї системи здійснюватиметься Пенсійним фондом України.

Однак, провівши аналіз запропонованої накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, ми акцентували на перевагах, технології та ризиках накопичувальної пенсії та запропонувати свої рішення по деяких аспектах, які дадуть змогу, на наш погляд, вирішити окремі проблеми, які виникають на шляху до нової пенсійної реформи.

Переваги. Накопичувальна система дасть можливість забезпечити:

- персоніфікацію накопичених грошових вкладів;
- захист від змін у законодавстві, оскільки з громадянином складатиметься заключний договір і діятиме взаємна відповідальність сторін;

- можливість успадкування в році смерті, або втрати годувальника в повному обсязі згідно з договором;

- проведення диференціації розмірів накопичувальної пенсії залежно від утримань, які будуть або були здійснені платником;

- громадяни України, яким виповнилося 35 років (або особи без громадянства), можуть добровільно заключити договір і сплачувати внески на накопичувальні рахунки, а в разі відсутності заробітної плати визначити собі відрахування не менше як із утримання ПДФО. Тобто у 2019 році ця сума розрахунково становитиме близько 340 грн (4 000 (розмір мінімальної заробітної плати) * 7% = 340 грн.).

Пропозиції щодо технології та гарантії для різних соціальних груп населення:

- утримання податку на доходи фізичних осіб має проводитися після відрахувань до накопичувальної системи (6 800 (розмір м.з.п) * 0,02) * 18% (ставка ПДФО);

- у разі передачі в управління недержавним компаніям (фондам) створити страховий фонд (наприклад, Фонд гарантування вкладів), передачу активів проводити тільки тим компаніям, які мають ліцензії (дозвола) і в яких статутний капітал (фонд) становить не менше 1 млрд доларів. Це дасть можливість гарантії та залучення до добровільної участі громадян, котрі старші 35 років і громадян нерезидентів;

- при виході на пенсію можна свої накопичені кошти одержати одноразово, або розділити по роках, як це передбачено в договорі;

- сиротам, дітям-інвалідам I групи до повноліття проводити відрахування до фонду за рахунок коштів державного бюджету;

- проводити індексацію на рівні наявного рівня інфляції за рахунок накопичень Фонду;

– у разі втрати роботи і відсутності заробітної плати відрахування мають проводитися з джерел надходжень, які мають бути задекларовані за підсумками звітного року;

– у разі заборгованості по виплаті заробітної плати і при подальших затримках виплат, сплата проводиться за рахунок коштів підприємства зі застосуванням коефіцієнта збільшеного на 120% ставки Національного банку;

– за громадян, які перебувають у декретній відпустці, студентів, ліцеїстів, військових строкової служби проводити сплату до фонду за рахунок держави у розмірі 7% від мінімального прожиткового мінімуму;

– громадяни, які одержують пенсію по інвалідності, участі у програмі не беруть;

– державні службовці, відрахування з заробітної плати ЄСВ відбувалося за ставкою 6,1%, мають право на перерахунок 2,5% із врахуванням інфляції. (Наприклад: заробітна плата держслужбовця 400 грн. Утримання ЄСВ було за ставкою 6,1% $400 * 6,1\% = 24,4$ грн. Для всіх решта громадян ставка ЄСВ становила 3,6%. Тобто для забезпечення справедливих відрахувань для всіх категорій громадян необхідно: $400 * 2,5\% = 10$ грн $* 30 = 300$ грн (30 – коефіцієнт для розрахунку нарахування пенсій). $300 * 12 = 3600$ грн за 1 рік. Кошти для проведення вказаних розрахунків необхідно вилучити з Пенсійного фонду, який був адміністратором відрахувань із державних службовців;

– провести відбір недоборчесних платників, які працюють у тіні або займаються злочинною діяльністю (наркобізнес, торгівля зброєю, використання фіктивних фірм тощо) та мають намір здійснювати відрахування за членів своєї сім'ї.

Накопичення та залучення додаткових коштів у разі втрат, інфляції та інших ризиків:

– у разі передачі Державному фонду, накопичення проводити не лише за рахунок відрахувань учасників, а за рахунок проданого національного багатства (купівля 1 тонна нафти видобутої в Україні 1,5 дол. з тонни, 1 м^3 газу – 3 дол., 1 тонни вугілля – 0,5 дол., 1 тонна піску – 0,7 дол., при продажі ліцензій на гральний бізнес, національних лотерей, продаж земель Державного фонду. Адже згідно з Конституцією України все належить народу;

– проводити залучення накопичень у різні проекти, в розробку і видобуток золота і взамін одержувати злитки, які зберігати у державних фінансових установах, інвестувати в високотехнологічні галузі (АТ, космонавтика, літакобудування), надавати кредити

своїм платникам по облікових ставках, які зазначені в договорі без внесення змін;

- зобов'язати іноземців, які мають дозвіл на працю в Україні проводити відрахування у розмірі 7% з 10 мінімальних заробітних плат;

- громадяни, які одержують грошове забезпечення (військовослужбовці, особи начальницького чи рядового складу органів внутрішніх справ, органів і підрозділів цивільного захисту, Державної кримінально-виконавчої служби України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України), прирівнюються до платників податків, які одержують заробітну плату та дія їхнього договору чинна до 60 років із подальшим поповненням із власних коштів.

Усунення ризиків. Щоб не допустити значних ризиків в управлінні фондом (компанією) пропонуємо:

- витрати на утримання (адміністрування) фондом (компанією) не мають перевищувати 3%;

- заробітна плата керівника, топ-менеджерів має бути адекватною на рівні галузі;

- за підсумками кожного року повинен проводитися незалежний аудит вкладень – цінних паперів, наданих кредитів, залучених коштів фонду;

- перевірки своєчасності та повноти нарахувань, утримання і відрахувань здійснюються фіскальною службою;

- фізичні особи, які забезпечують себе роботою самостійно можуть брати участь на умовах як і ті громадяни, які одержують заробітну плату.

Перший клієнт програми буде мати право отримати свої відрахування – накопичення у 2044 році. Це не стосуватиметься добровольців, які будуть укладати договори і термін їх виходу буде значно швидшим.

Висновки. Результати проведеного дослідження засвідчили, що наявна національна пенсійна система є одним із основних чинників, що призводять до фіскальної вразливості економіки. Це свідчить про нагальну потребу комплексної реформи пенсійної системи із впровадженням накопичувального механізму та створенням приватних пенсійних фондів.

Головними напрямками реформування пенсійної системи України має бути суттєве удосконалення солідарної системи; створення економічних умов для реального введення другого рівня пенсійного забезпечення; стимулювання підприємств для створення приватних

пенсійних депозитних фондів у державних банках як прототипу третього рівня пенсійного забезпечення.

1. Мельник Н. Три рівні пенсійної реформи. «День». Дата публікації: 17.06.2016. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/tri-rivni-pensiynoyi-reformi>

2. Фінанси України: Пенсійний фонд назвав кількість пенсіонерів в Україні. Дата публікації: 17.06.2016. URL: <http://news.finance.ua/ua/news/-/378360/pf-nazvav-kilkist-pensioneriv-v-ukrayini>

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua>

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: Закон України від 10.07.2017 р. № 6677. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua>

5. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2013 р. № 1058-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>

6. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <http://www.pfu.gov.ua>

7. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

Skupeiko V. V., Voznyuk O. B. Features of improving accumulating pension system in Ukraine

The essence of the multilevel pension system is considered, in particular, the main attention is paid to the entry into force of the second stage of the pension reform, namely the accumulation system of compulsory pension insurance. The analysis of the proposed government reform has been carried out and conclusions and proposals on elimination of risks existing in the Law for the present are provided. Today, in general, the basic legal, economic and organizational preconditions and principles of functioning of the third level of the pension system – voluntary creation of the own pension and the main prerequisites for the introduction of the second level.

When investing retirement assets, the company will act in accordance with the requirements of laws on investment directions, markets where investments and requirements for diversification (investing in different directions) of investment investments can be made.

The funds accounted for on individual savings accounts of citizens will be the property of these citizens, and they will be able to use them when reaching the retirement age.

The size of the pension in such a system will depend on the amount of insurance premiums and the period during which these contributions were accumulated and the size of the investment income received on them.

The results of the survey showed that the existing national pension system is one of the main factors that lead to fiscal vulnerability of the economy. This testifies to the urgent need for a comprehensive reform of the pension system with the introduction of an accumulation mechanism and the creation of private pension funds.

The main directions of reforming the pension system of Ukraine should be substantial improvement of the joint-stock system; creation of economic conditions for the real introduction of the second level of pensions; stimulating enterprises to create private pension deposit funds in state banks as a prototype of the third level of pension provision.

Key words: *pension reform, cumulative system, contributions, deductions, investments, the participants, citizens, project, principles, risks.*

Стаття надійшла 5 вересня 2018 р.

Розділ 2

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА МЕЗО- І МАКРОРІВНЯХ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 005.95

З. Б. Живко,
Л. В. Кухарська,
Ю. Я. Зінчук

СТРАТЕГІЯ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Проаналізовано основні заходи, які підвищують ефективність використання персоналу і забезпечать результативні показники функціонування підприємства. Зосереджено увагу на управлінні персоналом підприємства як складній системі управління, що має певні складові елементи, які взаємозв'язані та взаємодіють між собою. Зокрема, акцентовано на чотирьох складових цієї системи управління персоналом. Досліджено основні напрями удосконалення процесу управління підприємством і запропоновано стратегію формування організаційно-економічного механізму управління розвитком персоналу змодельованого підприємства «Друк».

Ключові слова: управління, персонал, стратегія, управління персоналом, організаційно-економічний механізм.

Постановка проблеми. Розвиток персоналу кожного підприємства є основою для досягнення високих ринкових позицій підприємства, забезпечення його конкурентоспроможності, підвищення рівня рентабельності виробництва й ефективності функціонування всієї соціально-економічної системи підприємства.

Ефективне управління персоналом сьогодні є і теоретичним завданням в науковій економічній літературі, і конкретним практичним завданням у процесі функціонування підприємств, а також важливим чинником економічного успіху суб'єктів господарювання. Ефективне управління персоналом є важливим чинником внутрішнього середо-

вища підприємства. Людський потенціал персоналу підприємства, здатність керівника підприємства правильно поставити мету й ефективно розпорядитися матеріальними, людськими та фінансовими ресурсами стають головним чинником успіху кожного підприємства, яке прагне вибороти своє місце у ринковому середовищі.

Управління персоналом підприємства сьогодні розглядається з різних позицій і підходів – створення системи взаємодії працівників та їхні взаємини в трудовому колективі, ситуація з людськими ресурсами підприємства у зовнішньому середовищі, людина як головний чинник реалізації цілей підприємства, аналіз потреб підприємства у людських ресурсах, людина як джерело доходів підприємства і статті витрат виробництва, людина як напрям сучасних інвестицій, формування персоналу підприємства. Саме через важливість кадрової складової в діяльності підприємства сьогодні актуальною є проблематика побудови такого організаційно-економічного механізму управління розвитком персоналу підприємства, який забезпечить ефективну роботу виробничих і комерційних підрозділів підприємства, дасть змогу беззбиткової діяльності.

Стан дослідження. В науковій економічній літературі сьогодні доволі глибоко висвітлені проблеми управління персоналом підприємства. Значний внесок у розвиток питання управління персоналом та його практичне здійснення внесли і зарубіжні, і вітчизняні науковці та практики, а саме: Т. Александрова, М. Альберт, Л. Балабанова, Ю. Битяк, А. Бовтрук, М. Бублій, Т. Владимірова, В. Гаращук, О. Грішнова, О. Гугул, В. Данилюк, Г. Десслер, А. Єгоршин, Н. Маркова, Д. Мельничук, М. Мескон, Б. Мільнер, Г. Осовська, В. М. Петюк, Т. Погорєлова, І. Продан, І. Продиус, Ю. Продиус, О. Сардак, А. Саакян, Т. Санталайнен, В. Співак, О. Стельмашенко, Ф. Хедоурі, В. Храмов, С. Цимбалюк та ін. Однак питання розробки стратегії формування організаційно-економічного механізму управління розвитком персоналу підприємства залишається відкритим, оскільки стратегія має розроблятися індивідуально для кожного підприємства.

Метою статті є визначення головних напрямів удосконалення управління персоналом підприємства та розроблення стратегії формування організаційно-економічного механізму управління розвитком персоналу змодельованого підприємства «Друк».

Виклад основних положень. *Управління персоналом* підприємства характеризується специфічними особливостями і закономірностями, є багатограним і складним поняттям. Управління персоналом підприємства розглядають як складну систему управління. Під системою управління розуміють упорядковану сукупність взаємозв'язаних

елементів, які відрізняються функціональними цілями і спрямовані на досягнення конкретної загальної мети. Заразом системний підхід до управління персоналом.

Управління персоналом підприємства як складна система управління має певні складові елементи, що взаємодіють між собою. В цьому аспекті доцільно акцентувати на чотирьох складових цієї системи управління персоналом: 1) реалізація процесу управління персоналом; 2) правове забезпечення процесу управління персоналом; 3) комунікаційне забезпечення процесу управління персоналом; 4) інформаційне забезпечення управління персоналом.

Інформаційне забезпечення системи управління персоналом передбачає заходи щодо обсягу, розміщення та форм організації інформації, що обертається у системі управління при її функціонуванні [1].

Функціями цієї *підсистеми* є: 1) формування статистичної звітності та забезпечення бухгалтерського обліку; 2) забезпечення інформацією служби по роботі з персоналом; 3) наявність науково-технічної інформації для всіх підрозділів підприємства; 4) робота зі засобами масової інформації.

До інформаційного забезпечення відносяться оперативна інформація, нормативно-довідкова, класифікатори техніко-економічної інформації.

Правове забезпечення передбачає регулювання трудових відносин, захист прав працівників, надання консультування працівникам стосовно трудових спорів.

Відзначимо, що у малих і середніх підприємствах перелічені підсистеми можуть об'єднуватися у межах управлінських підрозділів.

Управління персоналом підприємства має також мати стратегічний аспект – необхідна розробка і використання комплексної системи стратегічного управління персоналом. Як гадає О. В. Стельмашенко, комплексна система стратегічного управління персоналом підприємства – «це сукупність взаємопов'язаних систем, ефективне функціонування яких забезпечує конкурентоспроможність управління персоналом у довгостроковій перспективі» [2, с. 96].

Комплексна система стратегічного управління персоналом на змодельованому підприємстві «Друк» передбачає три складові – три системи, кожна з яких має свої специфічні підсистеми: 1) система інформаційно-комунікаційної підтримки; 2) система реалізації процесу стратегічного управління персоналом; 3) система забезпечення конкурентоспроможності стратегічного управління персоналом.

На наш погляд, на підприємстві «Друк» можна практикувати низку таких заходів, які підвищать ефективність використання персо-

налу та забезпечать вищі результативні показники функціонування підприємства загалом. До таких заходів доцільно віднести: розробку обґрунтованої кадрової політики в напрямі формування кадрового потенціалу на підприємстві; якісну й ефективну оцінку працівників на підприємстві; ефективний механізм стимулювання праці й персоналу управління, й інших категорій працівників; ефективний контроль за роботою персоналу, що має здійснюватися на всіх етапах управління персоналом; забезпечення соціального захисту працівників; постійне навчання працівників підприємства (рис. 1).

Рис. 1. Напрями удосконалення процесу управління персоналом на підприємстві «Друк»

Серед усіх заходів розробка виваженої кадрової політики, спрямованої на формування кадрового потенціалу, є найважливішим поміж напрямів, спрямованих на удосконалення процесу управління персоналом на підприємстві «Друк». Це пояснюється тим, що кадрова політика дає можливість визначити й обґрунтувати кадрову стратегію підприємства, тобто створює модель забезпечення досягнення стратегічних цілей стосовно управління підприємством. Саме стратегічні цілі стосовно управління підприємством узгоджуються зі загальними стратегічними цілями підприємства, його місією, що забезпечує високу конкурентоспроможність підприємства (персонал підприємства формує певний рівень ринкової конкурентоспроможності підприємства).

Ефективний механізм стимулювання праці всього персоналу підприємства – і працівників управління, і інших працівників – є виявом поваги до персоналу, створення умов для реалізації особистості на підприємстві та реалізації особистих ініціатив, відзначення рівня кваліфікації персоналу.

Створення умов для реалізації особистості на підприємстві та реалізації особистих ініціатив забезпечує умови, коли і керівник, і підлеглий роблять усвідомлений вибір, з одного боку, як результат зваженої особистої мотивації, а з іншого – як усвідомлення, що від його дії залежить кінцевий результат функціонування підприємства.

Увага до персоналу на приватному підприємстві «Друк», його мотивації, визначається саме тим, що персонал є вирішальним чинником у розвитку малого і середнього підприємництва.

Роль персоналу для малого і середнього підприємництва, як правильно зауважує М. П. Бублій, «має подвійне значення. Так, персонал виконує стосовно підприємництва такі основні ролі: 1) стимулювальну, оскільки через малі та середні підприємства підприємець і співробітник можуть задовольнити свої потреби в самореалізації, досягненні успіху, одержанні прибутку і, як наслідок, – поліпшення умов життя і праці; через малі та середні підприємства індивід може задовольнити особисті та суспільні потреби в нових товарах і послугах, що відсутні на ринку; 2) діяльну, оскільки персонал цих підприємств безпосередньо реалізує і здійснює підприємницьку діяльність, окрім того, через малі та середні підприємства створюються додаткові робочі місця на ринку праці» [3, с. 451].

Стимулювання і мотивація на підприємстві є вищою формою поваги до висококваліфікованих працівників підприємства. Українські економісти серед головних мотиваторів виділяють: 1) соціальний розвиток – просування по службі, отримання певного соціального статусу; 2) особистий розвиток – постійне навчання працівників, отримання

нових навичок протягом усього працездатного періоду життя; 3) відчуття причетності – участь у прийнятті важливих рішень на підприємстві, в розробці важливих для колективу проєктів, відповідний доступ до виробничої інформації; 4) інтерес і виклик – можливість власної самореалізації, зростаюча зацікавленість [4, с. 64].

Важливим на підприємстві «Друк», на наш погляд, має стати постійний контроль за роботою персоналу, який має здійснюватися на всіх етапах управління персоналом і бути безперервним. Цей вид контролю повинен передбачати проведення оцінювання ділових якостей персоналу підприємства.

Ефективне оцінювання працівників на підприємстві також має здійснюватися постійно, водночас це забезпечує високу ефективність внутрішніх переміщень на підприємстві, прийому на роботу працівників, пропонування підвищення на посаді, пропонування на винагороду, практикування морального стимулювання тощо. Ефективне оцінювання працівників на підприємстві, з одного боку, передбачає реалізацію концепції людських відносин на підприємстві та розвитку конкретної особистості, а з іншого – використання принципів і методів адміністративного виробничого управління.

Постійне навчання працівників підприємства є нормою сучасної поведінки особистості, оскільки це вимагають ринкові умови – працівник завжди має бути конкурентоспроможним на ринку послуг своєї праці. Таке навчання може відбуватися різними методами – за власними програмами, в процесі роботи, за кордоном, у центрах менеджменту. Підвищення кваліфікації і професійне навчання може відбуватися за такими напрямками: 1) первинне чи початкове навчання відповідно до специфіки роботи та завдань організації; 2) навчання, спрямоване на підвищення кваліфікаційного рівня працівника; 3) навчання з метою ліквідації розриву між наявним рівнем підготовки працівника та вимогами посади; 4) навчання за новими напрямками роботи, які передбачені стратегічною програмою розвитку підприємства; 5) навчання з метою засвоєння нових способів і прийомів роботи для виконання трудових операцій.

На наш погляд, цей напрям поліпшення роботи з персоналом є актуальним для підприємства «Друк», яке постійно орієнтується на вимоги ринку і працює над програмою підвищення його конкурентоспроможності.

Не менш важливим є напрям забезпечення соціального захисту працівників, який насамперед реалізується через особистісний розвиток працівників і кар'єрне зростання, тобто просування по службі. Цей процес нерозривний з формуванням системи цінностей особистості,

з процесом фізичного, культурного, етичного, духовного і психологічного розвитку людини, процесом набуття навичок праці в трудовому колективі, набуття навичок вирішення конфліктів та їх попередження. Заразом соціальний захист працівників реалізується за допомогою: надання матеріальної допомоги тим, хто потребує, і забезпечення працівникам прожиткового мінімуму; забезпечення необхідних умов охорони та безпеки праці на підприємстві; захист від факторів, які впливають на зниження життєвого рівня.

Для підвищення рівня ефективної діяльності підприємства «Друк» необхідна наявність сприятливих чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, і насамперед – добре мотивованої команди однодумців із сильним лідером-підприємцем, глибоко зацікавленим в успіху своєї справи. Умовою ефективної роботи підприємства є раціональне управління персоналом, створення оптимальної системи управління персоналом, що враховує особливості стилю взаємодії підприємця – керівника з іншими співробітниками, особливості командної роботи колективу співробітників малих і середніх підприємств.

Стратегія розвитку підприємства «Друк» спрямована на подальше вдосконалення і розширення підприємства. Пропонуємо з урахуванням цього конкретний організаційно-економічний механізм управління розвитком персоналу, що сприятиме поступовому зміцненню конкурентоспроможності підприємства на ринку.

Організаційно-економічний механізм управління розвитком персоналу передбачає взаємозв'язок між власниками та керівництвом підприємства, з одного боку, і системою розвитку персоналу підприємства, – з іншого. Цей взаємозв'язок обумовлений дією чинників зовнішнього і внутрішнього середовища (рис. 2).

Стратегічний підхід до управління персоналом та його розвитку на підприємстві «Друк» є забезпечення такого рівня соціально-економічної ефективності управління персоналом, який забезпечить високу ефективність виробничої діяльності підприємства. Для досягнення цієї стратегічної мети важливо реалізувати цілу низку завдань. На наш погляд, враховуючи ринкову ситуацію та необхідність розширення і розвитку підприємства «Друк», до таких завдань варто віднести вісім зазначених завдань, а саме:

1) конкретизація головних умов розвитку персоналу підприємства «Друк», що визначаються і внутрішніми (наявність матеріальних і фінансових ресурсів, рівень розвитку маркетингової та менеджерської служби, соціально-психологічне становище на підприємстві, функціонування конкретної стадії життєвого циклу підприємства тощо), і зовнішніми чинниками;

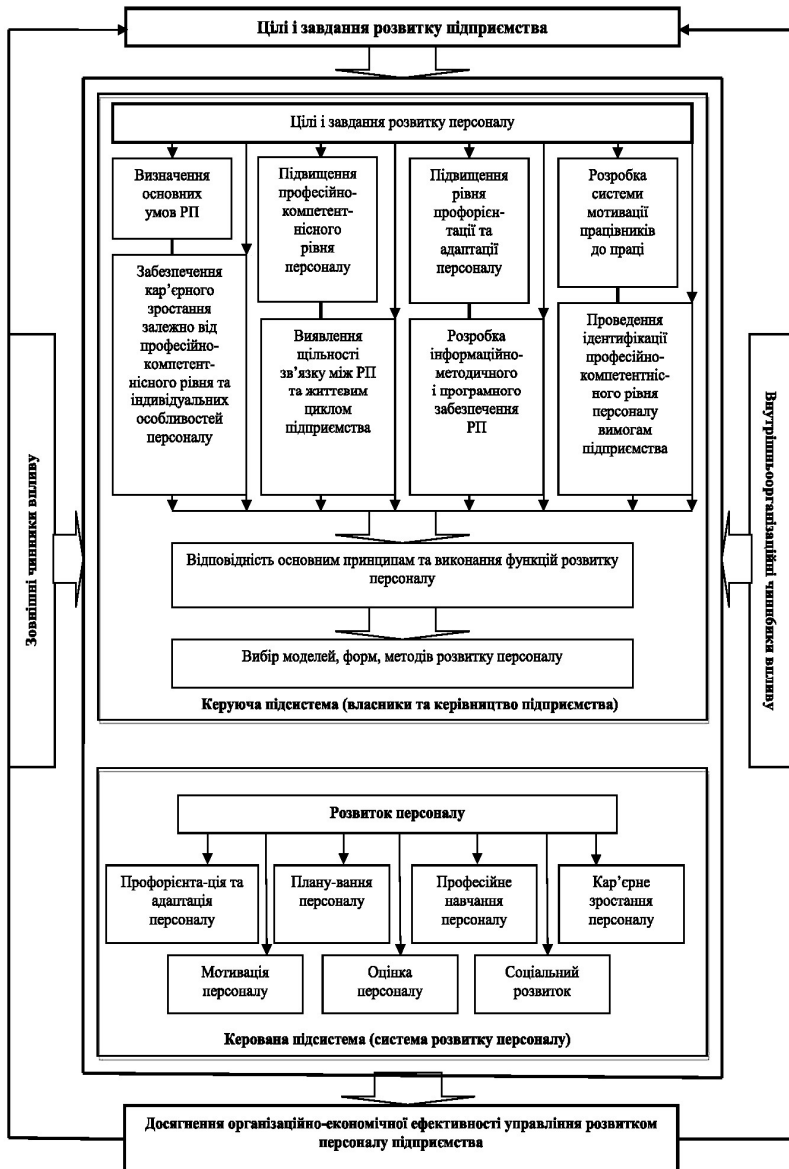

Рис. 2. Організаційно-економічний механізм управління розвитком персоналу підприємства [5, с. 201]

2) підвищення компетентнісно-професійного рівня персоналу (для цього на підприємстві необхідно провести первинну професійну підготовку, а також перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників, використовуючи водночас розмаїті способи і можливості);

3) підвищення рівня адаптації та профорієнтації персоналу, що дасть змогу на підприємстві ефективно вибрати професії відповідно до інтелектуальних, розумових, психоемоційних, а також фізичних особливостей працівників, водночас врахувати особливості пристосування працівників до специфіки виробничо-господарської діяльності та соціального функціонування підприємства;

4) розробка системи мотивації працівників до трудової діяльності, що дозволить враховувати індивідуальні специфічні особливості працівника, специфіку роботи на визначеній посаді, економічні та фінансові можливості, які існують на підприємстві. Такий підхід дасть можливість сформувати реальний взаємозв'язок між стимулюванням і кінцевими результатами праці;

5) перспективне забезпечення кар'єрного зростання, яке визначається професійно-компетентнісним рівнем та особистими характеристиками. Кар'єрне зростання – це така важлива складова системи розвитку персоналу, яка відображає реальні професійні досягнення конкретного працівника, і має бути реально пов'язане з ефективною діяльністю підприємства;

6) наявність реального зв'язку між життєвим циклом підприємства і розвитком персоналу – це означає, що конкретна стадія життєвого циклу підприємства повністю визначає тенденції розвитку персоналу;

7) розробка програмного та інформаційно-методичного забезпечення розвитку персоналу, що є сучасною вимогою інформаційно-інтелектуального суспільства, яка ґрунтується на використанні сучасних інформаційних Інтернет-технологій, підходів до вибору програм навчання, їх реалізації з урахуванням досягнення високої результативності;

8) проведення ідентифікації професійно-компетентнісного рівня персоналу стосовно вимог конкретного підприємства та конкретної посади, яку обіймає працівник, що спричинює використання низки методів, які реалізують процес оцінювання персоналу: 1) оцінювання за парами; 2) співбесіду; 3) BARS-метод; 4) анкетування; 5) атестацію; 6) оцінювання за цілями; 7) тестування тощо.

Реалізація конкретизованих завдань розвитку персоналу відбувається при дотриманні певних принципів, які реально відпові-

дають процесу управління розвитком персоналу (концентрації, спеціалізації, спадкоємності, безперервності, прямоочності, паралельності тощо).

Ефективність функціонування запропонованого організаційно-економічного механізму управління розвитком персоналу буде лише тоді, коли на практиці реалізується злагоджена взаємодія керуючої та керованої підсистем розвитку персоналу, враховуючи чинники і внутрішнього, і зовнішнього середовища, які загалом визначають соціально-економічну ефективність системи управління персоналом і процес її розвитку.

Висновки. З метою удосконалення процесу управління персоналом на підприємстві «Друк» необхідно реалізувати такі заходи: розробити обґрунтовану кадрову політику в напрямі формування кадрового потенціалу на підприємстві; провести якісну і ефективну оцінку працівників на підприємстві; запровадити ефективний механізм стимулювання праці і персоналу управління, і інших категорій працівників; практикувати ефективний контроль за роботою персоналу, що має здійснюватися на всіх етапах управління персоналом; забезпечити соціальний захист працівників; практикувати постійне навчання працівників підприємства.

Стратегія розвитку підприємства «Друк» спрямована на подальше вдосконалення і розширення підприємства. З урахування цього пропонуємо конкретний організаційно-економічний механізм управління розвитком персоналу, що сприятиме поступовому зміцненню конкурентоспроможності підприємства на ринку.

Для досягнення цієї стратегічної мети важливо реалізувати цілу низку завдань:

- а) конкретизація головних умов розвитку персоналу підприємства «Друк»;
- б) підвищення компетентісно-професійного рівня персоналу;
- в) підвищення рівня адаптації та профорієнтації персоналу;
- г) розробка системи мотивації працівників до трудової діяльності;
- д) перспективне забезпечення кар'єрного зростання, яке визначається професійно-компетентісним рівнем та особистими характеристиками;
- е) наявність реального зв'язку між життєвим циклом підприємства та розвитком персоналу;
- є) розробка програмного та інформаційно-методичного забезпечення розвитку персоналу;

ж) проведення ідентифікації професійно-компетентнісного рівня персоналу стосовно вимог конкретного підприємства та конкретної посади, яку обіймає працівник.

1. Кибанов А. Я. Управление персоналом организации. 2-е изд., доп. и перераб. М.: ИНФРА-М, 2002. 638 с.

2. Стельмашенко О. В. Комплексна система стратегічного управління персоналом підприємства. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2013. Т. 18. Вип. 3 (3). С. 96–99.

3. Бублій М. П. Особливості управління персоналом малих та середніх підприємств. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. № 2. С. 445–452.

4. Тонюк М. О. Удосконалення процесу управління персоналом підприємства. *Економіка і управління*. 2011. № 4. С. 61–65.

5. Маркова Н. С. Формування організаційно-економічного механізму управління розвитком персоналу. *Бізнес Інформ*. 2012. № 6. С. 200–202.

Zhyvko Z. B., Kukharska L. V., Zinchuk Yu. Y. The strategy of formation of the organizational economic mechanism of management development of personnel of enterprise

The article analyzes the main measures that will boost the efficiency of staff and ensure effective indicators of the functioning of the enterprise. The focus is on the management of the staff of enterprise as a sophisticated control system that has certain constituent elements which are interconnected and interacting with each other. The authors reviewed the constituent of the integrated system of personnel management.

The authors proved that human resources policy provides an opportunity to identify and substantiate the staffing strategy of enterprise, that is creating a model of ensuring strategic objectives regarding the management of the enterprise. It is a strategic enterprise management goals are consistent with the common strategic objectives of the enterprise of its mission, that provides high competitive ability of enterprise (it is the staff of the enterprise generates a certain level of enterprise competitiveness). It is noted that a strategic approach to personnel management and the development of the enterprise «Druk» is to provide a level of social and economic efficiency of personnel management, that will provide a high efficiency of production activities of the enterprise. In order to achieve this strategic goals, it is important to implement a number of tasks, which are outlined by the authors.

Investigated the main directions of improving process management and strategy formation of organizational economic mechanism of management of development staff simulated enterprise «Druk».

Key words: management, personnel, strategy, personnel management, organizational and economic mechanism.

Стаття надійшла 18 грудня 2018 р.

КОУЧИНГ ЯК ЕФЕКТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНИХ БІЗНЕС-СТРУКТУР У ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Вивчено теоретичні особливості процесу коучингу. Досліджено розуміння цього поняття. Проаналізовано специфіку коучингу в аспектах мотивів його використання бізнес-структурами, видів коучингу та моделей його здійснення. Розглянуто проблеми та перспективи розвитку коучингу в Україні на основі аналізу розвитку в світі.

Ключові слова: *кадрова безпека, коучинг, коучер, технології управління, бізнес-структури, кадровий потенціал, компетентності працівників, управління персоналом.*

Постановка проблеми. З кожним днем у бізнес-середовищі зростає роль людського капіталу. Індивід є визначальним та рушієм економіки і одночасно найціннішим видом капіталу. З огляду на це першочерговим та домінуючим завданням сучасних вітчизняних підприємств є сприяння розвитку кадрового потенціалу, що дасть змогу максимізувати ефект від праці персоналу.

Підприємства постійно вдосконалюють використовувані ними технології управління. Здебільшого в разі впливу на кадровий потенціал доводиться вибирати підхід залежно від співвідношення «витрати – отриманий ефект». Управлінська технологія, яка дає можливість досягнути потрібного ефекту за умови понесення помірних витрат, є коучингом. Саме він сприяє розкриттю потенціалу кожного працівника з метою підвищення рівня ефективності їхньої праці. Використання коучингу в бізнесі дозволяє вирішувати низку важливих для підприємства завдань, зокрема управління змінами, сприяти формуванню ефективно діючих трудових колективів та виробничих команд, впливати на досягнення конкурентних переваг підприємства, мінімізувати плинність кадрів, мотивувати персонал, ефективно управляти часом, формувати корпоративну культуру, сприяти формуванню позитивного іміджу компанії на ринку та в галузі. Крім того, активне використання коучингу сприяє подоланню перешкод у відносинах між працівниками, знижує рівень стереотипності мислення, позитивно впливає на активізацію креативного мислення та вирішення виробничих завдань

нестандартними методами, що внаслідок дає змогу досягнути кращих показників роботи. Відповідно актуальність дослідження обумовлюється доцільністю поглибленого вивчення процесу коучингу для вітчизняних бізнес-структур.

Стан дослідження. У процесі зростання рівня інтелектуалізації праці успіх підприємства залежить від рівня використання новітніх технологій, інноваційної діяльності та висококваліфікованого персоналу, який при значному масиві інформації прийматиме рішення, що дасть змогу досягнути максимальної соціально-економічної ефективності виробництва. Тому визначальним чинником стає формування відповідних компетенцій у працівників.

Компетенції необхідно розуміти як наявну здатність із погляду знань, навичок і установок, яка забезпечує реалізацію професійних завдань на високому рівні, відповідність стандартам, розробленим організаціями для кожного конкретного робочого місця [1; 2]. Компетенції, якими повинен володіти менеджер, вперше визначені Д. Стюардом, до їх переліку віднесено: уміння приймати рішення (компетенція, пов'язана з продуктивними відносинами), лідерські здібності, аналітичне мислення [3].

Значна кількість вітчизняних та іноземних науковців [2; 4–27] дотримуються думки, що саме коучинг є тією технологією управління, яка дозволяє сформуванню необхідних компетенцій у менеджерів та іншого персоналу.

Метою статті є дослідження теоретичного узагальнення сутності, основних характеристик, мотивів використання та підприємствах коучингу, його видів, визначення впливу коучингу на розвиток кадрового потенціалу підприємства.

Виклад основних положень. Уперше в процесі управління як елемент персонального тренування поняття «коучинг» використано у сфері спорту (*coach* – тренер) 1980 р. Його трактували як нетрадиційні форми тренування спортсменів, які братимуть участь у найпрестижніших змаганнях і претендують на найвищі результати. Після цього це поняття почало широко використовуватися у сфері бізнесу, політики та суспільних відносин. Щодо сфери бізнесу, то коучинг почав використовуватися лише для найвищого керівництва для досягнення ними максимального ступеня розвитку і особистісного, і професійного [28].

З огляду на те, що для вітчизняного менеджменту поняття «коучинг» є новим, тому доцільно насамперед дослідити специфіку його трактування. Коучинг розглядатимемо з двох позицій, як вплив на розвиток і вдосконалення компетентностей працівника, а також як вплив на розкриття кадрового потенціалу працівників (рис. 1).

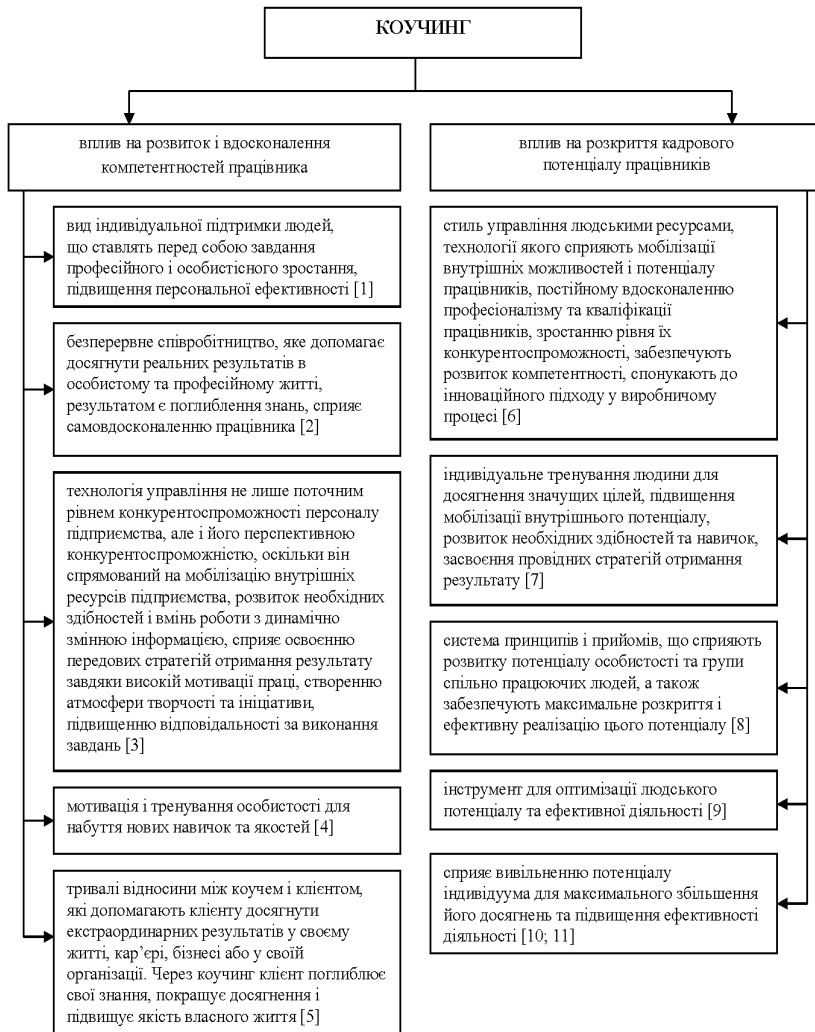

Рис. 1. Розуміння коучингу

Джерело: авторська розробка на основі [3; 22; 25; 28–36].

Так, можна запропонувати поєднати проаналізовані на рис. 1 підходи до розуміння коучингу і сформувані таке визначення цього

поняття: *технологія управління, яка сприяє розвитку і вдосконаленню компетентностей працівників підприємства, а також дозволяє розкрити кадровий потенціал цих працівників.*

Детальніше розглянемо мотиви використання коучингу в діяльності вітчизняних бізнес-структур (рис. 2).

Як зазначено у монографічному дослідженні «Технології управління персоналом» [29] коучинг доцільно застосовувати з метою здійснення консалтингу у сфері управління, а не навпаки. На відмінно від бізнес-консультанта, коуч не надає порад, не демонструє свої думки, не приймає будь-яких рішень, не надає і не радить щодо використання готових технологій, тобто не вказує на те як і що доцільно робити. Завдання коуча полягає в тому, щоб допомогти керівникові підприємства усвідомити цілі, причини невдач та перемог, сформувати вектор зміни поведінки керівника, а це, своєю чергою, призведе до суттєвих змін у розвитку компанії.

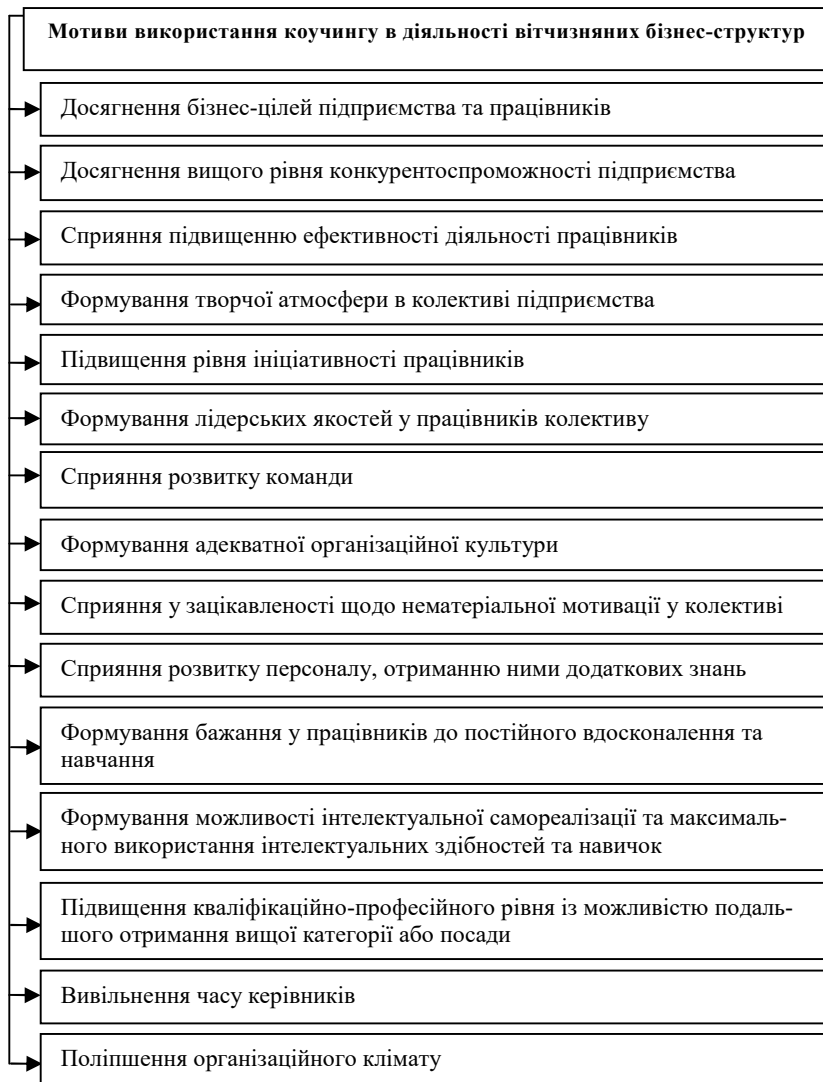
Якщо проаналізувати роботу бізнес-консультантів, то вони запрошуються для вирішення того чи іншого бізнес-питання. У випадку зі залученням допомоги коуча реальні завдання виявляються лише у процесі роботи.

Домінантною метою коучингу як методу співробітництва керівника та працівників є допомога останнім із метою віднаходження ними особисто рішень поставленого завдання. Коуч позиціонується як персональний тренер, який працює з динамічними людьми, які націлені на отримання результату від своєї праці в максимальному обсязі, він допомагає працівникам зрозуміти і сформувати особисто план дій для досягнення поставлених цілей.

Персональне тренування або коучинг допомагає працівнику з'ясувати, що він прагне змінити, визначити конкретні та оцінювані цілі для формування цих змін [29].

Окрім професійних компетенцій, розвиток яких забезпечується завдяки роботі коуча, клієнт має змогу одержати й соціальні навички такі як особливості міжособистісного спілкування, вміння контролювати та долати стрес, основи тимблдіingu, розвивати лідерські здібності. Саме на цих аспектах наголошують успішні компанії, які зацікавлені, щоб їхні менеджери вміли так організувати мікросередовище компанії, яке буде характеризуватися взаємною повагою між працівниками, відносини будуть побудовані на довірі та взаємодопомозі [2].

Зважаючи на міжнародний досвід коучингу, доцільно дослідити його диференціацію за видами (рис. 3).

Рис. 2. Мотиви використання коучингу в діяльності вітчизняних бізнес-структур

Джерело: авторська розробка на основі [2; 28; 36].

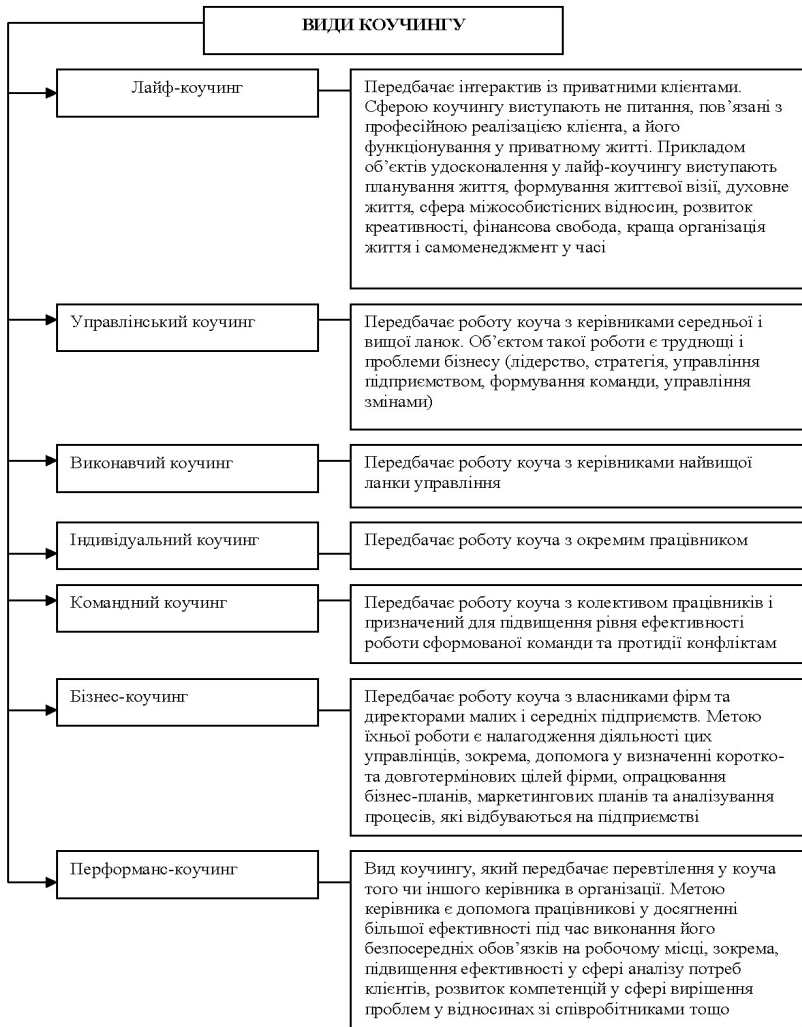

Рис. 3. Види коучингу

Джерело: авторська розробка на основі [2].

Для розуміння специфіки проведення коучингу необхідно проаналізувати його моделі. Однією із найпоширеніших є модель

G.R.O.W. (рис. 4), запропонована Джоном Уітмором, який вперше зумів пояснити відмінність цієї управлінської технології від інших та проаналізував досвід успішного його застосування на практиці [18].

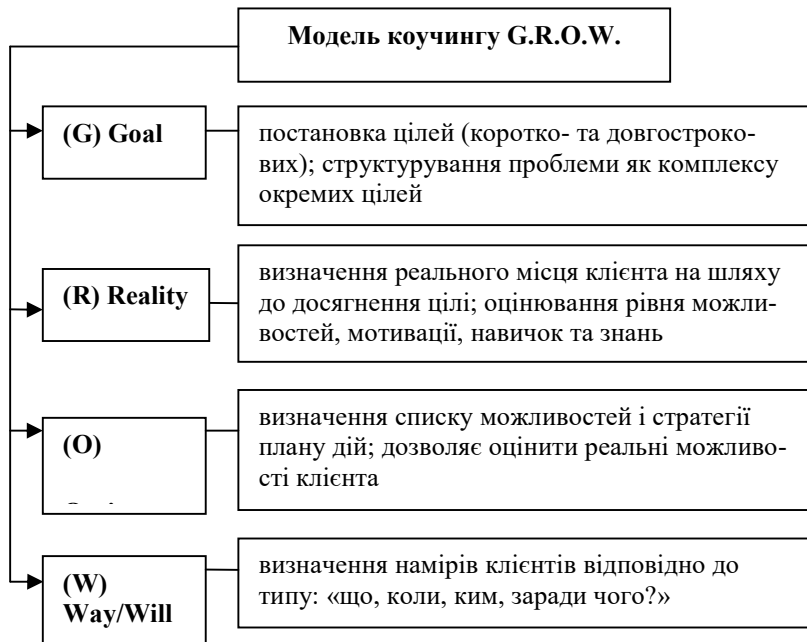

Рис. 4. Модель коучингу G.R.O.W.

Джерело: авторська розробка на основі [18; 28].

Іншою поширеною моделлю коучингу є SUCCESS (рис. 5).

Необхідно розуміти, що проаналізовані моделі коучингу (рис. 4, 5) можуть модифікуватися залежно від складності завдання, а також змінювати послідовність етапів для кращої реалізації поставленої цілі. Тому можна сформувати універсальну модель коучингової комунікації між коучем та клієнтом (рис. 6), яка міститиме загальні етапи, зміна в яких має відбуватися залежно від ситуації.

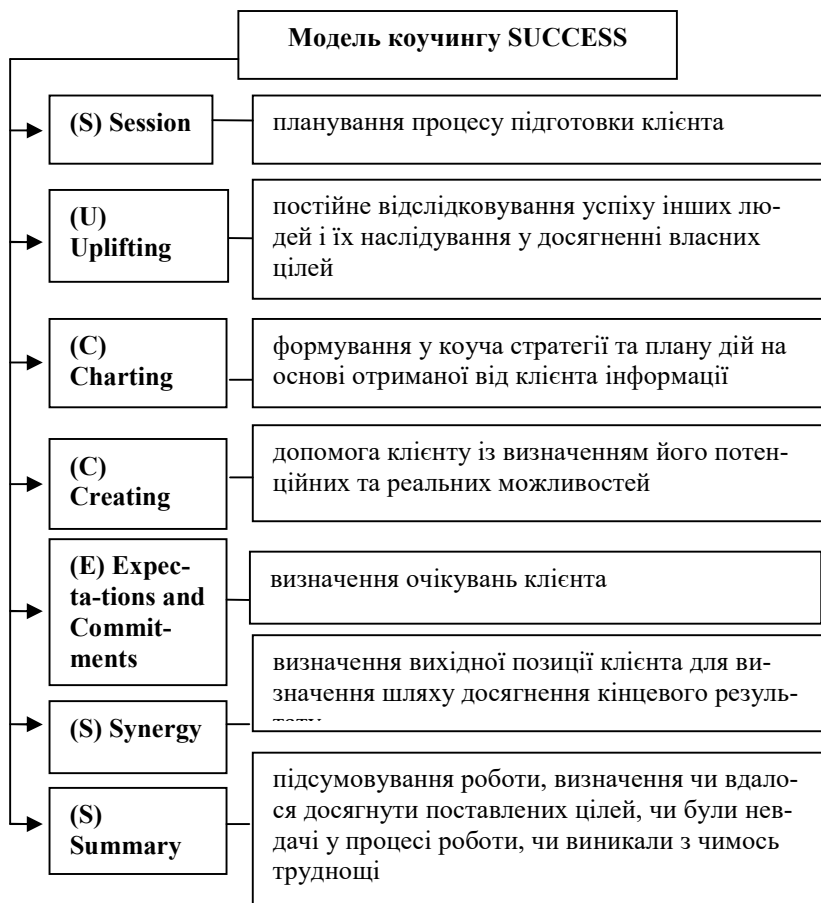

Рис. 5. Модель коучингу SUCCESS

Джерело: авторська розробка на основі [18; 28].

Як зазначає науковець Ірина Миколайчук, за кордоном після використання послуг коуча оцінюють їхню результативність за визначенням індексу *ROI* (повернення прибутку на одиницю інвестицій). Якщо не досягнуто поставленого результату, то коуч або продовжує свою роботу безоплатно до отримання необхідного результату, або повертає отримані кошти.

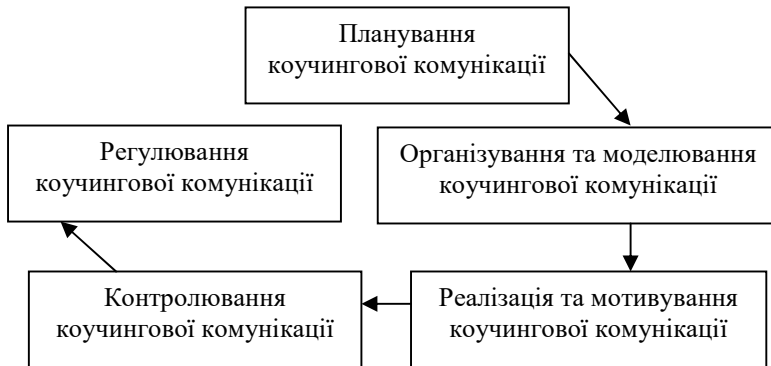

Рис. 6. Універсальна модель коучингової комунікації між коучем та клієнтом

Джерело: авторська розробка на основі [18; 28].

Доцільно зазначити, що у світі послуги коучів входять до п'ятірки найефективніших методів досягнення успіху в сфері бізнесу, які мають найбільший попит. Так, у США та Канаді на одного коуча припадає 29 тис. клієнтів, у Європі – 45 тис., у Росії – 145 тис., в Україні – 360 тис. осіб [28]. Попит на послуги коучингу також відрізняється і залежно від професійності коуча та його вартості. У світовій практиці за стандартами Міжнародної федерації коучингу виділяють три рівні коучів (рис. 7).

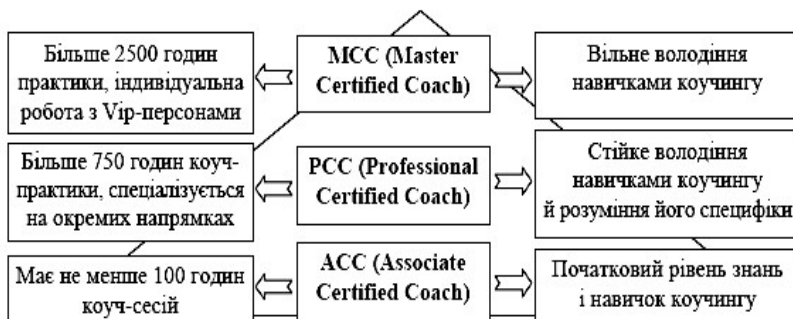

Рис. 7. Рівні коучів за стандартами Міжнародної федерації коучингу

Джерело: [28, с. 61].

Аналізуючи ситуацію в Україні, можна стверджувати про відсутність державного регулювання сфери коучингу, адже у класифікаторі професій відсутня така професія як коучер. Ця діяльність здійснюється зазвичай як надання інформаційних та консультаційних послуг, а це, відповідно, інша сфера діяльності. Крім того, є проблема у підготовці коучерів.

Вони надають послуги відповідного рівня, мають переважно підготовку західних країн, де ця сфера є розвинутою. Стимує розвиток коучингу в Україні і те, що вітчизняні бізнес-структури не розуміють специфіки діяльності коучерів та, відповідно, не залучають їх до своєї діяльності.

Послугами коучерів здебільшого на території України користуються транснаціональні корпорації або компанії з іноземними інвестиціями.

Висновки. Досліджено теоретичні особливості процесу коучингу та запропоновано авторське розуміння цього процесу. Вивчено специфіку здійснення коучингу у світі, а також проаналізовано проблеми розвитку цієї управлінської технології на вітчизняних теренах. Встановлено, що саме використання коучингу матиме позитивний вплив на формування стабільного рівня кадрової безпеки на підприємствах.

---

1. Handbook of Organizational Citizenship Behaviour: a Review of good Soldier Activity in Organizations, Nova Science Publishers. Nowy Jork. 2005.

2. Леонова С. В., Довба М. О. Коучинг як інструмент розвитку компетенцій сучасного менеджера з логістики. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 298–304.

3. Team Coaching Comprehensive. URL: www.teamcoaching.pl

4. Парслоу Э., Рэй М. Коучинг в обучении. Практические методы и техники. СПб.: Питер, 2003. 204 с.

5. Смарт Дж. К. Коучинг. СПб.: Нева, 2004. 192 с.

6. Томашек Н. Системный коучинг. Целеориентированный подход в консультировании. Х.: Гуманитарный центр, 2008. 176 с.

7. Уитмор Д. Коучинг высокой эффективности. М.: Междунар. акад. корпоратив. управления и бизнеса, 2005. 168 с.

8. Hawkins P., Smith N. Coaching, Mentoring and Organizational Consultancy. 2007. 368 p.

9. Stone F. M. Coaching, Counseling & Mentoring: How to Choose & Use the Right Technique to Boost Employee Performance. AMACOM, 2007. 135 p.

10. Вылегжанина А. О. Коуч-технологии как способ обеспечения конкурентоспособности предпринимательских структур: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. Наук. Тюмень, 2007. 24 с.

11. Гибнер Я. М. Коучинг как инструмент эффективного обучения и развития персонала. *Молодой ученый*. 2011. № 8. Т. 1. С. 121–124.
12. Ненашев Д. В. Коучинг как эффективная технология формирования эмоциональной компетентности будущих менеджеров: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук. М., 2009. 24 с.
13. Прайор Р., Лейблинг М. Коучинг – это просто. СПб.: Питер, 2005. 144 с.
14. Шекшня С. Как эффективно управлять свободными людьми: Коучинг. 2-е изд. М.: Альпина Паблишерз, 2011. 206 с.
15. Гурієвська В. Коучинг як прикладна технологія державного управління. *Вісник Нац. акад. держ. упр. при Президентові України*. 2011. Вип. 1. С. 32–39. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Vnadu_2011_1_6.pdf
16. Жуковська В. М. Партнерський потенціал у забезпеченні професійного розвитку персоналу підприємств торгівлі. *Економіка Крима*. Симферополь, 2011. № 2 (35). С. 235–239.
17. Жуковська В. М. Система оцінки та напрями підвищення ефективності управління персоналом. *Вісник Донець. держ. ун-ту економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського*. Вип. 4. Ч. 1. Донецьк: ДонДУЕТ, 2009. С. 101–111.
18. Лев Н. Ю., Бала Р. Д. Моделі коучингу: характеристика та особливості застосування. *Вісник Нац. ун-ту «Львів. Політехніка»*: зб. наук. пр. 2012. № 727. С. 76–81.
19. Логвиновський Є. І. Функціональна та змістовна сутність коучингу на підприємстві. *Європ. вектор екон. розвитку*: зб. наук. пр. 2012. № 2 (13). С. 297–301.
20. Мазараки А. А. Перспективы развития бизнес-образования в Украине: влияние глобальных изменений. *Трансформация бизнес-образования под влиянием глобальных изменений*: материалы XIII междунар. конф. М.: РАБО, 2009. С. 19–22.
21. Марцінковська О., Фижик Н. Роль коучингу в розвитку персоналу. *Економічний аналіз*. 2011. Вип. 8. Ч. 2. С. 257–260.
22. Нагара М. Б. Роль коучингу в забезпеченні конкурентоспроможності персоналу. *Вісник Донець. нац. ун-ту економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського*: зб. наук. пр. 2009. № 4 (44). С. 96–101.
23. Павлов В. І., Кушнірук О. Ю. Коучинг та наставництво у підприємницькій діяльності України. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*: зб. наук. пр. 2012. С. 276–280.
24. Передало Х. С., Моспан М. О. Коучинг як інноваційний інструмент підвищення ефективності управління персоналом. *Управління інноваційним процесом в Україні: проблеми, перспективи, ризики*: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. Л.: Львів. політехніка, 2010. С. 348–349.
25. Петровська І. Р., Бала Р. Д. Підвищення ефективності управлінської діяльності керівника за допомогою коучингу. *Наук. вісн. НЛТУ України*. 2010. № 20. С. 158–161.
26. Сичова Н. В. Стратегія управління знаннями як запорука успіху організації. *Економіст*. 2006. № 12. С. 48–51.

27. Таран М. Задача коуча, как и врача, – не навредит клиенту. *БИЗНЕС*. 2015. № 22 (1165). URL: http://www.business.ua/archive/100418/?ELEMENT_ID=100418.
28. Миколайчук І. Коучинг у системі управління підприємством. *Вісник КНТЕУ*. 2015. № 4. С. 50–67.
29. Гавриш О. А., Довгань Л. Є., Крейдич І. М., Семенченко Н. В. Технології управління персоналом: монографія. К.: НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2017. 528 с.
30. Дудченко В. С. Абсолютный консультант, или секреты успешного консультирования. М.: Кватро-Принт, 2004. 240 с.
31. Коучинг как средство управления. URL: <http://ukrarticles.pp.ua/business-i-finance/19499-kouching-lichnoj-yeffektivnosti.html>
32. Бережна В. Підготовка майбутніх менеджерів до інноваційної професійної діяльності з використанням новітніх засобів навчання. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Серія: Педагогіка та психологія. 2009. Вип. 468. С. 21–27.
33. Уитмор Дж. Coaching – новый стиль менеджмента и управления персоналом: практ. пособие. М.: Изд-во «Финансы и статистика», 2005. 160 с.
34. Денисенко Е. Коучинг для менеджеров. *Отдел маркетинга*. 2004. № 7–8. С. 52–53.
35. Огнев А. С. Организационное консультирование в стиле коучинг. СПб.: Изд-во «Речь», 2003. 192 с.
36. Кирлик Н. В. Коучинг – сучасний інструмент впливу на людський капітал працівника підприємства. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2017. Вип. 1 (47). Т. 1. С. 214–218.

Kopytko M. I., Pryhidko S. M. Coaching as effective technology of management for domestic business structures in the process of economic security provision

The article explores the specifics of the use of coaching as a management technology in the activities of business entities in Ukraine. The use of the analyzed management technology will improve the level of employee security. This improvement will be achieved through the influence of the coach on the employee in order to increase one's professionalism, skills, ability to reveal and increase self-confidence. As a result, the overall level of human resources will increase, and the effect of staffing will be maximized.

In addition, the relevance of the study is due to fact that in the process of increasing the level of labor intellectualization, the success of an enterprise depends on the level of use of the latest technologies, innovative activities and highly skilled personnel, which, with a significant amount of information, will make decisions that will achieve the maximum social and economic efficiency of production. Therefore, the determining factor is the formation of appropriate competences for employees.

During the research, authors analyzed approaches to understanding the coaching and proposed the definition, which takes as much as possible the specifics

of the activity of business entities in Ukraine. The motives of using coaching in the activity of domestic business entities were studied, species and models of coaching were researched.

Feasibility of using the proposed standards in domestic practice has been established based on the recommendations of the International Coach Federation

The result of the work is the thorough theoretical studies of the coaching process features, authors' understanding of this process and the specifics of the implementation of coaching in the world are studied, as well as the problems of the development of this management technology on domestic terrains. Authors have been established that the use of coaching will positively impact the formation of a stable employee security level at enterprises.

Key words: personnel security, coaching, coucher, management technology, business structure, personnel potential, employee competence, personnel management.

Стаття надійшла 3 вересня 2018 р.

УДК 345.678.1

**І. П. Мойсеєнко,
А. І. Когут**

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Системно проаналізовано підходи до розуміння поняття економічної безпеки закладів вищої освіти. Сформульовано особливості дослідження безпеки освітніх закладів як економічних та соціальних агентів. Запропоновано визначення економічної безпеки закладів вищої освіти як характеристики, яка забезпечує стійкість реалізації цілей з врахуванням інтересів та факторів функціонування.

Проаналізовано інтереси, фактори, цілі та загрози функціонування сучасних закладів освіти. Аргументовано доцільність їх врахування у забезпеченні розвитку закладів вищої освіти.

Ключові слова: заклади вищої освіти, загрози, фактори, інтереси, освітні послуги, економічна безпека.

Постановка проблеми. Зростання значення економіки знань і перехід до європейського освітнього простору приводять до зростання значення освітньої компоненти економічної безпеки держави та ускладнення умов функціонування закладів вищої освіти. У цих умовах актуальними є дослідження особливостей та умов управління закладами вищої освіти.

Заклад вищої освіти (ЗВО) згідно з українським законодавством про вищу освіту – це освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує згідно з наданою ліцензією освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність. Головна мета діяльності закладів вищої освіти полягає в забезпеченні якісних умов для здобуття вищої освіти, підготовки кадрів, надання всіх видів освітніх послуг, забезпечення безперервності освіти та потребує використання нових форм та інструментів надання освітніх послуг.

Триваюча дискусія щодо ролі ЗВО – соціальний інститут або економічний агент – не перешкодила виникненню ринку освітніх послуг, для якого є справедливими ринкові закони балансу попиту та пропозиції, еластичності ціни тощо.

Визнання ЗВО економічним агентом надає право застосування щодо його діяльності поняття «економічна безпека». Економічна безпека навіть окремого ЗВО стосується не лише його, вона є соціально важливою характеристикою, зважаючи на цілі його функціонування. Актуалізація питання економічної безпеки стосовно ЗВО є наслідком комерціалізації їхньої діяльності.

Для вітчизняних ЗВО в сучасних умовах їхнього функціонування стали актуальними такі суто ринкові поняття, як конкурентні переваги, дефіцит ресурсів, якість послуги, репутація як чинник результатів діяльності, комерціалізація інтелектуальної власності. Підвищення рівня конкурентоспроможності закладів вищої освіти, особливості управління ними в нових умовах потребують уточнення умов формування економічної безпеки закладів вищої освіти, що й зумовило актуальність роботи, її мету й завдання.

Стан дослідження. Сучасні дослідження щодо управління у сфері вищої освіти ґрунтуються на численних працях науковців. Вагомий внесок у висвітлення проблем щодо забезпечення економічної безпеки закладів вищої освіти зробили такі фахівці і науковці, як А. Н. Малолетко [1, с. 3–5], В. Ю. Бархатов [2, с. 20–22], І. С. Стеців [3, с. 34], К. В. Карпова [4], Л. П. Снігир [2, с. 648], В. В. Коврегін [3], В. В. Гіряк [4, с. 1039].

Їхні дослідження стали науково-методичною основою при роботі підходів до удосконалення управління безпекою закладів вищої освіти.

Аналіз підходів до визначення поняття економічної безпеки ЗВО відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

Поняття економічної безпеки ЗВО

Автор	Поняття	Ключові слова
Снігір Л. П. [5]	Як єдина цілісна система, діяльність якої спрямована на забезпечення стабільності та розвитку із врахуванням стратегічних перспектив діяльності закладу	Система, стабільність, стратегії
Коврегін В. В. [6]	Економічна захищеність закладу освіти та інтересів його учасників від зовнішніх і внутрішніх загроз, що дозволяє надійно зберегти й ефективно використовувати для виконання своєї місії свій економічний потенціал. Це стан вишу, у якому наявних ресурсів достатньо для запобігання, послаблення або захисту від загроз діяльності ЗВО	Ресурси, загрози, інтереси, потенціал
Гірняк В. В. [7]	Процес забезпечення фінансово-економічної безпеки ЗВО у динаміці – це виконання дій за необхідними параметрами й методикою, скерованих на створення умов забезпечення його стійкості	Процес, динаміка, стійкість
Козаченко Г. В., Тюленев Г. Д., Погорелов Ю. С. [8]	Стан ЗВО, який є таким, що дає змогу йому бути стійким до впливу зовнішніх та внутрішніх змін середовища функціонування і одночасно виконувати належну йому соціальну роль у суспільстві з розвитку людських талантів та креативності, а не лише надавати освітні послуги	Стійкість ЗВО, фактори, цілі

Узагальнено автором.

У поданих у таблиці 1 визначеннях поняття «економічна безпека ЗВО» використано захисний, ресурсно-функціональний, вузько-функціональний та гармонізаційний підходи. Застосовувати захисний підхід до економічної безпеки ЗВО можна, але загрози та ризики для його діяльності є принципово іншими, ніж для підприємства, тобто для опису економічної безпеки ЗВО у термінах захисного підходу необхідний аналіз специфічних загроз і ризиків.

Актуальним для розуміння та опису економічної безпеки є ресурсно-потенціальний підхід, який описує стан економічної безпеки через використання таких складових, забезпечуючи комплексний підхід до всіх аспектів та ресурсів, що впливають на економічну стійкість та визначають можливість реалізації стратегій. Особлива цінність вузькофункціонального підходу в тому, що майже всі українські ЗВО сьогодні відчувають проблеми з кількістю абітурієнтів, які вкрай негативно впливають на їхню економічну безпеку.

Специфічність ризиків та загроз у діяльності ЗВО, її державне регулювання та державне фінансування зумовлюють певну неадекватність застосування гармонізаційного підходу стійкого функціонування, який показав свою придатність для комерційних підприємств. Адже принципово явні інтереси зацікавлених сторін (ЗВО, абітурієнтів, студентів, державних організацій) є апіорі узгодженими, але це не означає високий рівень економічної безпеки, насамперед, через значне посилення конкуренції на ринку освітніх послуг, актуалізацію наслідків демографічної кризи в Україні наприкінці 90-х рр. XX ст. тощо [5].

Так, серед наявних підходів для опису та цільового підвищення економічної безпеки ЗВО найбільш актуальними є ресурсно-функціональний та вузько-функціональний підходи.

Необхідно вибрати підхід до забезпечення економічної безпеки ЗВО з числа поданих – захисний (захист від пагубного впливу зовнішнього середовища, забезпечення стійкості діяльності у різних, зокрема несприятливих умовах зовнішнього середовища), ресурсно-потенціальний (таке використання ресурсів, що сприяє запобіганню загроз і забезпеченню стабільного функціонування підприємства сьогодні та у майбутньому), ситуативний (мінімізація втрат від загроз, контроль за власністю, захист економічних інтересів) [5].

Отже, заклад вищої освіти як об'єкт економічної безпеки є унікальним, оскільки на відміну від інших об'єктів економічної безпеки на мікрорівні (підприємств та організацій) виконує важливі для суспільства завдання розвитку людських талантів та креативності.

У численних дослідженнях економічної безпеки закладу вищої освіти виділяють такі її складові:

– фінансова складова – вважається найважливішою, оскільки фінансові відносини є основою будь-якої економічної системи;

– інтелектуальна й кадрова складові: охоплюють взаємопов'язані та водночас самостійні напрями діяльності ЗВО;

– технічна складова: наявність аудиторних площ відповідно до встановлених норм, оснащення комп'ютерних, лабораторних, аудиторій підручними матеріалами для проведення занять;

– технологічна складова: забезпечення проведення занять із дотриманням вимог щодо викладання навчальних дисциплін (індивідуальні плани викладачів, навчальні, робочі програми, методичні матеріали тощо);

– нормативно-правова складова: забезпечення організації освітнього та наукового процесу згідно з вимогами чинного законодавства України як суб'єкта приватного чи державного сектору економіки різного галузевого підпорядкування;

– інформаційна складова: використання та захист інформації двох середовищ – внутрішнього й зовнішнього функціонування ЗВО [1–7].

Виділення економічної безпеки закладу вищої освіти як найважливішого елемента економічної безпеки держави зумовлено такими обставинами:

– необхідність урахування нових факторів у вирішенні завдань забезпечення економічної безпеки ЗВО у змінених соціально-економічних та інституційних умовах;

– важливість урахування специфічних особливостей економіки освіти у вирішенні проблем безпеки ЗВО.

Мета цієї статті – визначити поняття економічної безпеки закладів вищої освіти, враховуючи інтереси та чинники забезпечення надання освітніх послуг.

Виклад основних положень. За результатами дослідження сутності поняття «економічна безпека», підходів щодо її трактування та пояснення, закладу вищої освіти як об'єкта економічної безпеки, її дуального характеру в Україні, який зумовлений визнанням ЗВО одночасно соціальним інститутом та економічним агентом, сформульовано визначення економічної безпеки ЗВО. Економічна безпека ЗВО – це як якісна характеристика соціально-економічної системи, яка забезпечує стійкість реалізації її цілей з врахуванням інтересів та факторів її функціонування.

Як елемент єдиної системи вищої освіти закладу вищої освіти знаходиться в постійній взаємодії зі зовнішнім соціально-економічним середовищем. Функціонування ЗВО як суб'єкта господарювання, за-

лежить від впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, відображених у таблиці 2.

Таблиця 2

**Сукупність зовнішніх та внутрішніх чинників
функціонування ЗВО**

Зовнішні чинники	Внутрішні чинники
Потік абітурієнтів і частки в них бюджетників та контрактників	Трудові ресурси – професорсько-викладацький склад, науковий, навчально-допоміжний, науково-допоміжний та адміністративно-допоміжний персонал
Потік осіб, які підвищують свою кваліфікацію та науковий рівень – аспіранти, докторанти, студенти факультетів підвищення кваліфікації, слухачі курсів перепідготовки тощо	Якість матеріально-технічних ресурсів – навчальне та наукове обладнання, навчальна та наукова література, програмне забезпечення
Зміна обсягів та структури фінансування освітніх послуг	Повнота та якість інформаційного забезпечення навчального процесу та наукових досліджень
Скорочення доходів і зниження економічної активності користувачів освітніх послуг	Відсутність оптимізації структури вищого навчального закладу та бюджетних витрат
Зменшення бюджетних надходжень і обмеження витрат закладу вищої освіти на розвиток освітньої, наукової, господарської діяльності	Зменшення стимулювання освітньої та наукової діяльності професорсько-викладацького складу

Складено авторами.

Зниження стимулювання праці професорсько-викладацького складу в майбутньому може спричинити до неякісного викладання навчальних дисциплін, гальмування розвитку наукової діяльності та, як наслідок, втрати кваліфікованих фахівців.

Збільшення бюджетних надходжень і витрат закладів вищої освіти на розвиток освітньої, наукової, господарської діяльності забезпечують якісні зміни в освіті та потенціал для майбутнього розвитку країни. Так, важливе місце у забезпеченні економічної безпеки ЗВО займає своєчасне виявлення загроз, що являють собою сукупність наявних та потенційно можливих чинників, які створюють

небезпеку для функціонування освітнього сектору економіки. Тому узагальнені фактори, що впливають на забезпечення необхідного рівня економічної безпеки ЗВО, поділено на два блоки – фактори макро- та мікроекономічного рівнів [2].

Заклад вищої освіти впливає на формування зовнішнього середовища, визначаючи його культурний та інтелектуальний розвиток. Цей вплив виявляється через інтереси:

- випуску кваліфікованих фахівців;
- підготовки науково-педагогічних кадрів;
- перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів;
- виконання науково-дослідних робіт;
- впровадження результатів наукових досліджень у виробництво та навчальний процес.

Заклади вищої освіти пред'являють також певні вимоги до рівня підготовки абітурієнтів, кваліфікації та професійних навичок працівників для задоволення сучасних цілей функціонування ЗВО, а саме:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності ЗВО;
- забезпечення високого рівня технічної та технологічної забезпеченості освітнього та наукового процесу ЗВО;
- досягнення високої ефективності менеджменту, оптимальної та ефективної організаційної структури управління ЗВО;
- якісна правова захищеність усіх аспектів освітньої та наукової діяльності ЗВО;
- гарантування захисту інформаційного поля, комерційної таємниці й необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи ЗВО;
- збереження та розвиток інтелектуального потенціалу й ефективна організація безпеки персоналу ЗВО.

Забезпечення виконання цих інтересів функціонування ЗВО спонукає оперативню змінювати процес навчання, методики їх викладу й передбачати зміни в запитах споживачів освітніх послуг, налагоджувати структурні зв'язки з навчальними закладами країн Європейського Союзу та світу.

Водночас слід враховувати такий перелік сучасних загроз функціонування внутрішнього середовища ЗВО:

- неефективне управління освітньою установою;
- низький рівень навчального та наукового процесу;
- зменшення кількості студентів через зниження рівня привабливості освітнього закладу;
- неефективна робота з потенційними й реальними спонсорами та роботодавцями;

- зниження якісного рівня професорсько-викладацького складу;
- корупція в організації освітніх послуг тощо.

Висновки. У сучасних умовах ефективний розвиток закладів вищої освіти і їх економічна безпека не можуть бути досягнуті лише наявністю їх високого інтелектуального та кадрового потенціалу. Для підвищення стійкості функціонування закладів вищої освіти необхідно враховувати й інтереси суспільства, й кадрового складу в наданні освітніх послуг необхідного рівня та переліку, загрози та фактори зовнішнього та внутрішнього середовища їх функціонування, організації забезпечення системи економічної безпеки.

1. Карпова К. В. Вищий навчальний заклад приватної форми власності як об'єкт економічної безпеки та суб'єкт освітньої господарської діяльності. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: <http://www.econmy.nayka.com.ua>

2. Снігир Л. П. Фактори загроз економічній безпеці вищих навчальних закладів. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. № 9. С. 648–649.

3. Коврегін В. В. Механізми забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?...2...

4. Гірняк В. В., Козьмук Н. І., Лук'янська О. В. Фінансово-економічна безпека вищих навчальних закладів в умовах євроінтеграції вищої освіти України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. № 2. С. 1038–1042.

5. Козаченко Г. В., Тюленев Г. Д., Погорелов Ю. С. Економічна безпека вищого навчального закладу: підґрунтя забезпечення. URL: 77.121.11.9/handle/PolNTU/201

6. Малолетко А. Н. Экономическая безопасность вуза: структурное разрушение системы финансового обеспечения. URL: <http://finanal.ru/007/ekonomicheskaya-bezopasnost-vuza-strukturnoe-razrushenie-sistemy-finansovogo-obespecheniya>

7. Бархатов В. Ю., Пугач В. Н., Алимова Н. К. Экономическая безопасность ВУЗа. URL: www.naukovedenie.ru/sbornik1/2-I.pdf

8. Стеців І. С. Економічна безпека ВНЗ: сутність та особливості планування. *Вісник ЛНПУ*. 2010. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10021/1/34.pdf>

Moyseenko I. P., Kohut A. I. Economic safety formation of higher education institutions

In the article, higher educational establishments are considered as economic entities, the main purpose of which is to provide high-quality conditions for higher education, training, providing all types of educational services, ensuring the continuity of education.

Recognition of an institution of higher education by an economic agent gives the right to apply the concept of «economic security» in relation to its activities. The

economic security of a higher education institution is not just about it, it is a socially important characteristic, considering the goals of its functioning.

Actualization of the issue of economic security in relation to the institution of higher education is a consequence of the commercialization of their activities. The article systematically analyzes approaches to the understanding of the economic security concept of the higher education institution. Research peculiarities of the safety of educational institutions as economic and social agents are formulated.

It is established that among the available approaches for the description and targeted improvement of the economic safety of the institution of higher education the most relevant are resource-functional and narrow-functional approaches

The definition of economic security of the higher education institution is offered as a characteristic, which ensures the stability of the goals realization taking into account interests and factors of functioning. As an element of a unified higher education system, a higher education institution is in constant interaction with the external socio-economic environment.

Therefore, when its functioning takes into account the factors of the internal and external environment of functioning, the relevant factors of micro and macro level.

The typologies of interests, factors and threats of functioning of modern educational institutions are analyzed and formulated. Ensuring the fulfillment of the interests of the functioning of modern educational institutions prompts promptly to change the learning process, the methods of their presentation and to provide for changes in the requests of the users of educational services themselves, to establish structural relations with educational institutions of the European Union and the world.

Key words: *higher education institution, threats, factors, interests, educational services, economic security.*

Стаття надійшла 10 грудня 2018 р.

УДК 336.717.6(075)

**Н. В. Наконечна,
С. І. Мельник**

РОЛЬ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуто потребу внутрішнього аудиту в сучасних умовах та його роль у досягненні і стратегічних, і оперативних цілей, які спрямовані на підвищення конкурентоспроможності та ефективного управління підприємством.

Ключові слова: *аудит, внутрішній аудит, контроль, економічна безпека підприємства.*

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки роль аудиту значно зростає, ринок потребує достовірної облікової і звітної інформації про діяльність суб'єктів підприємницької діяльності з різними формами власності (державних, приватних, комунальних та інших підприємств тощо).

Тільки об'єктивна обліково-аналітична інформація про діяльність суб'єктів господарювання дає можливість перевірити відповідність діяльності підприємств чинним законодавчим та іншим нормативно-правовим актам, які її регулюють.

Проведення аудиту має спрямовуватися на відкриття недоліків і порушень, виявлення внутрішньогосподарських резервів, на боротьбу за економію і ощадливість.

Стан дослідження. Постійні кризи економічного характеру впливають на формати та стратегії ведення підприємницької діяльності всіх суб'єктів господарювання різних масштабів господарського процесу. З огляду на це не втрачає актуальності питання захисту економічної сторони ведення бізнесу, особливо за умов політичної та економічної нестабільності України нині. В цьому контексті гостріше постає питання пошуку нових ефективніших форм контролю внутрішнього середовища діяльності підприємств та прогнозування й попередження внутрішніх і зовнішніх загроз.

Питаннями дослідження проблем організації внутрішнього аудиту займалися і вітчизняні, і зарубіжні вчені, а саме: В. Бобошко, В. Бурцева, Ф. Бутинець, М. Голошапов, С. Губський, Т. Каменська, Г. Коблянська, К. Коцюбинська, Л. Ліщинська, В. Немченко, С. Олійник, Р. Сагайдак, А. Семенець, О. Сметанко, О. Філозоф тощо.

Метою статті є обґрунтування дієвих і актуальних потреб і шляхів формування в Україні внутрішнього аудиту та його роль у досягненні і стратегічних, і оперативних цілей, які спрямовані на підвищення конкурентоспроможності та ефективного управління підприємством.

Виклад основних положень. Починаючи з 2005 року, в Україні відбувається реформа системи державного внутрішнього фінансового контролю – ухвалено Концепцію розвитку державного внутрішнього фінансового контролю [1]; внесено зміни до Бюджетного кодексу України щодо базових засад організації та здійснення внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту [2]; прийнято Стандарти внутрішнього аудиту [3], Кодекс етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту [4] тощо.

Логічним продовженням стало ухвалення на початку 2017 року Стратегії реформування системи управління державними фінансами

на 2017–2020 роки [5], яка, поміж іншим, передбачає підвищення рівня управлінської підзвітності та ефективності внутрішнього контролю та аудиту в органах влади на центральному та місцевому рівнях [6].

Внутрішній аудит має виконувати роль превентивного діагностичного засобу в управлінні господарською діяльністю підприємства та його структурних підрозділів.

Як вважають вітчизняні та зарубіжні вчені [7–9], головною метою внутрішнього аудиту є: 1) удосконалення організації й управління виробництвом, виявлення і мобілізація резервів його зростання; 2) удосконалення організації діяльності підприємства; 3) запобігання втратам ресурсів і здійснення необхідних змін у середині підприємства; 4) допомога управлінському персоналу в підвищенні ефективності виконання його функцій; 5) забезпечення задоволення потреб органів управління в частині надання контрольної інформації з різних питань; 6) завдання діагностики стану економічної безпеки та визначення можливої рейдцівості підприємства.

В умовах ринкової економіки важливими є питання, пов’язані з системною оцінкою розвитку підприємства на рівні держави. Кожного власника та керівника цікавить об’єктивна та обґрунтована інформація про стан розвитку підприємства. Стабільність фінансової системи підприємства залежить від чинників на макрорівні, серед яких основними виокремимо: рівень інфляції, обсяги внутрішніх і зовнішніх боргів держави, стан виконання державного бюджету, рівень монетизації економіки, вартість банківських кредитів, достатній обсяг міжнародних резервів НБУ. Порушення в динаміці цих показників спричиняють ризики, а іноді й загрози фінансовій безпеці держави, зокрема розвитку підприємств.

Країни з розвинутою ринковою економікою довели, що для того, щоб проводити певну перевірку, необхідно створити спеціальну службу внутрішнього аудиту, працівники якої мають досконало знати специфіку організації, її організаційно-економічну структуру, структуру управління, об’єкти контролю, низку питань, які мають бути висвітлені під час перевірок, володіти технікою і методикою проведення перевірок, добре знати законодавчі й нормативні акти, вміти опрацьовувати матеріали перевірок, визначати шляхи попередження та ліквідації недоліків і втрат, резерви ефективності усіх видів діяльності підприємства, захищати законні інтереси власників у судових інстанціях [10].

До проблем, що постають перед підприємствами на шляху до досягнення прийнятного рівня економічної безпеки, науковці відносять такі:

- переважність використання реактивного підходу (очікування негативного впливу загрози і подальші заходи щодо ліквідації наслід-

ків замість передчасного аналізу можливих шляхів уникнення цього впливу);

- необхідність підвищення якості збору інформації не лише про конкурентів, але й про стан власної діяльності, що включає першочерговість визначення цілей і стратегії підприємства;

- недостатнє застосування аналізу витрат підприємства на економічну безпеку;

- нехтування наявними можливостями підприємства і спрямування всієї системи економічної безпеки на роботу зі загрозами [11].

Міжнародний стандарт професійної практики внутрішнього аудиту 2000 «Управління функцією внутрішнього аудиту» вказує, що керівник внутрішнього аудиту має управляти функцією внутрішнього аудиту для того, щоб вона додавала вартості організації. Функція внутрішнього аудиту додає вартості організації (та її зацікавленим особам), коли вона враховує стратегії, цілі та ризики; намагається запропонувати шляхи поліпшення процесів корпоративного управління, управління ризиками та контролів; об'єктивно надає релевантні аудиторські послуги [12].

Основним завданням внутрішнього аудиту є оцінка діяльності підприємства внутрішньою службою в інтересах власників суб'єкта господарювання. Завдання внутрішнього аудиту орієнтовані на внутрішніх користувачів: і власників, і керівництва підприємства. Особливість внутрішнього аудиту полягає в тому, що він є більш корисним для поліпшення управління підприємством, оскільки внутрішні аудитори більш обізнані з діяльністю суб'єкта господарювання, а ніж зовнішні аудитори. Важливо, щоб внутрішні аудитори були компетентними та залишалися об'єктивними у виконанні своєї роботи та формуванні висновків. Якщо внутрішні аудитори дотримуються зазначених вимог (бути компетентними, незалежними, об'єктивними), то таку роботу зовнішні аудитори оцінюють як ефективну [13].

Від проведення внутрішнього аудиту керівництво очікує не лише проведення традиційних завдань, таких як перевірка достовірності та взаємопов'язаності інформації, підтвердження дотримання облікової політики та нормативно-правових актів, а й поліпшення певних методологічних підходів під час проведення аудиту. Внутрішній аудит допомагає організації досягати поставлених цілей за допомогою системного, упорядкованого підходу до оцінки і підвищення ефективності процесів управління ризиками, контролю і корпоративного управління [14].

З метою приведення норм національного законодавства у сфері аудиторської діяльності відповідно до законодавства ЄС ВР ухвалила

Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [15]. Цим Законом, зокрема:

1) визначено нові правила аудиту фінзвітності в Україні, які наляштовані на законодавство ЄС. Головним документом, який видає аудитор після закінчення аудиту фінансової звітності, буде аудиторський звіт, а не, як було раніше, аудиторський висновок. Окрім того, у Законі прописано вимоги до його складання (зміст розділів, із яких він складається, при проведенні аудиту фінзвітності різних суб'єктів господарювання) та правила його підпису при проведенні аудиту;

2) устанавлюється новий порядок атестації аудиторів. Щоб займатися аудиторською діяльністю, фізособа має лише потрапити до Реєстру аудиторів. Для цього їй потрібно підтвердити високий рівень теоретичних знань і професійну компетентність шляхом складення відповідних іспитів (за кожен іспит вона сплачує плату в розмірі однієї мінізарплати), а також пройти практичну підготовку із провадження аудиторської діяльності в аудиторській фірмі.

Потрапивши до цього Реєстру, фізособа має змогу займатися аудиторською діяльністю доти, доки її не виключать із нього. Якогось періодичного чи щорічного підтвердження своїх знань і отримання сертифіката не вимагається. Водночас аудитору потрібно буде безперервно проходити професійне навчання;

3) визначено, що всі суб'єкти, які можуть проводити аудит фінзвітності, міститимуться в одному Реєстрі аудиторів і суб'єктів аудиторської діяльності, а не, як раніше, у п'яти. Реєстр складатиметься з 4 розділів, у кожному з яких міститиметься інформація про окрему категорію суб'єктів аудиторської діяльності;

4) уточнено перелік неаудиторських послуг (визначено чіткі обмеження щодо одночасного надання послуг з обов'язкового аудиту і неаудиторських послуг), які має право надавати аудитор підприємству, що становить суспільний інтерес при аудиті його фінзвітності. Також устанавлено граничну вартість таких послуг. Якщо цю суму перевищити за певний проміжок часу, то аудиторській фірмі доведеться відмовитися від проведення аудиту такого підприємства;

5) обмежено терміном у 10 років тривалість обов'язкового аудиту фінзвітності одного підприємства, а також уточнено механізм страхування відповідальності аудиторів, а саме: замість обов'язкового страхування запроваджується страхування цивільно-правової відповідальності, як і вимагає Директива ЄС;

6) підвищено контроль за здійсненням аудиторської діяльності. Тепер два органи контролюватимуть здійснення аудиту фінзвітності та надання аудиторських послуг суб'єктами аудиторської діяльності

та аудиторами. Крім Аудиторської палати України, такий контроль здійснюватиме і спеціально створений Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю. Такий орган складатиметься з двох відділів – з Ради нагляду над аудиторською діяльністю та Інспекції зі забезпечення якості. Остання буде насамперед здійснювати контроль за якістю аудиторських послуг, які надаються підприємствам, що становлять суспільний інтерес.

Фінансувати діяльність цих двох органів контролю за аудиторською діяльністю будуть суб'єкти аудиторської діяльності шляхом сплати до цих органів внесків із кожного складеного аудиторського звіту та з кожного договору з надання аудиторських послуг.

Висновки. Так, аудитори та суб'єкти аудиторської діяльності проводять аудиторську діяльність відповідно до міжнародних стандартів аудиту. Нині є низка проблем у процесі становлення та здійснення внутрішнього аудиту в Україні, це і недостатнє нормативне забезпечення, відсутність внутрішніх розробок щодо організації та методики внутрішнього аудиту на підприємстві тощо. І лише комплексна програма подолання кожної з них забезпечить ефективне та якісне здійснення внутрішнього аудиту і сприятиме подоланню негативних явищ в економіці України, пов'язаних із недостатнім контролем за суб'єктами підприємницької діяльності.

За наявності нормативно-правової бази, внутрішніх нормативів аудиту та типових форм документів з аудиту, організація служби внутрішнього аудиту на підприємстві дасть змогу здійснювати систему заходів, спрямованих на усунення проблемних питань і недоліків у процесі проведення внутрішнього аудиту, матиме безліч позитивних наслідків не лише у структурі діяльності підприємств, але й в економіці України загалом.

---

1. Про схвалення Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю від 24 травня 2005 р. № 158-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-2005-%D1%80>

2. Бюджетний кодекс України від 2010 р. № 2456-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

3. Про затвердження Стандартів внутрішнього аудиту від 04.10.2011 № 1247. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1219-11>

4. Про затвердження Кодексу етики працівників підрозділу внутрішнього аудиту від 29.09.2011 р. № 1217. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1195-11>

5. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки від 8 лютого 2017 р. № 142-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249797370>

6. Внутрішній аудит в держуправлінні: слабка ланка чи запорука ефективного використання публічних ресурсів? URL: <https://www.prostir.ua/?news=vnutrishnij-audit-v-derzhupravlinni-slabka-lanka-chy-zaporuka-efektyvnoho-vykorystannya-publichnyh-resursiv>
7. Олійник С. О. Внутрішній аудит в системі економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2013. Вип. 181 (3). С. 213–218.
8. Журавлева Д. Г. Внутрішній аудит: необхідність впровадження в сучасних умовах. *Майбутнє – аудит: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції*. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. С. 270–271.
9. Каліцінська К. О. Роль внутрішнього аудиту в системі економічної безпеки підприємства. Серія: Економіка та підприємництво. 2011. № 3. С. 136.
10. Майданевич Ю. П. Проблеми організації внутрішнього аудиту на підприємствах. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2009. № 1. С. 250.
11. Мельник В. І., Шумська Г. М. Перспективні напрямки підвищення рівня економічної безпеки підприємства в сучасних умовах. URL: http://www.confcontact.com/2008dec/3_melnik.php
12. Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту (стандарти). Переклад: ВГО «Інститут внутрішніх аудиторів України». URL: <https://www.iaa.org.ua>
13. Дорош Н. І. Аудит: теорія і практика. К.: Знання, 2006. 495 с.
14. Інститут Внутрішніх Аудиторів України. URL: https://www.iaa.org.ua/?page_id=212
15. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність від 21.12.2017 р. № 9. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>

Nakonechna N. V., Melnyk S. I. The role of domestic audit in the system of economic security of the enterprise

In a market economy, the role of auditing is growing significantly, the market requires reliable accounting and reporting information on the activities of business entities with different forms of ownership.

The audit should be aimed at discovering shortcomings and violations, identifying farm reserves, fighting for savings and thrift.

An internal audit should act as a preventive diagnostic tool in the management of the economic activity of the enterprise and its structural subdivisions.

In the conditions of a market economy, the issues related to the systemic assessment of enterprise development at the state level are emerging. Every owner and manager is interested in objective and substantiated information about the state of the enterprise development.

Developed market economies have shown that in order to carry out a specific audit, it is necessary to create a special internal audit service whose employees must fully know the organization's specifics, its organizational and economic structure.

The main task of internal audit is to assess the company's internal service in the interests of the owners of the entity. The objectives of internal audit are focused on internal users: both owners and managers of the enterprise.

From internal audit, the management expects not only traditional tasks such as checking the reliability and interconnectivity of information, confirmation of compliance with accounting policies and regulations, but also improving certain methodological approaches during the audit.

Internal audit helps organizations achieve their goals through a systematic, streamlined approach to assessing and improving the effectiveness of risk management, control, and corporate governance.

Key words: audit, internal audit, control, economic security of the enterprise.

Стаття надійшла 11 жовтня 2018 р.

УДК 336.647

**Г. І. Пушак,
Н. В. Шевченко**

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуто сутність грошових потоків вітчизняних підприємств і теоретичні особливості управління ними. Виокремлено основні принципи управління грошовими потоками підприємств. Проаналізовано вхідні та вихідні грошові потоки промислових підприємств Львівської області за 2013–2017 рр. Визначено коло основних проблем, що впливають на ефективність управління грошовими потоками промислових підприємств. Запропоновано напрями удосконалення процесу управління грошовими потоками вітчизняних промислових підприємств на прикладі Львівської області.

Ключові слова: гроші, грошовий потік, промислові підприємства, ліквідність, платоспроможність, рентабельність, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняних промислових підприємств грошові потоки відіграють важливу роль. Саме грошові потоки забезпечують фінансову стійкість підприємства, безперервність виробництва продукції, досягнення високого рівня рентабельності, конкурентоспроможності та ліквідності підприємства. Вплив грошових потоків на діяльність сучасних промислових підприємств Львівської області має не лише вузькопрофільний харак-

тер (збільшення доходів, зростання ліквідності та прибутковості, оновлення і наповнення виробничих фондів тощо), а й дає змогу більш глобально вирішувати проблеми зайнятості населення, підвищувати ресурсозабезпеченість регіону, збільшувати ВВП країни. Тому дослідження напрямів ефективності управління грошовими потоками промислових підприємств Львівської області має важливе стратегічне значення і на макро-, і на мікрорівні.

Стан дослідження. Основні напрями управління грошовими потоками підприємств досліджували багато відомих закордонних учених, серед яких: Р. Чейз, Е. Нікбахт, Ю. Брігхем, Р. Брейлі, Дж. Ван Хорн, Б. Коласс. Серед вітчизняних науковців, що досліджували проблеми, фактори впливу та напрями поліпшення системи управління грошовими потоками підприємства, варто відзначити І. О. Бланка, М. Д. Білик, М. А. Козоріз, Ф. Ф. Бутинця, А. М. Поддєрьогіна, Г. Г. Кірейцева.

Проте, враховуючи значну кількість факторів (соціальні, політичні, економічні, ринкові), що впливають на процес ефективного управління вхідними та вихідними грошовими потоками вітчизняних підприємств, подальші дослідження цієї теми є актуальними і в теоретичних, і практичних аспектах.

Метою статті є дослідження сутності управління грошовими потоками та розроблення теоретичних та практичних рекомендацій щодо удосконалення управління вхідними грошовими потоками промислових підприємств Львівської області.

Виклад основних положень. В процесі господарської діяльності підприємства грошові потоки складають матеріальну основу його функціонування та розвитку.

Згідно з Національними стандартами бухгалтерського обліку грошові кошти – це готівка (валюта України та іноземна валюта у вигляді грошових коштів), кошти на рахунках у банках та депозити до запитання. У процесі кругообігу грошові кошти підприємства утворюють грошові потоки [1].

В економічних працях А. Г. Загороднього, Б. Д. Гаврилишина, С. В. Мочерного, Є. В. Мниха грошовий потік визначається як надходження (додатковий грошовий потік) і витрачання (від’ємний грошовий потік) коштів у процесі здійснення господарської діяльності підприємства. Розрізняють грошовий потік від операційної (виробничо-комерційної), інвестиційної та фінансової діяльності підприємства [2; 3; 4; 5].

Управління грошовими потоками підприємства є складним та багатоетапним процесом, який повинен враховувати чіткість і досто-

вірність обліку грошових надходжень (фінансова звітність, звіт про рух грошових коштів), раціональність їх використання та/або нагромадження для досягнення головних стратегічних цілей підприємства.

Процес управління грошовими потоками, як і будь-який процес управління, ґрунтується на визначених принципах, адже він є складовою частиною загальної системи управління господарською діяльністю підприємства. Основними принципами управління грошовими потоками підприємства є:

- інформативна достовірність, яка передбачає забезпечення системи управління грошовими потоками підприємства необхідною інформаційною базою, що містить повну, правдиву та неупереджену інформацію про зміни і рух грошових коштів у результаті різних видів діяльності;

- збалансованість, забезпечення якої пов'язано з оптимізацією грошових потоків підприємства в процесі управління ними, а також збереженням рівноваги між вхідними та вихідними грошовими потоками від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності [6, с. 246];

- ліквідність, що базується на синхронізації позитивного і негативного грошового потоків за всіма часовими інтервалами [5];

- ефективність, реалізація якої в процесі управління грошовими потоками полягає у забезпеченні ефективного використання грошових коштів, що сприяє формуванню додаткових інвестиційних ресурсів для здійснення фінансових інвестицій [6, с. 246].

В умовах ринкової економіки управління грошовими потоками, і вхідними, і вихідними, дозволяє більш точно визначити слабкі та сильні сторони підприємства, уникнути нецілеспрямованого витрачання грошей та визначити пріоритети інвестування додатково отриманих коштів. Водночас для досягнення найбільш позитивного (прибуткового) результату варто визначити основні цілі управління грошовими потоками, якими є:

- підтримання прийнятного рівня платоспроможності та ліквідності, а також попередження формування чи розвитку кризи;

- збільшення вхідних грошових потоків, як головного джерела фінансування підприємства, та їх оптимізація у розрізі видів;

- скорочення циклу обороту грошових коштів;

- підтримання адекватного балансу між формуванням резерву ліквідності та втраченими альтернативними можливостями;

- скорочення накладних затрат підприємства, пов'язаних із генеруванням його грошових потоків [7];

- визначення системності та своєчасності виплат по довготривалих короткотермінових зобов'язаннях;

- зменшення неліквідних активів;
- ведення чіткої та прозорої фінансової звітності.

Варто зазначити, що хоча управління грошовими потоками підприємства є процесом сталим та обґрунтованим, інформаційно та обліковозабезпеченим, включає чіткі часові обмеження та напрями вдосконалення, проте він вимагає певної визначеності етапів управління. Перший етап передбачає складання фінансової документації, пов'язаної з рухом грошових коштів. На другому етапі на основі даних за звітний та попередні періоди здійснюється аналіз ефективності управління грошовими потоками підприємства. Третій етап – контроль за виконанням поставлених цілей в коротко- та довготерміновому періодах. Четвертий етап передбачає коригування та розробку прогнозних показників відповідно до вимог плану діяльності підприємства, обсягів надходження і витрат грошових коштів.

І хоча виважене та поетапне управління грошовими потоками дає змогу підприємству збалансувати потік грошових коштів, підвищити ліквідність та платоспроможність підприємства, однак є значна кількість факторів (зовнішніх та внутрішніх), що впливають на його ефективне управління. До зовнішніх факторів слід віднести:

- стан розвитку товарного ринку (наявність конкурентів, насиченість ринку товарами, рівень попиту на різні види товарів і послуг);
- кон'юнктура фондового ринку (проте цей фактор має вплив саме на публічні промислові підприємства);
- державна політика в системі оподаткування підприємств;
- політична, економічна або соціальна криза в країні;
- рівень розвитку платіжної та безготівково-розрахункової систем, валютних і кредитних операцій в Україні;
- низький рівень купівельної спроможності населення;
- наявність пільгової програми кредитування промислових підприємств вітчизняними банками;
- експортно-імпортна політика держави.

До внутрішніх факторів доцільно віднести:

- якість продукції;
- тривалість виробничого і операційного циклів;
- наявність нового обладнання;
- уміння управляти дебіторською заборгованістю;
- використання інноваційних розробок у процесі виробництва продукції;
- наявність висококваліфікованих працівників, особливо менеджерів, директорів, бухгалтерів;
- здатність вчасно погашати заборгованість підприємства (суми кредиту, відсотків, пені, нарахувань);

– наявність методики складання прогнозних показників розвитку промислового підприємства в коротко- та довготерміновому періодах.

На наш погляд, найбільший вплив на рівень ефективності управління грошовими потоками промислових підприємств мають саме внутрішні фактори. Адже, незважаючи на негативне (кризове або передкризове) становище, в якому функціонує промислове підприємство, воно здатне при наявності ліквідних активів, якісної продукції, кваліфікованого персоналу прибутково здійснювати власну діяльність. Не винятком є і діяльність промислових підприємств Львівської області, які мають і фінансовий, і ресурсний потенціал (рис. 1).

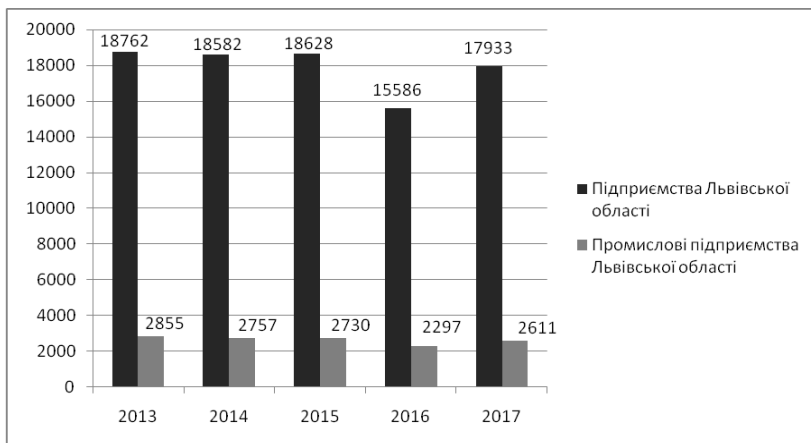
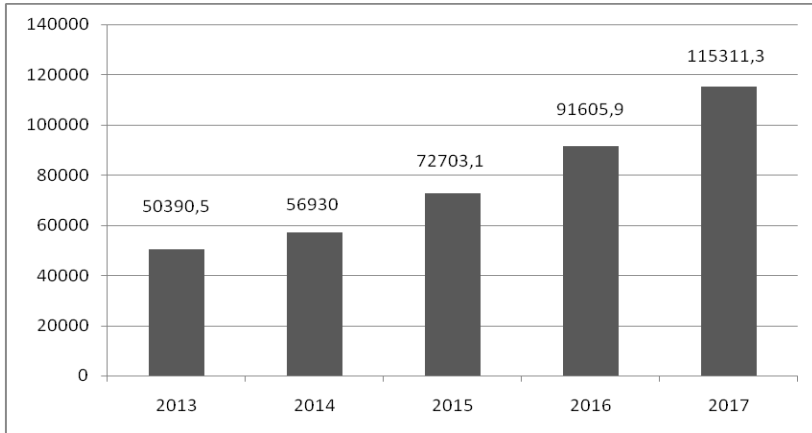

Рис. 1. Динаміка кількості підприємств Львівської області за 2013–2017 рр. [8]

Як видно з рис. 1, протягом 2013–2017 рр. простежується негативна тенденція (закриття, банкрутство, скорочення) зменшення кількості не тільки промислових, а й інших підприємств Львівської області. Промислові підприємства, які не здатні генерувати достатньої кількості вхідних грошових коштів для подальшої діяльності, припиняють свою діяльність.

Головним джерелом отримання достатньої кількості вхідних грошових потоків є реалізація продукції чи послуг підприємства. Для промислових підприємств Львівської області це реалізація продукції і в Україні, і за її межами (рис. 2), що робить вітчизняні підприємства конкурентоспроможними, фінансово забезпеченими та інвестиційно

привабливими, а також забезпечує реалізацію поставлених цілей промислових підприємств щодо власного удосконалення, розвитку, фондооновлення та виробництва якісної і конкурентної продукції.

Рис. 2. Динаміка обсягу реалізованої продукції промисловими підприємствами Львівської області протягом 2013–2017 років, млн грн [8]

Як бачимо, обсяги реалізованої продукції промислових підприємств Львівської області протягом 2013–2017 рр. зросли з 50390,5 млн грн до 115311,3 млн грн, (приріст становив 64920,8 млн грн або 128,8%). Така позитивна тенденція зумовлена такими факторами:

- чіткою системою організації збуту продукції, контролю за ходом випуску, відвантаження продукції, оформлення розрахунків і надходження платежів від покупців;
- якістю продукції та тари, в якій вона зберігається, привабливістю упакування, наявністю знижок (акцій);
- ціною реалізованої продукції та її широким асортиментом;
- ритмічністю виробництва, наявністю сировини тощо.

Великий обсяг реалізованої продукції та зменшення суми нерациональних витрат впливає на фінансовий результат до оподаткування промислових підприємств Львівської області (рис. 3).

Незважаючи на від’ємне значення фінансових результатів до оподаткування підприємств Львівської області 2014–2015 рр., 2017 р. цей показник становив 1422,4 млн грн, що позитивно вплинуло

не лише на прибутковість підприємств, а й на розмір податкових відрахувань до бюджету Львівської області, які 2017 р. становили 166,3 млн грн.

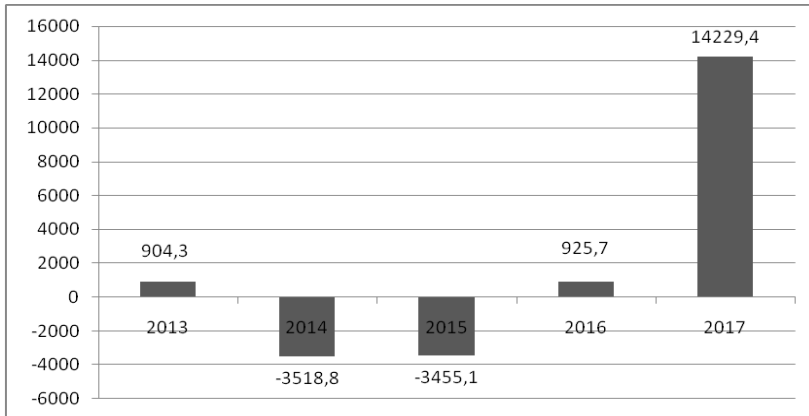

Рис. 3. Динаміка фінансових результатів до оподаткування промислових підприємств Львівської області за 2013–2017 рр. [8]

Розглядаючи ефективність управління грошовими потоками через призму масштабності, варто зазначити, що збільшення розміру вихідних грошових потоків значною мірою забезпечує розвиток виробничого, фінансового та соціального сектору області, сприяє відкриттю нових філій (представництв), заводів, цехів, у такий спосіб, забезпечуючи надання робочих місць (таблиця 1). Це, своєю чергою, забезпечує населення сталими грошовими надходженнями, можливістю оплачувати комунальні послуги, забезпечувати себе необхідними товарами і продуктами харчування, а в майбутньому і достойними пенсіями.

Таблиця 1

**Чисельність зайнятих та витрати на персонал
на промислових підприємствах Львівської області
протягом 2013–2017 рр. [8]**

Показники	Роки				
	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість зайнятих працівників, ос.	132359	126570	121645	122016	128052
Витрати на персонал, млн грн	6592,6	7017,7	8338,1	9628,3	111054,8

Із проведеного аналізу можна зробити висновок, що є значна кількість факторів, які негативно впливали на діяльність підприємств і рівень їхньої прибутковості, що вимагає розроблення основних напрямів оптимізації грошових потоків.

На наш погляд, доцільно запропонувати такі напрями удосконалення управління грошовими потоками промислових підприємств Львівської області:

- забезпечення повного інформаційно-облікового контролю за надходженням і витрачанням грошових коштів у коротко- та довгостроковому періодах; комп'ютеризований облік інформації (грошові потоки) з метою полегшення обробки, порівняння та зберігання даних, особливо за довгостроковий період;
- виявлення обсягів нереалізованих резервів, які дають змогу промисловим підприємствам знизити залежність від зовнішніх джерел залучення коштів (оренда, лізинг, франчайзинг, патенти, авторські права тощо);
- виготовлення якісної та конкурентної продукції, яка відповідала б національним та міжнародним стандартам сертифікації якості та смакам і вподобанням споживачів;
- врахування факторів, що можуть і безпосередньо, і опосередковано вплинути на рівень ліквідності та рентабельності;
- скорочення затрат промислового підприємства, які пов'язані з генеруванням вхідних грошових потоків (здебільшого це витрати зі зберігання та реалізації готової продукції);
- розробка програм скорочення витрат, пов'язаних із кредиторською заборгованістю;
- найм на керівні посади висококваліфікованих працівників;
- ефективний розподіл додатково отриманих коштів, тобто не лише формування грошових резервів, а й здійснення інвестицій в прибуткові проекти;
- контроль за дебіторською заборгованістю;
- участь у соціальних заходах, рекламних компаніях, грантових програмах для залучення нових інвесторів, клієнтів, фінансових партнерів (додаткова реклама, підвищення зацікавленості потенційних партнерів, поліпшення ділової репутації підприємства);
- активна діяльність на фондовому ринку, вчасне розміщення інформації про фінансовий стан, здійснення емісії акцій, користування послугами рейтингових агентств.

Висновки. Процес управління вхідними та вихідними грошовими потоками є передумовою стабільного і безперервного функціонування підприємства, а ефективне управління грошовими потоками

підприємства забезпечує його ліквідність, платоспроможність, ринкову вартість та конкурентоспроможність на ринку товарів і послуг.

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку «Загальні вимоги до фінансової звітності»: від 07.02.2013 р. № 73. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>
2. Економічна енциклопедія: в 3 т. / гол. редкол.: Б. Д. Гаврилишин. Тернопіль, 2000. 864 с.
3. Економічний словник-довідник / за ред. С. В. Мочерного. К.: Феміна, 2005. 370 с.
4. Загородній А. Г. Фінансовий словник. 2-ге вид., випр. і доп. Львів: Вид-во «Центр Європи», 2007. 576 с.
5. Мних Є. В. Економічний аналіз діяльності підприємства: підручник. К.: Київ. нац. торг. ек. у-т, 2008. 514 с.
6. Нагайчук В. В. Управління грошовими потоками підприємства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 1 (52). С. 245–249.
7. Майборода О. Є., Майборода О. В., Реплюк О. В. Напрями управління грошовими потоками підприємства. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 305–309.
8. Головне управління статистики у Львівській області. URL: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/inf_2009.php?vid=1&code=9&ozn_news=1&show=1&show2=1

Pushak H. I., Shevchenko N. V. The directions of improvement of cash flows management of industrial enterprises in the Lviv region

In modern business practice of industrial companies cash flows occupy the main place. Cash flow provides liquidity, solvency, profitability, financial activity of modern companies.

Effective cash flow management promotes expanding financial activity of the companies and ensures its development. All cash flows (incoming and outgoing) of Lviv region industrial companies are shown and documented in the statement of cash flows. In the Ukrainian financial statements it corresponds to form № 3. In Ukraine the information about financial state and cash flow statement of industrial companies is public.

Cash flow is key indicator of financial state in every company. Cash flow allows industrial companies to react more flexibly to problems, marketing decisions or credit problems. At some point, positive cash flow helps modern companies to survive on the financial market, produce good quality products or services. For modern Lviv region industrial companies effective cash flow management is important.

The main goal of management is to ensure growth of incoming cash flows and establish financial equilibrium in income and expenditure. It is important to define and follow the next principles: certainty, informativity, liquidity, efficiency, respectability.

For effective functioning of industrial companies it is important to carry out constant monitoring of cash flow. It is important because it allows to insure attraction of investors, provide complete and accurate information, produce quality products. Also, the level of out coming cash flow of the companies has influence on wages, taxes, loans and investments in Lviv region.

Key words: *cash flow, industrial companies, cash, solvency, profitability, competitiveness.*

Стаття надійшла 18 грудня 2018 р.

УДК 336.2

**Р. С. Сорока,
С. М. Пилипенко**

МІСЦЕ МАЙНОВИХ ПОДАТКІВ У ФОРМУВАННІ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ

Доведено, що забезпечення реальної фінансової автономії органів місцевого самоврядування в межах бюджетної децентралізації передбачає пошук додаткових джерел доходів, серед яких вагоме місце займає розширення бази оподаткування податків майнової групи.

Досліджено тенденції узагальнюючих бюджетних показників функціонування місцевих бюджетів України та оцінено фінансову роль майнових податків у формуванні доходів місцевих бюджетів України за 2015–2017 рр. Визначено основні напрями удосконалення майнового оподаткування в Україні.

Ключові слова: *майнові податки, місцеві бюджети, доходи, податкові надходження, транспортний податок, плата за землю, податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.*

Постановка проблеми. Будь-яка держава для ефективного виконання функцій, і на загальнодержавному, і на місцевому рівнях, має сформувати фінансові ресурси у достатніх обсягах. Нині в Україні із врахуванням євроінтеграційного курсу держави актуальною є проблема формування фінансової бази територіальних громад. Для забезпечення матеріальної та фінансової основи органів місцевого самоврядування вагомішого значення набувають власні доходи місцевих бюджетів, тобто доходи без урахування міжбюджетних трансфертів, важливим елементом яких є майнові податки. Це і визначає таку прискіпливу увагу до функціонування та реформування системи майнового оподаткування в Україні [1], що, відповідно, і обумовлює актуальність теми дослідження.

Стан дослідження. Проблеми формування доходів місцевих бюджетів порушувало у своїх працях багато вітчизняних учених-економістів: В. Дем'янишин, М. Карлін, О. Кириленко, В. Кравченко, К. Павлюк, І. Луніна, Ю. Пасічник та ін. У їхніх наукових доробках доволі ґрунтовно досліджено теоретичні аспекти функціонування місцевих бюджетів як визначального елемента місцевих фінансів. Проте в умовах реформування бюджетної системи України, в напрямі забезпечення бюджетної автономії та фінансової самостійності місцевих бюджетів, проблема формування їх дохідної частини за рахунок майнових податків є актуальною та потребує подальшого дослідження.

Метою статті є аналіз тенденцій формування доходів місцевих бюджетів України за рахунок майнових податків.

Виклад основних положень. Майнові податки мають тривалу історію та важливе фінансово-економічне значення в країнах із ринковою економікою.

Для національної економіки податки на майно не є несподіванкою, їх справляння передбачено у складі загальнодержавних податків і зборів Законом України Про внесення змін до Закону України «Про систему оподаткування»:

- податок на нерухоме майно (нерухомість);
- плата за землю (земельний податок, а також орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності);
- податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів [2].

Прийнятий Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. продовжив еволюцію майнових податків в Україні з урахуванням вимог науки та світового досвіду [3] і передбачив механізм справляння таких видів майнових податків:

- податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- плата за землю;
- збір за першу реєстрацію транспортного засобу.

Суттєві зміни в механізмі функціонування групи майнових податків відбулися, починаючи з 2015 р., коли в кінці грудня 2014 р. у межах бюджетно-податкової реформи суттєво відкориговано норми Бюджетного і Податкового кодексів України [1; 4]. Серед позитиву податкових новацій варто виокремити, зокрема:

- перенесення плати за землю до складу місцевих податків та консолідація плати за землю з податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки у складі податку на майно;
- скасування збору за першу реєстрацію транспортного засобу як малоефективного;

- запроваджено податок на розкішні автомобілі (транспортний податок), вік яких не перевищує 5 років (об'єм двигуна дизельного або бензинового 3 тис. см³) за ставкою 25 тис. грн на рік;

- встановлено розмір неоподаткованої площі податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки: 60 м² – для квартир, 120 м² – для будинків (замість 120 м² та 250 м², відповідно);

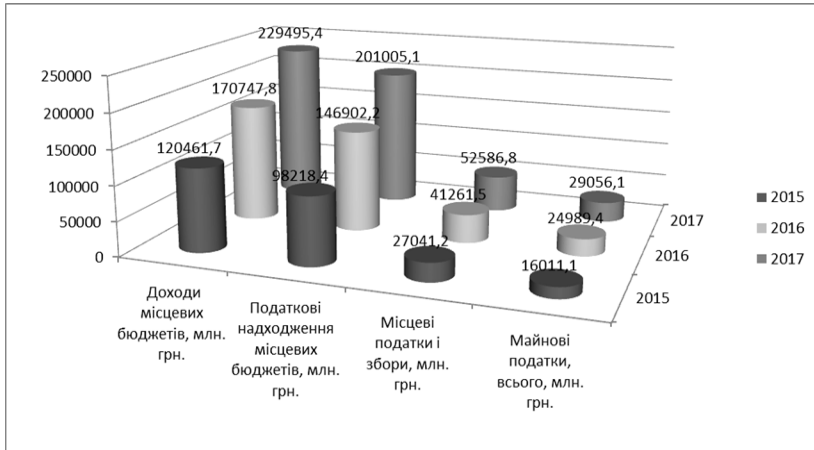
- запроваджено оподаткування комерційної (нежитлової) нерухомості (будівлі готельні, офісні, торговельні, гаражі, будівлі підприємств і склади) за ставкою податку в розмірі не більше 2% (окрім будівель сільськогосподарського призначення, промисловості, МАФів і ринків).

Із врахуванням того, що операції з продажу, успадкування та дарування об'єктів рухомого і нерухомого майна фізичними особами й операції з продажу основних засобів юридичними особами оподатковуються, відповідно, податком на доходи фізичних осіб та податком на прибуток підприємств (тобто вони віднесені до групи дохідно-прибуткових податків, а не майнових) нині в Україні група майнових податків представлена відповідно до норм Податкового кодексу в складі місцевих податків і зборів лише податком на майно, який охоплює транспортний податок, плату за землю та податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

Варто відмітити, що місцеві ради обов'язково устанавлюють транспортний податок та плату за землю, а в межах повноважень, визначених Податковим кодексом України, вирішують питання щодо встановлення окремих елементів податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки в частині визначення ставки податку та пільг щодо його сплати.

Оскільки, відповідно до чинного податкового законодавства майновий податок віднесено до місцевих податків і зборів, то всі надходження від його сплати зараховуються до бюджетів територіальних громад. Із огляду на це основний акцент аналізу зробимо саме на доходах місцевих бюджетів, що дасть змогу визначити фіскальне значення майнових податків у формуванні централізованих фінансових ресурсів держави на локальному рівні (рис. 1).

Виконання дохідної частини місцевих бюджетів України в 2015–2017 рр. відбувалося в суперечливих умовах, адже з одного боку економічна криза та ескалація військового конфлікту на сході країни об'єктивно зумовлює сповільнення темпів зростання доходів, а з іншого – проголошений курс на бюджетну децентралізацію спричинив розширення складу доходів місцевих бюджетів, і, відповідно, зумовив прискорення темпів зростання доходів.

Рис. 1. Динаміка доходів, податкових надходжень, місцевих податків і зборів та майнових податків місцевих бюджетів України за 2015–2017 рр.*

* Розраховано та складено авторами на основі [5].

Зважаючи на це, загальний обсяг власних доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) протягом 2015–2017 рр. збільшився на 109,03 млрд грн, або на 90,51% і становив за підсумками 2017 р. 229 495,4 млн грн.

Аналогічні тенденції відмічені і в динаміці головних узагальнюючих бюджетних показників на місцевому рівні:

– збільшення обсягу податкових надходжень протягом досліджуваного періоду на 102,79 млрд грн, або на 104,65% дозволило сформувати за рахунок цього методу 2017 р. 87,59% сукупних доходів місцевих бюджетів;

– протягом 2015–2017 рр. сукупний обсяг майнових податків збільшився на 13,05 млрд грн, або на 81,47% і становив за підсумками 2017 р. 29 056,1 млн грн, що є позитивним явищем.

Отже, чільне місце в системі власних доходів місцевих бюджетів України займають податкові надходження, в складі яких вагоме місце займають місцеві податки і збори.

Динаміка важливості майнових податків у формуванні доходів місцевих бюджетів постійно змінюється, що наочно відображено в табл. 1 і рис. 2.

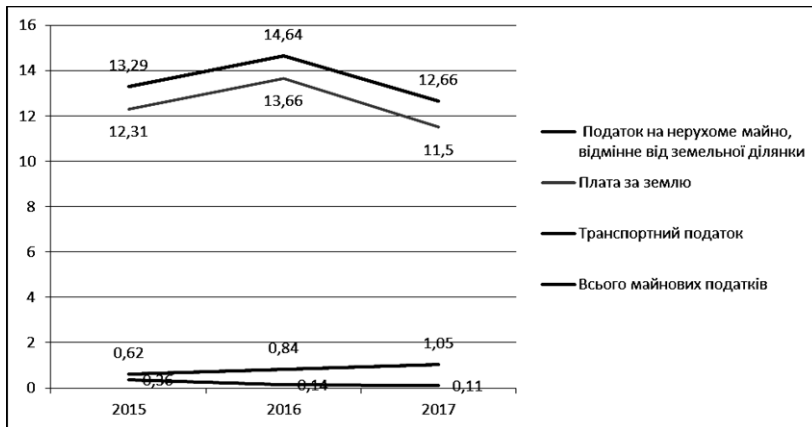

Рис. 2. Роль майнових податків у формуванні доходів місцевих бюджетів України за 2015–2017 роки *

* Розраховано та складено авторами на основі [5].

Таблиця 1

Склад і структура майнових податків у доходах місцевих бюджетів України за 2015–2017 роки

Доходи	2015 рік		2016 рік		2017 рік		Відхилення (+; -)			
	сума, млн грн	у % до підсумку	сума, млн грн	у % до підсумку	сума, млн грн	у % до підсумку	2017 р. від 2015 р.		2017 р. від 2016 р.	
							в сумі	у %	в сумі	у %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, всього, зокрема:	745,6	0,62	1418,9	0,83	2425,7	1,05	1680,1	225,34	1006,8	70,96
1.1. Сплачений юридичними особами	694,1	0,58	1209,1	0,71	1981	0,86	1286,9	185,41	771,9	63,84
1.2. Сплачений фізичними особами	51,5	0,04	209,8	0,12	444,7	0,19	393,2	763,50	234,9	111,96

Продовження таблиці 1										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2. Плата за землею, всього, зокрема:	14831,5	12,31	23323,7	13,67	26384,5	11,50	11553	77,90	3060,8	13,12
2.1. Сплачена юридичними особами	12972,7	10,77	20412,5	11,96	22963,9	10,01	9991,2	77,02	2551,4	12,50
2.2. Сплачена фізичними особами	1858,8	1,54	2911,2	1,71	3420,6	1,49	1561,8	84,02	509,4	17,50
3. Транспортний податок, всього, зокрема:	434	0,36	246,8	0,14	245,9	0,11	-188,1	-43,34	-0,9	-0,36
3.1. Сплачений юридичними особами	85,5	0,07	86,9	0,05	113,7	0,05	28,2	32,98	26,8	30,84
3.2. Сплачений фізичними особами	348,5	0,29	159,9	0,09	132,2	0,06	-216,3	-62,07	-27,7	-17,32
Всього майнових податків	16011,1	13,29	24989,4	14,64	29056,1	12,66	13045	81,47	4066,7	16,27
Разом доходів	120461,7	100	170748	100	229495,4	100	109034	90,51	58747,6	34,41

Розраховано та складено авторами на основі [5].

Проведений аналіз структури фіскальних інструментів у формуванні доходів бюджету засвідчує, що частка майнових податків у доходах місцевих бюджетів 2017 р. становила 12,66% та, незважаючи на приріст сукупного їх обсягу протягом досліджуваного періоду на 13 045,0 млн грн, скоротилася порівняно з 2015 р. на 0,63 в.п., що зумовлено випереджувальним зростанням обсягу доходів місцевих бюджетів (90,51%) над обсягом майнових податків (81,47%).

Загалом потрібно наголосити, що на виконання плану наповнення місцевих бюджетів 2017 р. суттєво вплинули зміни до податкового законодавства, серед яких у частині групи майнових податків варто відзначити:

- зменшення в 2 рази ставки податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки з 3 до 1,5% розміру мінімальної заробітної плати за 1 кв. метр площі об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості;

- зменшення в 2 рази критерії середньоринкової вартості автомобілів для цілей оподаткування транспортним податком із 750 до 375 мінімальних заробітних плат;

– встановлення мінімального розміру ставки земельного податку для земель сільськогосподарських угідь – не менше 0,3% від нормативної грошової оцінки землі;

– відміну пільги зі сплати земельного податку національним і державним дендрологічним паркам, що відносяться до закладів науки;

– встановлено, що максимальний річний розмір орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності для пасовищ у населених пунктах, яким надано статус гірських, не може перевищувати розміру земельного податку;

– встановлено, що індекс споживчих цін за 2016 рік, що використовується для визначення коефіцієнта індексації нормативної грошової оцінки земель, застосовується зі значенням – для сільськогосподарських угідь (ріллі, багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ і перелогів) – 100%, а для земель несільськогосподарського призначення – 106% [6].

Найбільшим джерелом доходів місцевих бюджетів у складі групи майнових податків є плата за землю (90,8%), яка складається зі земельного податку й орендної плати за землю (див. табл. 1 і рис. 2).

Як свідчать дані наведені в табл. 1 і рис. 2 надходження земельного податку і орендної плати до загального фонду місцевих бюджетів 2017 р. становлять 26 384,5 млн грн, а динаміка їх надходжень протягом 2015–2017 рр. в абсолютних показниках має прогресивний характер (зростання становило 11,6 млрд грн), водночас простежується зниження її частки як бюджетоутворювального джерела (з 12,31% 2015 р. до 11,5% 2017 р.). Порівняно з 2016 р. надходження плати за землю збільшилися на 3060,8 млн грн, або на 13,1%.

У 2017 році надходження податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки до місцевих бюджетів України становили 2425,7 млн грн, що на 1680,1 млн грн, або на 225,34% більше відповідного показника 2015 року. Суттєве зростання обсягу надходжень від цього інструменту фіску зумовлений поступовим усвідомленням органів місцевої влади про важливість формування власних доходів місцевих бюджетів самостійно в межах наданої їм компетенції, бюджетної децентралізації та про їх відповідальність у цих питаннях – так, все більше місцевих рад приймають рішення про надання пільги при сплаті цього податку в межах, передбачених нормами Податкового кодексу України (60 кв. метрів для квартир та 120 кв. метрів для житлових будинків), а в не підвищених розмірах як було в попередні роки. Як наслідок, частка податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки як складової доходів місцевих бюджетів зросла з 0,62% 2015 р. до 1,05% за підсумками 2017 р.

Єдиним податком серед групи майнових податків, який продемонстрував негативну динаміку є транспортний податок, сукупний обсяг надходжень від якого протягом досліджуваного періоду скоротився на 188,1 млн грн, або на 43,34%. У 2017 р. до місцевих бюджетів мобілізовано лише 245,9 млн грн транспортного податку, що становило 0,11% від власних доходів місцевих бюджетів проти 0,36% 2015 р. Скорочення частки транспортного податку протягом 2015–2017 рр. на 0,25 відсоткових пункти пояснюється значним зниженням купівельної спроможності населення, адже купувати дорогі автомобілі (об'єктом оподаткування є легкові автомобілі, з року випуску яких минуло не більше п'яти років (включно) та середньоринкова вартість яких становить понад 375 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня) в сучасних умовах може все менше осіб.

Фіскальна роль майнових податків у формування доходів місцевих бюджетів України характеризується даними табл. 2.

Таблиця 2

**Динаміка суми і частки майнових податків
у доходах, податкових надходженнях
місцевих бюджетів України та ВВП за 2015–2017 рр.**

Показники	Роки			2017 р. у % до	
	2015	2016	2017	2015	2016
1. ВВП, млн грн	1988544	2385367	2982920	150,01	125,05
2. Доходи місцевих бюджетів, млн грн	120461,7	170747,8	229495,4	190,51	134,41
3. Податкові надходження місцевих бюджетів, млн грн	98218,4	146902,2	201005,1	204,65	136,83
4. Місцеві податки і збори, млн грн	27041,2	41261,5	52586,8	194,47	127,45
5. Майнові податки, всього, млн грн, зокрема:	16011,1	24989,4	29056,1	181,47	116,27
5.1. Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	745,6	1418,9	2425,7	325,34	170,96
5.2. Транспортний податок	434,0	246,8	245,9	56,66	99,64
5.3. Плата за землю	14831,5	23323,7	26384,5	177,90	113,12
6. Частка майнових податків, %, у:					
– місцевих податках і зборах	59,21	60,56	55,25	93,32	91,23
– податкових надходженнях місцевих бюджетів	16,30	17,01	14,46	88,68	84,98
– доходах місцевих бюджетів	13,29	14,64	12,66	95,26	86,51
– у ВВП	0,003	0,0025	0,0019	62,21	72,96

Розраховано та складено авторами на основі [5; 7].

Як свідчать дані таблиці 2, віднедавна частка майнових податків у ВВП, доходах і податкових надходженнях місцевих бюджетів України, незважаючи на незначне зниження є суттєвою, що й зумовлює їх фінансове значення для формування фінансових ресурсів територіальних громад.

Так, 2017 р. за рахунок майнових податків сформовано 12,66% власних доходів місцевих бюджетів, що дало змогу забезпечити їх частку у ВВП на рівні 0,0019%. Частка майнових податків у податкових надходженнях місцевих бюджетів протягом 2015–2017 рр. скоротилася на 1,84 відсоткових пункти і становила 2017 р. 14,46%.

Заразом варто відмітити, що ступінь виконання майновими податками функції основного джерела інфраструктурного розвитку територій місцевих громад є недостатнім порівняно з досвідом європейських країн. Аналіз фінансової ефективності майнових податків засвідчив про необхідність удосконалення механізму нарахування транспортного податку завдяки розширенню об'єкта і бази оподаткування. Механізм нарахування і сплати двох інших видів податків майнової групи (плата за землю та податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) є більш усталеним і законодавчо врегульованим. Це обумовлено тим, що землі та нерухомості як об'єктам оподаткування притаманні такі риси, як візуальна наочність, постійність місцезнаходження, тривалість існування, державна реєстрація.

Серед новацій щодо розширення фінансової ефективності транспортного податку варто зосередити увагу на нормах законопроекту № 8487, яким пропонується оподатковувати транспортні засоби старші 5 років залежно від об'єму їх двигуна [8]. За оцінками фахівців при запропонованих нормах розмір податку становитиме за середньостатистичний уживаний автомобіль не менше 10–15 тис. грн на рік, для автомобілів початку 2000-х рр. із дволітровими дизельними моторами розмір податку становитиме на 30–36 тис. грн на рік, а для старих «Волг» 77 тис. грн [9].

Тому з метою забезпечення головних принципів системи оподаткування, а саме: економічної ефективності та соціальної справедливості, вважаємо за доцільне запровадити пільгу для автомобілів радянського виробництва у вигляді звільнення від оподаткування, адже такі транспортні засоби використовуються переважно незаможними верствами населення і пенсіонерами.

Поряд із фінансовою ефективністю введення видозміненого транспортного податку включає ще й регульовальну функцію, насамперед щодо занадто розповсюдженого засилля автомобілів на іноземній реєстрації (так званих «євроблях»). Адже необхідність сплати до

бюджету транспортного податку з уживаних автомобілів на іноземній реєстрації автоматично вплине на зниження попиту на них і призведе до скорочення їх кількості на українських дорогах, і, як наслідок, підвищення чистоти довкілля та безпеки дорожнього руху.

Висновки. Суттєве зростання обсягу майнових податків 2015–2017 рр. підвищило їх фінансову роль як бюджетотворювального джерела.

Дослідження місця та значення майнових податків у системі доходів місцевих бюджетів засвідчили їх важливість у фінансуванні місцевої інфраструктури територіальних громад, що вимагає подальшого реформування таких податків у контексті активізації регулювального потенціалу та зміцнення фінансової бази місцевих самоврядних колективів у частині виконання власних бюджетних повноважень.

Для посилення фінансової ефективності майнових податків необхідно акцентувати на поліпшенні адміністрування майнових податків, що діють в Україні, та розширенні бази оподаткування транспортного податку.

---

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/71-19>

2. Про систему оподаткування: Закон України від 18.02.1997 р. № 77/97. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>

3. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

4. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 28.12.2014 р. № 79-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/79-19/paran2#n2>

5. Звіти про виконання місцевих бюджетів України за 2015–2017 рр. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=489-16>

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році: Закон України від 20.12.2016 р. № 1791-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1791-19#n120>

7. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

8. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування акцизним податком легкових транспортних засобів: Проект Закону від 15.06.2018 р. № 8487. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64235

9. Новий податок для водіїв: за б/у авто доведеться платити десятки тисяч гривень. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2018/10/05/35139308>

Soroka R. S., Pylypenko S. M. Location of property taxes in formation of income of local budgets of Ukraine

Today, in Ukraine, taking into account the European integration course, the problem of forming the financial base of territorial communities is getting more and more attention. To ensure the material and financial basis of local self-government bodies, local government budgets are increasingly gaining importance, an important element of which is property taxes.

The purpose of the article is to analyze the trends of the formation of revenues of local budgets of Ukraine at the expense of property taxes.

To date, in Ukraine, a group of property taxes is presented in accordance with the Tax Code only with a property tax, which includes transport tax, land tax and real estate tax different from land. In accordance with the applicable tax law, the property tax is attributed to local taxes and fees, and all proceeds from its payment are credited to the budgets of territorial communities.

The tendencies of generalizing budget indicators of functioning of local budgets of Ukraine are examined and the fiscal role of property taxes in the formation of incomes of local budgets of Ukraine for 2015-2017 is estimated.

The degree of execution of property taxes is the main source of infrastructural development of local communities is insufficient in comparison with the experience of European countries. The analysis of the fiscal efficiency of property taxes showed the need to improve the mechanism of charging transport tax by expanding the object and the tax base.

A significant increase in property taxes in 2015-2017 has increased their fiscal role as a budget-generating source.

The study of the place and significance of property taxes in the system of local budget revenues has shown their important role in financing local infrastructure of territorial communities, which requires further reformation of such taxes in the context of strengthening regulatory capacity and strengthening the financial base of local self-government groups in terms of fulfilling their own budgetary powers.

In order to strengthen the fiscal efficiency of property taxes, the emphasis must be placed on improving the administration of property taxes that are already in force in Ukraine and the expansion of the tax base for transport tax.

Key words: *property taxes, local budgets, incomes, tax revenues, transport tax, land tax, real estate tax different from land.*

Стаття надійшла 24 жовтня 2018 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ЗАХИСТИ ДИСЕРТАЦІЙ

11 грудня 2018 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.04 Львівського державного університету внутрішніх справ відбувся захист дисертації здобувача кафедри соціальних дисциплін **Охримович Мар'яни Михайлівни «ІНВЕСТИЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ДІАГНОСТИКА СТАНУ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ»**, поданої на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.01 «Економічна безпека держави».

Науковий керівник:

доктор економічних наук, доцент **Ревак Ірина Олександрівна**, Львівський державний університет внутрішніх справ, декан факультету управління та економічної безпеки.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор **Ляшенко Олександра Миколаївна**, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», професор кафедри менеджменту;

доктор економічних наук, професор **Флейчук Марія Ігорівна**, Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові, провідний науковий співробітник.

* * *

11 грудня 2018 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.04 Львівського державного університету внутрішніх справ відбувся захист дисертації здобувача кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і оподаткування Української академії друкарства **Шинкар Світлани Миколаївни «ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ»**, поданої на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності».

Науковий керівник:

доктор економічних наук, професор **Штангрет Андрій Михайлович**, Українська академія друкарства, завідувач кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і оподаткування.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор **Кавун Сергій Віталійович**, ПВНЗ «Харківський технологічний університет «ШАГ», ректор;

доктор економічних наук, професор **Гнилицька Лариса Володимирівна**, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, професор кафедри бухгалтерського обліку.

* * *

Редколегія Наукового вісника вітає Мар'яну Михайлівну Охримович і Світлану Миколаївну Шинкар з успішним захистом дисертацій й бажає подальшої плідної науково-педагогічної діяльності!

НАШІ АВТОРИ

- Бодрецький М. В.** кандидат економічних наук, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Васильців Т. Г.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, кредиту та страхування Львівського торговельно-економічного університету.
- Васильчак С. В.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Висоцька І. Б.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Вінічук М. В.** кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Вознюк О. Б.** кандидат економічних наук, начальник відділу ГУ ДФС у Львівській області.
- Григоришин Н. О.** аспірант кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гудзовата О. О.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук Львівського торговельно-економічного університету.
- Живко З. Б.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Жидак О. Р.** доктор економічних наук, доцент ННЦ «Інститут аграрної економіки».
- Засанський В. В.** доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Національного авіаційного університету.

- Зінчук Ю. Я.** менеджер ПП «Гряда».
- Кіржецька М. С.** кандидат економічних наук, асистент кафедри економіки підприємства та інвестицій Національного університету «Львівська політехніка».
- Кіржецький Ю. І.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Когут А. І.** аспірант кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Копитко М. І.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Куриліна О. В.** кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу досліджень та впровадження інноваційних технологій центру запобігання корупції у секторі безпеки та оборони.
- Кухарська Л. В.** аспірант кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лихолат С. М.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лояк Л. М.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».
- Марченко О. М.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мельник С. І.** кандидат економічних наук, доцент, заступник декана факультету № 2 з підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Миськів Г. В.** доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мойсеєнко І. П.** доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Нагірна О. В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Наконечна Н. В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Оробчук М. Г.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Пацула О. І.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пилипенко С. М.** кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і фінансів Львівського інституту економіки і туризму.
- Подра О. П.** кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Прихідько С. М.** слухач магістратури Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пушак Г. І.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Національного університету «Львівська політехніка».
- Ревак І. О.** доктор економічних наук, доцент, декан факультету управління та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Родченко С. С.** старший викладач кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова.
- Сватюк Ол. Р.** здобувач вищої освіти ІКНІ Національного університету «Львівська політехніка».
- Сватюк О. Р.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Скупейко В. В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування Львівського університету бізнесу і права.
- Сорока Р. С.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Чапляк Н. І.** кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів та обліку Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Шевченко Н. В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи Європейського університету.
- Ярошевич Н. Б.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка».

ЗМІСТ

Розділ 1

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Бодрецький М. В.

Антикризове управління: боротьба з шахрайством
із використанням електронного обладнання (ПТКС).....3

Васильців Т. Г., Лихолат С. М., Гудзовата О. О.

Стан та напрями удосконалення державного
регулювання грошово-кредитної сфери в системі
забезпечення фінансової безпеки України.....10

Васильчак С. В., Жидяк О. Р., Лояк Л. М.

Соціальне забезпечення в контексті пенсійної реформи.....19

Висоцька І. Б., Нагірна О. В.

Сучасний стан страхового ринку України
та його фінансова безпека.....28

Вінічук М. В.

Компаративний аналіз соціально-економічного розвитку
в контексті соціальної безпеки держави.....39

Засанський В. В., Куриліна О. В.

Корупція як основа розповсюдження тіньової
діяльності.....54

Кіржецький Ю. І., Кіржецька М. С.

Наслідки функціонування неформальної економіки
для України.....62

Марченко О. М., Оробчук М. Г., Ревак І. О.

Пріоритети зміцнення ресурсної безпеки орендного
сільськогосподарського землекористування.....71

Миськів Г. В., Чапляк Н. І., Григоришин Н. О.

Фінансування соціальної сфери в умовах
децентралізаційних змін.....82

Пацула О. І.

Податок на додану вартість: зарубіжний
досвід та проблеми адміністрування в Україні.....91

Подра О. П.

Визначення ризиків інвестування в людський капітал в умовах
переходу до інформаційного суспільства.....101

Родченко С. С.

Забезпечення системи безпеки комерційного
банку за вартісно-орієнтованим підходом:
інформаційно-аналітичний аспект.....111

Святюк О. Р., Ярошевич Н. Б., Святюк Ол. Р.	
Ситуаційні чинники та ознаки зміни організаційних структур менеджменту.....	120
Скупейко В. В., Вознюк О. Б.	
Особливості запровадження накопичувальної пенсійної системи в Україні.....	136

Розділ 2

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА МЕЗО- І МАКРОРІВНЯХ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Живко З. Б., Кухарська Л.В., Зінчук Ю. Я.	
Стратегія формування організаційно-економічного механізму управління розвитком персоналу підприємства.....	145
Копитко М. І., Прихідько С. М.	
Коучинг як ефективна технологія управління для вітчизняних бізнес-структур у процесі забезпечення економічної безпеки.....	156
Мойсеєнко І. П., Когут А. І.	
Формування економічної безпеки закладів вищої освіти.....	168
Наконечна Н. В., Мельник С. І.	
Роль внутрішнього аудиту в системі економічної безпеки підприємства.....	176
Пушак Г. І., Шевченко Н. В.	
Напрями вдосконалення управління грошовими потоками промислових підприємств Львівської області.....	183
Сорока Р. С., Пилипенко С. М.	
Місце майнових податків у формуванні доходів місцевих бюджетів України.....	192
НАУКОВЕ ЖИТТЯ.....	203
НАШІ АВТОРИ.....	205

CONTENTS

Section 1

ACTUAL DIRECTIONS OF STRENGTHENING ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

Bodretskiy M. V. Anti-crisis management: combating fraudsters which using electronic equipment (payment terminals and ATMs).....	3
Vasyltsiv T. G., Lykholat S. M., Gudzovata O. O. The state and directions of improvement of state regulation of the monetary sphere in the system of ensuring the security of financial security of Ukraine.....	10
Vasylichak S. G., Loyak L. M., Zhydyak O. O. Social welfare in the context of pension reform.....	19
Vysotska I. B., Nahirna O. V. The current state of the Ukrainian insurance market and its financial security.....	28
Vinichuk M. V. Comparative analysis of social-economic development in the context of social security of the state.....	39
Zasansky V. V., Kurilina O. V. Corruption as the basis for the spread of shadow activity.....	54
Kirzhetsky Yu. I., Kirzhetska M. S. Consequences of the informal economy a case of Ukraine.....	62
Marchenko O. M., Orobchuk M. G., Revak I. O. Priorities of strengthening of resource safety of leasing agricultural land-tenure.....	71
Myskiv G. V., Chapliak N. I., Grygoryshyn N. O. Social funding under the conditions of decentralization changes.....	82
Patsula O. I. Value Added Tax: foreign experience and problems of administration in Ukraine.....	91
Podra O. P. Risk identification of the human capital investment of information society.....	101
Rodchenko S. S. Supporting the security system of commercial bank for a qualified-practiced approach: informatio-analytical aspect.....	111
Svatiuk O. R., Yaroshevich N. B., Svatiuk Ol. R. Situational factors and signs of change in organizational structures of management.....	120

Skupeiko V. V., Voznyuk O. B.

Accumulation pension – what to expect? 136

Section 2

ECONOMIC SECURITY SUBJECTS OF BUSINESS ON THE MESO AND MACROWAVES AND WAYS OF ITS SUPPLY

Zhyvko Z. B., Kukharska L. V., Zinchuk Yu. Y.

The strategy of formation of the organizational-economic
mechanism for managing the development of enterprise personnel.....145

Kopytko M. I., Pryhidko S. M.

Coaching as effective technology of management
for domestic business structures in the process
of economic security provision.....156

Moyseenko I. P., Kohut A. I.

Economic safety formation of higher education institutions.....168

Nakonechna N. V., Melnyk S. I.

The role of domestic audit in the system of economic
security of the enterprise.....176

Pushak H. I., Shevchenko N. V.

The directions of improvement of cash flows management
of industrial enterprises in the Lviv region.....183

Soroka R. S., Pylypenko S. M.

Location of property taxes in formation of income
of local budgets of Ukraine.....192

SCIENTIFIC LIFE.....203

OUR AUTHORS.....205

**Вимоги до оформлення та подання статей
у Науковий вісник
Львівського державного університету внутрішніх справ,
згідно з Положенням про збірник «Науковий вісник
Львівського державного університету внутрішніх справ»
(серія юридична, економічна, психологічна, спецвипуск),
затвердженим наказом ЛьвДУВС від 28 лютого 2017 р. № 44**

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – це збірник наукових праць (статей), у якому публікуються матеріали й результати теоретичних та експериментальних досліджень наукових, науково-педагогічних працівників, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів університету.

У Віснику можуть бути опубліковані аналогічні дослідження представників інших закладів вищої освіти МВС і МОН України, практичних працівників органів внутрішніх справ, інших правоохоронних структур за відповідним клопотанням.

Автор має право на публікацію в одному випуску Вісника один раз; другий раз (навіть у співавторстві) – у виняткових випадках, за спеціальним рішенням редколегії.

Вісник видається у трьох серіях – юридичній, економічній та психологічній.

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

До публікації приймаються рукописи наукових статей, що **відповідають тематичній спрямованості (серії) збірника.**

Рукописи статей, відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1, **мають містити:**

- індекс УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора та назву статті українською, англійською мовами;
- анотації статті українською та англійською;
- ключові слова українською та англійською;
- такі структурні елементи:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними або теоретичними завданнями (5–10 рядків).

Мета статті і завдання, які необхідно вирішити для її досягнення.

Стан дослідження. Охоплює аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор; виокремлюються невирішені частини загальної проблеми, яким присвячена стаття. Цьому слід надати належної уваги, адже саме на підставі аналізу публікацій попередників автор може фахово сформулювати мету своєї наукової розробки.

Виклад основних положень. Ця частина у рукописі охоплює майже 90% його обсягу. Тут автор має висвітлити окреслену в назві тему на підставі власних досліджень, аналітичних спостережень чи роздумів щодо висловлених іншими науковцями гіпотез, положень. Під час такого аналізу, зазвичай, вказуються підходи інших дослідників, тому важливо належно їх цитувати, зазначаючи посилання. Вони у тексті подаються у квадратних дужках, де вказується порядковий номер джерела і цитованої сторінки (наприклад [12, с. 17]).

Висновки. Завершальна частина рукопису статті має відображати підсумок розглянутих, обґрунтованих, запропонованих автором в основному тексті положень, гіпотез, рекомендацій.

Список використаних джерел подається наприкінці тексту, має бути оформлений відповідно до державних стандартів. Повинен охоплювати всі наведені в тексті посилання. Джерела подаються в порядку згадування їх у статті.

Обсяг рукопису статті не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (12 сторінок машинописного тексту); текст має бути набраний тільки у форматі **Word.doc (2003)** шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервала і віддрукований на папері формату 210 × 297,5 мм (A4), на сторінці – не більше 30 рядків, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків.

Якщо стаття містить *графічний матеріал*, то його слід подавати у форматі A5, а в авторському оригіналі залишати місце для рисунків. Електронні варіанти мусять бути повністю виправлені без «значків» та «об'єктів».

Рукопис має бути підписаний автором.

Статті у Вісник можуть подаватися авторами такими мовами: українською, англійською.

До статті *українською мовою* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація англійською мовою та українською (500 знаків). Розширена анотація англійською мовою повинна бути завірена печаткою бюро перекладів або погоджена підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Львівського державного університету внутрішніх справ.

До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших навчальних закладів, установ та організацій, підписи яких належно завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

До статті *англійською мовою* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація українською мовою і звичайна англійською (500 знаків).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу у бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зв'язків навчального закладу.

Стаття подається зі супровідними документами:

- для авторів без наукового ступеня – зі завіреною позитивною рецензією фахівця з науковим ступенем і витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;

- довідкою про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, контактний телефон, електронна адреса;

– електронним варіантом статті;
– для авторів, які не є працівниками ЛьвДУВС, – квитанцією про оплату публікації на розрахунковий рахунок університету:

Код ЄДРПОУ **08571995**

МФО **825014**

ГУДКСУ у Львівській області

р/р **31255201100729**

Вартість: 43,18 грн / 1 стор.

Призначення платежу: за публікацію у збірниках наукових праць.

Примітка.

Рукописи, подані з порушенням зазначених вимог і суттєвими мовно-стилістичними огріхами, та статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, до друку не приймаються.

Редакційна колегія зберігає за собою право, в разі потреби, скорочувати і редагувати тексти статей або відхиляти їх від опублікування.

Стаття подається автором відповідальному секретареві Вісника безпосередньо або поштою на адресу:

ЛьвДУВС: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Відповідальний секретар:

серія юридична –

доктор юридичних наук, професор **Балинська О. М.**;

серія психологічна –

доктор психологічних наук, професор **Ковальчук З. Я.**;

серія економічна –

доктор економічних наук, доцент **Ревак І. О.**

Координати для довідок:

Відділ організації наукової роботи:

(032) 278-65-72; e-mail: vonr@lvduvs.edu.ua

067-854 97 24 (Боровікова Віталіна Станіславівна)

e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net

Редакційно-видавничий відділ:

(032) 233-61-95; e-mail: publlaw@lvduvs.edu.ua

Відповідальні секретарі:

Балинська Ольга Михайлівна 067-674 99 12

Ковальчук Зоряна Ярославівна 097-491 35 35

Ревак Ірина Олександрівна 067-444 09 63

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія економічна

Випуск 2

Редагування *Ю. Р. Глиняна*

Редагування текстів англійською *І. Ю. Сковронська*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *І. М. Хоминець*

Підписано до друку 28.12.2018 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 12,56.
Тираж 100 прим. Зам. № 68-18.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.